

ISSN 1728-8975

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы

Серия «Естественно-географические науки»

№4 (34)

Алматы

ХАБАРШЫ
«Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы
№4 (34), 2012 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор
х.г.д., проф. М.Е. Ермағанбетов

Бас редактордың орынбасарлары:
х.г.к., проф. Х.Н. Жанбеков,
геогр.г.д., проф. О.Б. Мазбаев

пед.г.д., проф. Ж.Ә. Шоқыбаев,
биол.г.д., проф. м.а. З.Б. Тұңғышбаева

Редакциялық алқа мүшелері:
геогр.г.д., проф., ҚР ҰҒА академигі

А.С. Бейсенова,
х.г.д., проф., ҚР ҰҒА академигі

Е.Ә. Бектуров,
пед.г.д., проф., ҚР ҰҒА
корреспондент-мүшесі С.Ж. Пірәлиев,

биол.г.д., проф. Ж.Ж. Жатқанбаев,
х.г.д., проф. Т.О. Омарқұлов,

пед.г.д., проф. Н.К. Ахметов,
геогр.г.д., проф. М.Е. Белгибаев,

биол.г.д., проф. Е.Т. Тазабекова,
биол.г.д., проф. Л.Б. Сейлова,

х.г.д., проф. Н.А. Бектенов,
биол.г.д., проф. Қ.С. Рымжанов,

пед.г.д., проф. А.А. Санпов,
хим.г.д. Г.И. Мейрова

геогр.г.д., проф. А.Н. Нигматов
(Өзбекстан),

биол.г.д., проф. Б.А. Тохторалнев
(Қырғызстан),

геогр.г.д., проф. Н.А. Родионова (Ресей),
х.г.д., проф. Д.Ю. Мурзин (Финляндия),

PhD докторы Ренато Сапо (Италия),
PhD докторы Жан Марк (Бельгия),

х.г.к. А.Е. Сағимбаева (жауапты хатшы)

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2012

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N10110 – Ж

Басуға 19.03.2013 кол қойылды.

Пішімі 60x84¹/₈. Көлемі 8 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 84.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

«Ұлағат» баспасы

ЖЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР
НАУКИ О ЗЕМЛЕ

Аубекеров Б., Жан-Марк Деом, Ренато Сала, Мазбаев О. Вопросы георхеологии в Казахстане.....	3
Суymbаева С.Т., Ержигитова Д.С. О целесообразности разработки вопросов территориально-пространственного развития Республики Казахстан.....	6
Мұса Қадыр Шайхұлы, Рысакова Ж.Д. Казахстан в системе миграционных процессов в Центральной Азии.....	9
Демеев А.Д. Азык-түлік тауарлары бағасын тұрақтандыру механизмдері (Маңғыстау облысы Мұнайлы ауданы мысалында)	11

ХИМИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Байганова А., Ильясова Н., Садырбаева Н.М., Жанбеков Х.Н., Кадирбеков К.А., Нурбаева Р.К. Синтез высших олефинов крекингом вакуумного газойля в присутствии катализатора PW ₁₂ -ГПК/НКл.....	16
Бектенов Н.Ә., Шалабаева Ж.Б., Рашова В.М. Асфальтбетон қасиеттерін бағалау.....	18
Закаринна Н.А., Волкова Л.Д., Шадин Н.А. Крекинг вакуумного газойля на пилларированном алюминием таганском монтмориллоните в Са – форме.....	20

БИОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Батырова К.И., Сексенова Д.У. Распространения и профилактики некоторых паразитарных заболеваний в Республике Казахстан.....	23
Кунакбаев А.С., Татаринова Г.Ш. Социальные проблемы табакокурения.....	27
Джунусова Р.Ж. Проблемы информатизации биологического образования в школах Казахстана.....	28

ЭКОЛОГИЯ

Токпанов Е.А. Лепсі өзенінің орта ағысындағы реликтілі шымтезекті батпақтарының түзілу жолдары және бірегей табиғат ескерткіші ретінде қорғау мәселелері.....	31
Шоқыбаев Ж.Ә., Толпбекова Қ.Т. Қазақ жерінің радиоэкологиялық жағдайы.....	34
Байташева Г.Ө. Экологиялық тәрбиені қалыптастыру жолдары	36
Байташева Г.Ө., Қамиева Г.С. Мәдениет Ақжол Экологиялық үгіт-насихат жүргізудің экологиялық тәрбие берудегі рөлі.....	39

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Естественно-географические науки»
№4 (34), 2012 г.

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2001 года.

Главный редактор:
д.х.н., проф. М.Е. Ермаганбетов

Зам. гл. редактора:
к.х.н., проф. Х.Н. Жанбеков,
д.геогр.н., проф. О.Б. Мазбаев

д.пед.н., проф. Ж.Ә. Шоқыбаев,
д.биол.н., и.о. проф. З.Б. Тунгышбаева

Члены редколлегии:

д.геогр.н., проф., академик НАН РК
А.С. Бейсенова,

д.х.н., проф., академик НАН РК
Е.Ә. Бектуров,

д.пед.н., проф., член корреспондент НАН РК
С.Ж. Пралиев,

д.биол.н., проф. Ж.Ж. Жатқанбаев,
д.х.н., проф. Т.О. Омарқұлов,

д.пед.н., проф. Н.К. Ахметов,
д.геогр.н., проф. М.Е. Белгибаев,

д.биол.н., проф. Е.Т. Тазабекова,
д.биол.н., проф. Л.Б. Сейлова,

д.х.н., проф. Н.А. Бектенов,
д.биол.н., проф. К.С. Рымжанов,

д.пед.н., проф. А.А. Саипов,
д.х.н. Г.И. Мейрова

д.геогр.н., проф. А.Н. Нигматов
(Узбекистан),

д.биол.н., проф. Б.А. Тохторалпиев
(Кыргызстан),

д.геогр.н., проф. Н.А. Родионова (Россия),

д.х.н., проф. Д.Ю. Мурзин (Финляндия),

доктор PhD Ренато Сапо (Италия),

доктор PhD Жан Марк (Бельгия),

к.х.н. А.Е. Сагимбаева (ответ секретарь)

© Казахский национальный педагогический университет им Абая, 2012

Зарегистрировано

в Министерстве культуры и информации РК
8 мая 2009 г. N10110 – Ж

Подписано в печать 19.03.2013.

Формат 60x84¹/₈, Объем 8 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ 84.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.

КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»

Казахского национального педагогического университета имени Абая

ПӘНДЕРДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИСЦИПЛИН

Сарқытқан Қ., Құрманқанұлы Қ. Білім экономикасы дәуіріндегі оқу-ағартудың басты ұстанымдары және даму бағыты	42
Шоқыбаев Ж.Ә., Жиенқұлова А.М. Оқушылардың зерттеу біліктілігін қалыптастыру	46
Избасарова Р.Ш. Вопросы экологического образования учащихся в учебно-воспитательном процессе школы	48
Өнербаева З.О. Химиядан жаңа әдістерді қолдану арқылы білім беру мәселелері	51
Қапанова Б.Ғ., Мақеева А.Ж. Мектептерде қоғамдық ұйымдар мен ата-аналармен жүргізілетін экологиялық жұмыстары	54

ТУРИЗМ

Мусина Г.М. Вопросы составления туристского реестра и кадастра	56
Асубаев Б.Қ., Биготанов Қ.С. Экологиялық туризм: әлемдік және отандық тәжірибе	58
Мырқасымова Г.Н., Калимбетов Е.А. Направления совершенствования услуг гостиничного хозяйства Казахстана	62

Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігінің Білім және Ғылым Саласындағы Бақылау Комитеті Алқасының (2009 жылғы 21 мамырдан, №5 хаттама) шешімі негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналының «Жаратылыстану-география ғылымдары» сериясы бойынша докторлық және кандидаттық диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін 02.00.00 - химия ғылымдары, 03.00.00 - биология ғылымдары, 13.00.00 (13.00.02) – педагогика ғылымдары (теория және әдістемені оқыту және тәрбиелеу/биология, химия, география, экология), 25.00.00 (25.00.23; 25.00.24; 25.00.36) - жер туралы ғылымдар (физикалық география және биогеография, топырақ географиясы және ландшафттар геохимиясы; экономикалық, әлеуметтік және саясаттану географиясы; геоэкология жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

На основании решения Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (от 21 мая 2009 года, протокол №5) журнал «Вестник» КазНПУ им. Абая серия «Естественно – географические науки» внесен в перечень изданий 02.00.00. - химические науки, 03.00.00. - биологические науки, 13.00.00. (13.00.02) – педагогические науки (теория и методика обучения и воспитания / биология, химия, география, экология), 25.00.00 (25.00.23; 25.00.24; 25.00.36) - науки о земле (физическая география и биогеография, география почв и геохимия ландшафтов; экономическая, социальная и политическая география; геоэкология) для публикации основных научных результатов докторских и кандидатских диссертаций.

ЖЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР НАУКИ О ЗЕМЛЕ

УДК:91:504.

ВОПРОСЫ ГЕОАРХЕОЛОГИИ В КАЗАХСТАНЕ

Б.Аубекеров*, Жан-Марк Деом*, Ренато Сала*, О.Мазбаев – * *Лаборатория ГеоАрхеологии, Институт Геологии, Академия Наук Казахстана, КазНПУ им. Абая*

1. Старые и новые тенденции в археологии

На территориях, какой является Центральная Азия, где письменные источники – большая редкость, которые появляются в истории довольно поздно, сведения о деятельности человека в далеком прошлом, главным образом, можно почерпнуть лишь из материальных объектов, сохранившихся в грунте, на поверхности или в захоронениях. В совокупности, они представляют очень богатый архив, о котором у публики и специалистов нет представления, и значение которого только увеличивается по мере усовершенствования исследовательских методов.

Археологическая работа не сводится только к нахождению артефактов вроде золотых вещей, керамики, металлического инструмента, архитектурных построек, стен. Конечно, эти предметы легко обнаружить, что позволяет получить относительную датировку по стилистическим признакам, а их лучшие образцы выставляются в музеях. Ведь эти предметы в течение более ста лет были объектом самой амбициозной охоты археологов, начиная со Шлимана, искавшего древний город Трою и до некоторых нынешних консервативных школ. Действительно, большая часть существующих исторических реконструкций основывается на массе богатых предметов и похоронных обрядов, которые позволяют получить множество сведений о характере и последовательности аристократических классов, но почти не дают картины реальной жизни людей и условий их природной среды. Особенности палеоклимата, окружающая среда, экология, земле- и водопользование, демографические показатели, хозяйственная деятельность, культурные ландшафты и социальное расслоение – все эти аспекты остаются по большей части неизведанными.

Подобный пробел в прежних исследованиях зияет пустотой, так как такие сведения не только повествуют о ежедневной рутине среднего человека, но в длительной перспективе отражают деятельность правителей, да и весь политический, военный и религиозный строй. К примеру, ни один правитель не сможет удержать власть силой, если он не в состоянии обеспечить необходимые ресурсы воды для полива своим земледельцам и разумный бесконфликтный надел пастбищ подданным скотоводам. Затем, водные и земельные ресурсы колеблются с изменениями климата, что в аридных зонах является чрезвычайно важным фактором, определяющим экологические шансы общества на выживание, главные исторические тенденции и периодизацию любой культуры.

Помимо информационного богатства, большим преимуществом исследования палеоэкологии и палеосреды является его опора на воздушную разведку земной поверхности, отсутствие необходимости в раскопках. Такая процедура обходится дешевле раз в десять, обеспечивая во столько же раз больше данных, при этом, нисколько не разрушая архив памятника.

Несмотря на очевидность вышесказанного, многие специалисты, занимающиеся археологическими исследованиями, игнорируют воздушную разведку земной поверхности и реконструкцию условий палеосреды, предпочитая охотиться за подземными сокровищами. Почему? Ответ: так проще. В большинстве случаев, раскопки проводятся в местах наибольшей концентрации остатков (и, видимо, наиболее богатых), с помощью неквалифицированных рабочих, которые, орудуя совковой лопатой, выбрасывают культурные слои до тех пор, пока не наткнутся на предмет или стену. Более того, низкий уровень культуры рабочих групп позволяет бюрократам от археологии монополизировать информационные права и контролировать право подписи отчетов, финальных реконструкций и книг. Вот что происходит во многих странах (в том числе, в Казахстане) из-за отсутствия научного контроля и регулирования в данном вопросе. Разумеется, есть замечательные специалисты со своими командами, однако они, увы, в подавляющем большинстве случаев, находятся на периферии процесса принятия решений.

Можно было бы смириться с такой ситуацией, надеясь, что время расставит все на свои места. Но культурных памятников ограниченно мало, всегда на одном из них ведутся раскопки, а соответствующий научный архив безвозвратно уничтожается независимо от качества примененных методов. Археолог,

раскапывая научный архив, может руководствоваться серьезными научными целями, пользоваться сложными приемами, собирая большой спектр информации; но из жадности к золоту или личной славе, он может разворотить курган бульдозером в поисках нескольких грамм металла. В обоих случаях, памятник потерян навсегда, вместе с комплексом потенциальных данных: индикаторов палеоклимата и палеосреды, остатков микрофауны, данных о фазах заселений, скрытых архитектурных построек, следов древней деятельности. Хороший археолог собирает и виртуально документирует уничтожаемые данные, в то время как плохой археолог просто выбрасывает эти сведения в массу, как ему кажется, пустой породы и документирует свои действия частично и скудно.

Забота о консервации вскрытых структур по окончании раскопок обычно пропорциональна научному уровню целей и используемых методов, то есть, специалисты, которые наилучшим образом изучают научный архив, оказываются способны лучше позаботиться об вскрытых остатках, стараясь разными способами сохранить их в возможно максимальном количестве: избегая раскопок всего монумента, закапыванием вскрытых остатков, информированием ответственных властных органов о культурной ценности объекта и необходимости его сохранения.

2. Геоархеология в Советскую эпоху

Сегодня такой расширенный взгляд называется «Энвиронментальной археологией». Она изучает взаимодействие видов человека с физической и биотической средой в течение исторического времени и состоит из 3 дисциплин: геоархеологии, палеоботаники и зооархеологии, фокусируясь на аспектах взаимодействия соответственно с физическим миром, флорой и фауной. Самой обширной и всеобъемлющей из них является геоархеология.

Советская система, исходя из материалистической парадигмы в отношении ко всему процессу научного исследования, в случае археологической дисциплины стимулировала внимание к экологическим и экономическим аспектам прошлых культур и способствовала сотрудничеству ученых естественных и исторических наук. Эта тенденция в период 1940-х-60-х годов кульминировала в создание превосходной школы геоархеологии, что является одним из высочайших достижений мировой археологии. Сюда относятся работы Толстова, Андрианова, Левиной, Пацевич, Агеевой. Толстов и Андрианов изучали железный век и ранне-средневековые земледельческие сообщества дельты Амударьи и Сырдарьи; они выполнили реконструкцию палеогидрологии, земледелия, демографии и палеоэтнографии этих мест. Левина изучала раннежелезные культуры дельты Сырдарьи; Пацевич и Агеева выполнили первые и до сих пор довольно надежные исследования Отрарского оазиса и регионов Арыси и Каратау.

За этим «золотым» периодом, следует угасание советской школы (и не только в Казахстане), на сцену вышло поколение исследователей с узким взглядом, которые, прилагаясь к ограниченным единичным объектам, зачастую вдохновлялись мифологическими соображениями.

Редкие выдающиеся исследователи сознавали существование, исключительную редкость и ценность геоархеологических архивов. Можно обозначить два имени: геоархеолог Алан Медоев и археолог Виктор Грошев, деятельность которых приходится на 1960-е-1970-е годы. Медоев изучал культуры палеолита и неолита в Казахстане в контексте климатических и экологических перемен, в комплексе с процессами культурализации ландшафта (петроглифы, стелы и др.). Блестящий теоретик, он посеял семена современного возрождения геоархеологических исследований в этой стране. Грошев подошел к изучению средневековой урбанизации в Казахстане, сосредоточившись на водопользовании и ирригационной практике. Его лучшие работы касаются центральной части Отрарского оазиса, для которого он произвел корреляцию реестров Агеевой по типам поселений, морфологии каналов и фазам ирригационных схем.

К счастью, финансовый кризис сократил количество работ и уничтожение подземных архивов, но упорный национальный и популярный интерес к археологическим остаткам требует дискуссии о законности целей и методов, применяемых до сих пор, внедрение в местную практику усовершенствованных процедур мирового уровня и серьезную переоценку способностей специалистов и их групп, допускаемых к исследованиям наиболее ценных остатков. Замечателен факт актуальности недавнего президентского декрета о необходимости мотивированных планов, детально разработанных научных методов и консервационных мер по изучению исторического наследия.

3. Возрождение геоархеологии в Казахстане

Последние 15 лет в Казахстане, как и во всем мире, характеризуются началом новой фазы в изучении археологических объектов. Новаторскими в этом смысле были работы НИПИ ПМК по изучению и консервации, которые увенчались номинацией в Список Всемирного Наследия ЮНЕСКО мавзолея Ахмеда Яссави и петроглифического комплекса Тамгалы; раскопки и консервация Берельских курганов; геоархе-

ологические исследования Лаборатории Геоархеологии Или-Балхашского бассейна и среднего течения р. Сырдарья; исследования металлургического комплекса бронзового века Талдысай вблизи Джезказгана (в сотрудничестве с итальянскими партнерами); поселения бронзового века на плато Ассы в Семиречье (сотрудничестве с американскими партнерами) и поселение неолита Ботай на севере Казахстана.

Все эти работы были проделаны в контексте весьма плодотворного международного сотрудничества, с обменом опытом и методами полевых работ, учебой на семинарах и публикациями соответствующих материалов.

Некоторые из важнейших работ, упомянутых выше, были проведены с участием “Лаборатории Геоархеологии” в главной роли, но чаще некоторые ее сотрудники участвовали в качестве консультантов-методологов и лабораторных специалистов в серии новых дисциплин, таких как: геоморфология, палеоклиматология, полевая и воздушная разведка, документация и др.

Лаборатория Геоархеологии (создана в 2004 г.) является отделением Института Геологии под руководством проф. Болат Аубекерова, которое оперирует междисциплинарной командой геологов, геоморфологов, палеоклиматологов, ботаников и палинологов, специалистов в почвоведении, компьютерном моделировании и по географическим информационным системам (ГИС). Деятельность Лаборатории направлена на распространение новых методов изучения и документации продолжительного взаимодействия человека и природы в аридных зонах Центральной Азии, путем изучения особых местоположений и вне-объектного контекста. Предметом ее изучения были не единичные памятники, но стратегические территории (горные плато, предгорья, речные дельты, пустынные оазисы, озерные ландшафты) и исторические процессы, например, ареальное распространение сообществ палео- и неолита, переход от бронзового века к кочевым обществам, начало ирригационной практики и рост урбанизации, земле- и водопользование в разные исторические периоды.

Конкретная идея методологической важности деятельности Лаборатории выражается в нижеприведенном списке научных экспедиций и проектов, результаты которых регулярно распространяются в научных публикациях и популярных выставках.

– Реконструкция палеоклиматических изменений в Семиречье в течение последних 3500 лет; создание богатого палинологического палеоархива для некоторых регионов Казахстана (Рис. 01).

– Выполнение расширенных воздушной разведки всех культурных ландшафтов Казахстана, от Адайских мавзолеев Мангышлакского полуострова до ловушек сайги на плато Устюрт, рудников бронзового века в Центральном Казахстане, курганных комплексов Берель и Бесшатыр, целостных городских комплексов оазисов Туркестана и Отрара и Таласской дельты, полей битв с джунгарами, городов и буддистских монастырей Улытау в Восточном Казахстане и Семиречье.

– Сотрудничество с НИПИ ПМК в номинации в Список Всемирного Наследия ЮНЕСКО мавзолея Ахмеда Ясави (2002) и петроглифического комплекса Тамгалы (2004).

– Открытие, на основе анализа литологии и палеосреды, петроглифического местоположения Кульджабасы (Чу-Илийские горы), которое оказалось одним из крупнейших, древнейших и наиболее значимых петроглифических комплексов в Центральной Азии (Рис. 02).

– Изучение сред обитания бронзового века в Семиречье и их адаптации к климатическим изменениям (в рамках проекта ИНТАС).

– Геоархеологическое изучение развития ирригационных схем в Отрарском оазисе, в сотрудничестве с Европейской Комиссией и ЮНЕСКО. Исследование основано на данных топографических карт (мы в неоплатном долгу перед тремя поколениями Советских картографов!), спутниковой съемки, геологических и пробных шурфов, очень редких археологических раскопок и бесконечных пеших разведок.

– Изучение карезов Туркестанского региона: сооружение для бестуннельного сбора и переноса грунтовой воды на основе уточненной микро-артезианской технологии.

– Реконструкция поведения озера Балхаш в течение последних 8000 лет, путем анализа палеопобережья, кернов озерного донного отложения и культурных памятников в пределах бассейна в сотрудничестве с Исследовательским Институтом Взаимодействия Человека и Природы Киото, Япония (RIHN).

Резюме

Мақалада геоархеология мәселелері қаралған. Қазақстанда тарихи-мәдени геоархеологиялық жағынан зерттеулер алғаш рет жүргізілді.

Summary

This article discusses the problems geoarcheologii. Geoarcheologicheskaya approach the study of historical and cultural sites in Kazakhstan.

УДК: 338.91

О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ РАЗРАБОТКИ ВОПРОСОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

С.Т. Суymbаева – к.э.н. доцент, кафедра Страноведения, КазНПУ им. Абая,
Д.С. Ержигитова – старший преподаватель, кафедра Страноведения

В условиях складывающихся экономических преобразований, создания единого экономического пространства повышается интерес к географическим знаниям, особенно к экономической географии, изучающей закономерности размещения производительных сил. Большой вклад в решение вопросов, связанных с изучением территориальной организации населения и хозяйства, внесли учёные различных лет Н.Н. Баранский, Н.Н. Колосовский, Э.Б. Алаев, А.Н. Алымов, Т.Г. Морозова, В.Е. Кирьянчук, В.В. Подколзин и др.

По Н.Н. Колосовскому, распределение отдельных звеньев народного хозяйства по территории должно быть осуществлено с учётом всех преимуществ внутрирайонного географического разделения труда и обратного процесса территориального совмещения родственных технологических производств в рациональные группы в виде локализованных «узлов», «комбинатов связанных между собой в виде производственно-территориальной «районной решётки» линиями электропередач, транспортной коммуникации и иными формами связи [1].

Казахстанскими учёными выполнен монументальный труд, посвященный актуальным проблемам долгосрочной пространственной организации страны и её регионов. По мнению авторов монографии является целесообразным переход на разработку схем пространственной организации территории страны в рамках городских агломераций; при этом в Казахстане должен быть сформирован новый опорный каркас пространственной организации, обеспечивающий переход республики от поляризованного развития экономики (доминирование индустриального развития) к полуцентрическому развитию (формирование агломераций полуцентрического типа на базе индустриальных комплексов и поясов, сложившихся на территории регионов), предполагающего развитие новейших технологий, инфраструктуры и обеспечение высоких показателей качества жизни населения [2].

Усиление процессов глобализации и регионализации обострили отношения между основными геополитическими партнерами, что способствует возникновению новых подходов и принципов для разработки новой Генеральной схемы пространственной организации территории Республики Казахстан.

Вопросам перспективной пространственной организации территории отводится значительное место в программных документах государства. В частности, указ принятый 2009 г «О системе государственного планирования в Республике Казахстан», стал главным документом, определившим актуальность разработки Прогнозной схемы на долгосрочный период, являющейся инструментом реализации Стратегии 2020.

В рамках территориально-пространственного развития страны на долгосрочный период Прогнозная схема представляет собой «систему рационального размещения производительных сил, транспортно-коммуникационной, социальной и другой инфраструктуры, расселения населения страны в разрезе регионов для обеспечения устойчивого развития страны» [3].

В период советской системы планирования разрабатывались:

- региональная схема расселения населения территории Казахской ССР;
- схема развития и размещения производительных сил Казахской ССР.

В качестве одного из видов долгосрочного прогнозирования развития народного хозяйства разрабатывалась так называемая Схема развития и размещения производительных сил на пятнадцатилетний период на основе прогноза научно-технического прогресса на 20-летний период.

Под «Схемой» понимается комплекс экономических, социальных, научно-технических, демографических, организационных и других мер, направленных на достижение долговременных целей и решение стратегических задач страны посредством развития и рационального размещения предприятий сил по регионам с учетом эффективного использования имеющегося в них экономического, природного, трудового, научно-технического потенциалов [2].

Целью планирования пространственного развития являлось обеспечение более рациональной организации деятельности и гармонизации разнонаправленных процессов на территории регионов.

Исходя из этого очевидно, что территориально-пространственное планирование служит важным инструментом обеспечения устойчивого развития и повышения качества жизни.

Основное внимание уделяется пространственным аспектам размещения отдельных объектов различных функциональных подсистем (производства, расселения, транспорта, рекреации и т.д.) между тем, он призван обеспечить взаимосвязь указанных отраслевых пространственных решений с концепцией комплексной организации всей территории страны.

Зарубежный опыт показывает на необходимость территориального планирования и контроля градостроительной деятельности на всех уровнях, как на государственном, так и на региональном. Однозначно, что нет универсальной методики и опыта, который был бы приемлем для реализации вопросов рационального пространственного планирования и оптимальной структуры расселения населения для условий Казахстана.

При размещении крупных промышленных предприятий учитывались отдельные благоприятствующие факторы, (достоверность информации, технико-экономическое обоснование проектных решений). Приближение к источникам сырья, топлива, энергии и районам потребления являлась ключевым моментом и рассматривалась в качестве ведущих принципов размещения промышленности в постсоветском пространстве, анализу этих факторов придавалось первостепенное значение. Но в современных условиях названные факторы не являются основополагающими. На смену приходит ценовой фактор, ритмичность поставок, логистика, взаимоотношения с поставщиками и потребителями, мониторинг отечественного и внешнего рынка, условия транспортировки и реализации готовой продукции, научно-технические кадры для работы в наукоемких производствах, планировочный фактор (при размещении промышленности), инфраструктурный фактор (сложившиеся условия связи и развитость телекоммуникационных систем связи Интернет), институциональные факторы, определяющие в совокупности инвестиционный климат и риск [4].

Наряду с этим особое значение приобретает экологический фактор, в рамках которого необходимо предусматривать вопросы размещения предприятий с учетом природно-климатических условий. Социально-экономическое развитие регионов испытывает влияние названных факторов при размещении предприятий, что создаёт дополнительные возможности для привлечения инвестиций, увеличения занятости и решения других региональных проблем.

Актуальным требованием становится работа по анализу и позитивному выявлению факторов, подталкивающая к долговременной деятельности по улучшению производственной, социальной, институциональной, и экологической инфраструктур региона, созданию и поддержке его имиджа; для реализации маркетинговых решений хозяйственных субъектов на рынке регионов. Сложившаяся пространственная структура организации экономики территорий и расселения населения Казахстана не отвечает современным требованиям устойчивого развития. Исторически система организации территории Казахстана привязана к промышленным предприятиям горнодобывающего сектора, которому характерны:

- сложные горно-геологические условия;
- резко-континентальный климат;
- низкое качество сырья;
- низкий уровень производственной инфраструктуры [5].

Наряду с этим, международный финансовый кризис позволил ещё более выявить зависимость экономики РК от уровня цен на мировых товарных рынках, обособление экспортного сектора и низкую деловую активность предприятий других отраслей.

В настоящее время на региональном уровне территориально-производственное развитие характеризуется:

- закреплением сырьевой специализации, наличием спроса на международном рынке металлов и низким уровнем производства (степень загрузки до 80 процентов);
- миграцией населения;
- значительным износом оборудования;
- экологическим прессингом.

Современное состояние регионов РК определяется общим состоянием экономики страны, но у каждого региона есть специфические характеристики его социально-экономического состояния.

Перед каждым регионом стоит задача выхода из кризиса и обеспечение устойчивого социально-экономического развития.

Картина кризиса отдельных регионов определяется как объективными факторами (положение региона

в общественном разделении труда, отраслевой структурой, географическим положением, природными ресурсами), так и субъективными (методами регионального управления и стабильностью условий ведения бизнеса).

Рассматривая деловую активность регионов Казахстана, можно выявить следующие моменты:

- западным регионам характерно опережающее развитие нефтегазового сектора без глубокой переработки сырья;

- южным регионам – низкая экономическая активность при наличии избытка трудовых ресурсов, неблагоприятные комфортаобразующие факторы (рельеф, водообеспеченность, сейсмичность, засушливость и т.д.);

- центральным регионам – низкая диверсификация промышленности и зависимость от крупных компаний экспортёров.

- низкая плотность населения в центральном и западном регионах страны.

Разработка Прогнозной Схемы территориально-пространственного развития страны будет способствовать устранению существующих диспропорций между регионами Республики Казахстан.

Особый вклад в решение этой проблемы, на наш взгляд, может внести практическая реализация основных положений концепций пространственного развития. По мнению авторов Концепции пространственной организации территории и расселения населения Республики Казахстан, пространственное развитие на основе интеграции приграничных индустриальных зон между Российской Федерацией и Республикой Казахстан путём создания совместных агломераций позволит Казахстану создать могучую экономику по периметру страны, что обеспечит освоение значительного рынка России, создаст пояс экономической безопасности, расширит зоны жизненных интересов Казахстана на Евразийском континенте [6].

Таким образом, территориальная организация народного хозяйства правомерно считается, как один из главных факторов обеспечения конкурентоспособности экономики и направлений в производственной специализации, комплексного экономического и социального развития регионов Казахстана.

1. Перцик Е.Н. Районная планировка (Территориальное планирование) – М.: Гардарики, 2006 – 246 с.

2. Пространственная организация территории и расселение населения Республики Казахстан до 2030 // Под ред. Нугербекова С.Н., Темирханова Е.У., Ботиевой Ж.К., Касымова С.М. и Надырова Ш.М. – Астана-Алматы: АО «Институт экономических исследований», 2008, том 1, – 297 с.

3. Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 г. – №827 «О системе государственного планирования в Республике Казахстан» // Казахстанская правда. – 23.06.2009. – №151 (25895).

4. Симагин Ю.А. Территориальная организация населения и хозяйства. – М., 2007. – 384 с.

5. Козьева И.А.; Кузьбожев Э.Н. Экономическая география и регионалистика – М., 2005. – 336 с.

6. Давлетьярова Г. Пространственное планирование – как стратегический инструмент повышения устойчивости экономики. // Экономика и статистика – №1, 2010. – с. 95-98.

Резюме

Кеңістіктік жоспарлаудағы ең маңызды құжаттардың бірі – елдің аумақтық-кеңістікте дамуының болжамдық сызбасы. Мақалада ел экономикасының тұрақтылығын арттыру үшін осы құжатты әзірлеу қажеттілігі қарастырылады.

Summary

Territorial organization of national economy is legitimately considered, as one of main factors of providing of competitiveness of economy and directions in production specialization, complex economic and social development of regions of Kazakhstan.

КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Мұса Қадыр Шайхұлы – к.ғ.н., доцент, КазНПУ им. Абая,

Ж.Д. Рысакова – магистрант 2-курса ИМ и PhD КазНПУ им. Абая

Казахстан играет важную роль среди стран Центральной Азии как в экономическом, так и политическом аспекте. Роль страны существенна и в контексте миграционных процессов, протекающих в регионе.

Население Центральной Азии вовлечено в различные виды миграционных движений – временные, продолжительные и постоянные. Значительная часть населения участвует в сезонной миграции в Казахстан или Российскую Федерацию, остальная часть мигрирует либо на более продолжительный срок, либо на постоянное проживание. Казахстан выступает в роли страны-донора (страна эмиграции), страны-транзита и страны-реципиента: республика не только принимает эмигрантов из других стран Центральной Азии, но и является источником миграции в Россию и страны Европы. Кроме того Казахстан выступает в роли транзитной страны для мигрантов, направляющихся в Россию и Европу. При этом основной географической тенденцией является устойчивый поток мигрантов с Юга на Север. Важнейшими странами выхода мигрантов, в рамках этого потока, являются Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан. Масштабы миграции из Туркменистана крайне незначительны в силу специфики его законодательства [1].

Таким образом, динамику миграции в странах Центральной Азии характеризуют несколько ключевых тенденций.

1) *Массовая трудовая миграция.* Трудовая миграция в странах Центральной Азии стала масштабным и значимым социально-экономическим явлением. Трудовые мигранты составляют более 27% населения Узбекистана, 18% населения Таджикистана и 14% населения Кыргызстана. Большую часть трудовых мигрантов составляют мужчины и больше половины из них выполняют черную работу [2].

Основной причиной трудовой миграции является дифференциация стран региона по социально-экономическим показателям. На фоне снижения уровня жизни, свертывания производства и роста безработицы, Казахстан отличается социально-экономической стабильностью, емким рынком труда и высоким уровнем заработной платы. Эти факторы в сочетании с географической близостью, безвизовым режимом, «прозрачностью» пересечения границ, общностью культуры и языка, наличием родственных связей и деловых отношений формируют потоки трудовых мигрантов внутри Центрально-Азиатского региона в пользу Казахстана [3].

Трудовая миграция имеет противоречивый характер и оказывает как позитивное, так и отрицательное влияние на развитие стран Центральной Азии. Мигранты способствуют развитию целых секторов экономики – торговли, строительства, транспорта и сельского хозяйства; они заполняют не престижные ниши на рынке труда. В настоящее время трудовая миграция выступает не только средством выживания значительной части населения Центральной Азии, но представляет собой механизм стихийной экономической интеграции между странами региона.

Вместе с тем, последствия трудовой миграции могут носить и негативный характер. Это может проявляться в трансформации этнического состава населения, формировании этнических анклавов (зон компактного расселения мигрантов по этническому признаку), росте межнациональной напряженности.

В Центрально-Азиатском регионе Казахстан, в силу своего географического положения и более стабильной экономической ситуации, стал популярной страной назначения и транзита трудящихся-мигрантов и других категорий перемещающихся людей. Тенденция к увеличению трудовой миграции в Казахстане достаточно четко прослеживается на протяжении последних лет. В Казахстане присутствует весьма значительное количество трудовых мигрантов из соседних стран – Кыргызстана, Узбекистана и Таджикистана. Трудовая миграция в Казахстан из Центральной Азии носит в основном нерегулируемый характер, что подтверждают данные пограничной статистики. Мигрантов с нерегулированным статусом в Казахстане в 2009-2011 гг. насчитывалось от 500-700 тыс. до 1 млн. человек ежегодно.

Общая численность трудовых мигрантов, выезжающих из Кыргызстана за этот же период, оценивалась кыргызскими экспертами от 400-700 тыс. до 1 млн. человек, из них 120 тыс. направляются в Казахстан.

В 2011 году более 140 тыс. граждан Узбекистана совершили трудовую миграцию в Казахстане [4]. В некоторых своих участках казахстанско-узбекистанская граница проходит прямо по территории сел (и

даже отдельных дворов) обоих государств, что активно используется для нелегального пересечения, поэтому приведенные оценки, скорее всего, занижены.

Таким образом, основные потоки трудовых мигрантов в Казахстан направляются из Кыргызстана, Узбекистана и Таджикистана, привлеченные растущим уровнем заработной платы и спросом на дешевую рабочую силу. К сожалению, из-за ограниченной правовой базы по регулированию иностранной рабочей силы, большинство трудовых мигрантов работают нелегально. В середине 2006 года, правительство Казахстана разработало регуляризацию для определенных категорий трудовых мигрантов. Эта инициатива, однако, в долгосрочной перспективе не принесла успехов в определении правового статуса и защиты большинству трудовых мигрантов в Казахстане.

2) *Политическая нестабильность – одна из главных причин миграции населения в регионе.* Угрозу стабильности и безопасности в Центральной Азии представляют не межгосударственные, а внутригосударственные конфликты. Крупнейшими точками локальной дестабилизации после можно считать революцию 2005 года в Кыргызстане, Андижанские события в Узбекистане в 2005 году и революцию 2010 года снова в Кыргызстане. Последнее событие породило увеличение потока мигрантов из Кыргызстана в Казахстан: количество зарегистрированных граждан Кыргызстана по сравнению с 2009 годом возросло на 30 процентов [2].

3) *Проблема беженцев.* Несмотря на то, что большинство мигрантов в Центральной Азии можно отнести к трудовым, т.е. мигрантам, движимым фактором поиска новых условий труда, сущность и причины миграции в этом регионе разнородны. Так, Центральная Азия принимает беженцев и лиц, ищущих убежище, из Афганистана и Восточного Китая. Присоединение к Конвенции ООН о статусе беженцев 1951 года и Протоколу к ней 1967 года, нестабильная социально-экономическая и общественно-политическая обстановка в ряде соседних государств обусловили присутствие беженцев и в Казахстане. По состоянию на 1 января 2010 года число признанных беженцев в Республике Казахстан составляло 4349 человек. Из них по национальному составу в контингенте беженцев преобладают хазара, пуштуны, таджики, узбеки и кыргызы. В связи со статусом беженцев, мигранты часто сталкиваются с различными случаями нарушения прав человека, такими как дискриминация, отказ в доступе к базовому образованию, услугам здравоохранения и приличным условиям труда. Более того, коррупционные действия недобросовестных сотрудников правоохранительных органов, бедность, эксплуатация и разлучение с членами семьи способствует маргинализации и высокой уязвимости мигрантов [2].

4) *Высокая динамика сезонной миграции.* Исторически сложилось, что миграция в Центральной Азии носила сезонный характер. Это связано с социальными и экономическими условиями развития народов региона. В основном сезонный характер носит трудовая иммиграция в сельскохозяйственный сектор Казахстана. Мигранты приезжают с марта по октябрь, в зависимости от особенностей возделывания и сроков уборки сельскохозяйственных культур – хлопка, табака, риса, лука, других овощей, бахчевых культур. По завершении сезона они возвращаются домой. Тем не менее, в результате экономического кризиса, сезонные работы больше не являются легкодоступными. Под влиянием стремления компенсировать потерю дохода, движение мигрантов приобрело более хаотический характер.

5) *Увеличение миграции по семейным обстоятельствам.* Мигранты движимы не только экономическими или политическими причинами, но и целью соединиться с их семьями и общинами. Такая «семейная» миграция в последние годы растет большими темпами. Другой глобальный тренд, проявившийся в Центральной Азии, это увеличение роли «мигрантских сетей». «Мигрантские сети» – это межличностные связи, которые соединяют узами родства, дружбы, землячества мигрантов, бывших мигрантов и жителей сообществ, принимающих и посылающих мигрантов. Земляческие отношения и связи среди мигрантов играют решающую роль на всех этапах организации миграции: поиска работы, трудовой деятельности на выезде, взаимопомощи в месте проживания, возвращения в страну исхода и т.д. [4].

6) *Увеличение масштабов экологической миграции.* За последние 20 лет страны Центральной Азии пережили изменение выше нормы средней температуры воздуха, и многие ученые предсказывают тяжелые последствия изменения климата в этом регионе. Национальные эксперты в области экологии прогнозируют увеличение числа стихийных бедствий, таких как наводнения, оползни и селовые потоки. Кроме того, в Центральной Азии существует вероятность возникновения искусственных экологических катастроф, таких как утечка токсичных отходов от добычи урана. Эти факторы увеличивают динамику как внутренней, так и внешней миграции в регионе [2].

Как видно, масштабы миграционных процессов в Казахстане огромны и их влияние на политическую и социально-экономическую ситуацию в стране ощутимо, притом, что республика уже сейчас испытыва-

ет давление иммиграционных потоков. С учетом нацеленности государственной политики войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира, расширения и развития международных связей, вступления страны во Всемирную торговую организацию в ближайшей перспективе становится очевидным развитие миграционной ситуации в следующих аспектах:

- Казахстан будет продолжать испытывать серьезные проблемы, связанные с негативными факторами, такими как рост незаконной миграции, увеличение напряженности из-за неравномерного расселения иммигрантов по территории страны;
- экономическая безопасность Казахстана будет зависеть не столько от масштабов иммиграции, сколько от ее структуры и территориального распределения;
- в рамках трудовой миграции увеличится иммиграция из стран с напряженным миграционным потенциалом;
- возрастет поток различных категорий иммигрантов из Центрально-Азиатских и других государств [5].

В этой связи, с первых лет независимости, вопросы регулирования миграционных процессов оказались одним из важных направлений государственной политики. Цель миграционной политики Республики Казахстан состоит в уменьшении негативных последствий миграционных процессов в рамках сохранения и развития национальной идентичности и безопасности страны путем максимального сокращения незаконной и формирования селективной миграции.

1. Григоричев К.В. *Казахстанский транзит: Казахстан в миграциях на постсоветском пространстве* / Григоричев К.В. // *Этнодемографические процессы в Казахстане и сопредельных территориях: сб. науч. трудов IX Международной научно-практической конференции.* – Усть-Каменогорск, 2008. – с. 105-118.
2. *Сайт Международной организации по миграции.* – Режим доступа: <http://iom.int>.
3. Литвиненко К.А. *Трудовая миграция в странах СНГ и подходы к ее регулированию: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Литвиненко К.А.; РАН / Ин-т соц.-пол. иссл.* – М., 2007. – 28 с.
4. Садовская Е.Ю. *Казахстан в Центральноазиатской миграционной подсистеме / Садовская Е.Ю. / Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Под ред. Зайончковской Ж.А. и Витковской Г.С. / Центр миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН.* – М.: ИТ «АдамантЪ», 2009. – с. 279-321.
5. *Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2007-2015 годы.*

Түйін

Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық, әлеуметтік, саяси дамуында халықтың көші-қоны маңызды рөл атқаратындықтан, оған қарқындылық және серпінділік тән. Орталық Азия аумағындағы көші-қон үдерісінде Қазақстанның орны ерекше, әрі ауқымды.

Summary

Migration plays an important role in economical, social and political development of Central Asian countries. Migration processes taking place in the region are large in scale and have high dynamics. Kazakhstan's role is significant in the context of migration processes in the region.

УДК 504.056:575

АЗЫҚ-ТҮЛІК ТАУАРЛАРЫ БАҒАСЫН ТҰРАҚТАНДЫРУ МЕХАНИЗМДЕРІ (МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ МҰНАЙЛЫ АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА)

А.Д. Демеев – геогр.ғ.к., доцент

Қазіргі кезде тамақ өнімдері бағасының тоқтаусыз қымбаттауы барлық елде де қарапайым халықты қобалжытып келеді. Оған көптеген мемлекеттерде көтерме сауда саласындағы баға түзу үдерісін бақылаудың әлсіздігі ықпал етуде.

Мәселен, бізде де жеміс-жидек пен көкөніс бағасының үнемі өсіп отырғандығы байқалады. Оның негізгі төрт себебін атап айтуға болады. Бірінші себеп – әрбір аймақтың өзіне тән ерекше табиғи-климаттық жағдайларынан бастап әлеуметтік-экономикалық жағдайларына дейін ие болатындығында. Олардың арасында климаттық жағдайлардан өзгесі үнемі өзгеріп тұрады: халықтың қажеттіліктері артады, ресурстық мүмкіндіктер азаяды, ал ол әрбір кезеңде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету механизмін жетілді-

руді талап етеді. Ал қатал континенттік климат және созылмалы құрғақшылық, құрамында қарашірік жоқ дегендей құнарсыз топырақ, өте ыстық ұзақ жаз, сумен қамтамаыз етудің нашарлығы және мардымсыз табиғи су көздері минералдығының жоғарылығы егін шаруашылығымен айналысудың тәуекелділігін күшейте түседі.

Сонымен қатар, Мұнайлы ауданында ұзақ жылдар бойы қалыптасқан шаруашылық жүргізу дәстүрлеріне сәйкес, тұрғын халық экономиканың өсімдік өсіру саласына аса көңілді бара бермейді. Екіншісі – бұл өнімді импорттаушылардың қызметіндегі ашықтықтың жоқтығымен байланысты. Үшіншісі – нарықтағы уақытша тапшылықты дер кезінде байқап, оны бас пайдасына жарата білетін сатушылардың алыпсатарлық іс-қимылдарымен расталады. Бұған өңірлердегі бөлшек бағалардың күрт қарама-қайшылығы айғақ бола алады. Делдалдар санының көптігі азық-түлік бағасының қымбаттауының төртінші себебі.

Нарықтағы өнімнің тапшылығын байқаған кейбір алыпсатарлар бағаны күрт көтеріп жіберуге тырыса, екінші біреулері маусымдық кезеңге байланысты негізгі құнды өсіруді көздейді. Мәселен, көрші өңірлерде 1 келісі 60-70 теңге тұратын қызанақ жол-жөнекей көптеген делдалдардың қолынан өтіп, бізге жеткенде 300-350 теңгеден сатылады екен. Сондықтан дәл қазіргі кезеңде «Делдалсыз сауда» саясатының маңызы ерекше. Ал бүгінгі күні, біздің ойымызша, делдалдар саны артуының басты себебі – өнімді жеткізудің және онымен есеп айырысудың қазіргі заман талабына сай, жоғары технологиялы жүйесінің болмауында.

Тағы бір атап өтерлігі, жеміс-жидек пен көкөніс өнімдерінің көтерме және бөлшек сауда желілері арқылы сату арналарының жетілдірілмеуі де бағаның басқа шабуына себеп болуда. Бұл ретте пайданың басым бөлігі делдалдық құрылымдардың, соның ішінде көтерме және бөлшек сауда желісінің үлесіне тиіп отыр. Ал әкімдіктер құрған коммуналдық базарлар саны өте аз болғандықтан, олар жеміс және көкөніс өнімдерін қыс және көктем маусымдарында арзан бағаға сату жөніндегі мақсатты шеше алмауда.

Жыл басындағы және жыл соңындағы бағалар арасындағы көтерілу айырымы жалпы алғанда 10-20 теңгеден (нан, күріш, сүт, макарон өнімдері, жуа, картоп, қант) 500 теңгеге (жоғары сортты «Дамир» ұны, сиыр еті, өсімдік майы) дейінгі аралықты құрайды.

Ауданның табиғи-климаттық және әлеуметтік-экономикалық жағдайларын ескере отырып, ауданда азық-түлік тауарлары бағасын тұрақтандыру бағытында келесі шараларды ұсынуға болады.

1. Үкіметтің 2010 жылғы 1 наурыздағы қаулысымен бекітілген әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының тізімін көпшілік назарына ұсынған жөн. Бұл тізімге бірінші кезектегі қажетті 18 азық-түлік түрлері енгізілген. «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 9-бабына сәйкес осы тізімге жататын азық-түлік түрлері бағасын өсіруге міндетті түрде шектеу қойылуы тиіс. Өкінішке орай, ішкі рынокта бұл заң талаптары үнемі ескеріле бермейді. Сондықтан, жергілікті атқарушы органдар еліміздің аз қамтылған тұрғындарын қорғау мақсатында қабылданған бұл заң нормаларының бұзылмауын бақылауға алуы қажет.

2. Сауда желілері азық-түліктің өз бағасына қосылатын үстеме ақыны 10 пайыздан асырмауы тиіс. Енді заңға сәйкес жергілікті атқарушы органдар азық-түлік тауарларын сатушылармен меморандумдарды бекіту кезінде тауарларға қосылатын үстемелердің шекті мөлшерін бекітуді талап етуге және оның орындалуын бақылауға мүмкіндік алып отыр. Заң 50 теңгенің затын 200 теңгеге сатуға жол бермейді. «Бұл заң нарыққа сай емес» деп қарсылық білдіріп жатқандар да кездеседі. Заң бағаны тұрақтандыруға үлкен септігін тигізери хақ.

3. Азық-түлік тауарлары жәрмеңкелерін тұрақты өткізу жөніндегі шаралар күшейтіліп, ауылдық тұтынушы кооперативтерді, сервистік-дайындаушы орталықтарды құру есебінен өнімдерді дайындау және сату жүйесін қалыптастыру жөніндегі жұмыстар жалғастырылғаны лазым. Бұл азық-түлік тауарларын тұтынушыларға делдалдарсыз-ақ жеткізуге мүмкіндік береді.

Мұнайлы ауданында аптасына 2 рет ауыл шаруашылық жәрмеңкесі өткізіледі (аптаның сенбі күндері аудан орталығында, жексенбі күндері Қызылтөбе селолық округінде). Саудаға шығарылған өнім құны базар нарқынан орташа 20 пайызға төмен. Мысалы, 09.12.2010 жылы өткізілген жәрмеңкеде бір келі жуа бағасы 80 теңгеден сатылса, базарда оның құны – 90, «Мұхтар» дүкенінде – 100 теңге болды. Ал жұмыртқа (ондық) 185 теңгеден өткізілсе, саудагерлер оны базарда 200 теңгеден сатты. Жәрмеңкеде (бір келісі) сәбізді жұртшылық 80 теңгеден алды, оның «Мұхтар» дүкеніндегі бағасы – 110, базардағы құны – 120 теңгені құрады. Сондай-ақ ет өнімдерін де алушылар тиімді бағамен алуда. Яғни, сиыр еті – 900 теңге болып, базар бағасы – 950 теңгеден саудаға шықты. Қызанақ бағасы жәрмеңкеде – 150, базарда – 200 теңге болды. Ал емдәм саналап, халық көп тұтынатын құс етіне келетін болсақ, оның жәрмеңкедегі бағасы – 400 теңгеге, ал «Мұхтар» дүкеніндегі және базардағы бағасы – 420 теңгеге шықты.

Жәрмеңкенің жиі өткізілуі бағаны тұрақтандыруға айтарлықтай ықпал ететіні анық. Өйткені қазір халық жәрмеңкенің тиімді екенін түсінді. Ауылдардан келетін өнімдер өз бағасында болғандықтан көпшілік мол қылып алуға тырысады. Әрі өнім ұсынушы жәрмеңкенің пайда әкелетінін біледі. Өйткені орын мен өнім сапасын тексеруге ақы жұмсамайды.

Әрине, әлеуметтік базарлар ашу бар да, оны арзан азық-түлікпен толтыру бар. Ол үшін өнім өндіретін аймақтармен екі жақ та ұтылмайтын келісім-шарттарға отырған жөн.

Сонымен қатар, тек шаруалардың күшімен жәрмеңке ұйымдастырудан үнемі ештеңе өнбейді. Кейбір жағдайларда олар өздеріне артылған сенімнен шығу үшін ғана арзан өнімдерін әкелуі де мүмкін. Тіпті жәрмеңке кезінде бір-бірінен көтерме бағамен алып, үстіне ақша қосып сатушылар да кездеседі. Сондықтан оның ұзаққа созылуы екіталай.

4. Дамыған мемлекеттерде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және басты тамақ өнімдері бағасын тұрақтандыру бағытында ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне төленетін субсидиялар, жеңілдікпен неселеу жүйесі, баға құралының көмегімен өндірушілерді ынталандыру, өндірістік инфрақұрылымының құрылысы, ауыл шаруашылығы экспорты мен азық-түлікті жеткізуді субсидиялау, ғылымның жетістіктерін аграр секторға енгізу арқылы протекционистік сипатқа негізделеді. Біздің ойымызша, баға тұрақтандыру саясаты талқыланғанда аталған критерийлерді ескерген жөн.

5. Ауданның азық-түлік нарығындағы баға өсімін қақпайлау үшін негізгі тамақ өнімдері бағасын тұрақтандыру жөніндегі аудандық штабтардың жұмысын күшейткен дұрыс.

Сонымен қатар, ішкі нарықтағы азық-түлік өнімдерінің баға жағдайын талдау және ақшаның құнсыздану процесін тоқтату бойынша жұмысты кешенді басқару мақсатында, халық күнделікті тұтынатын негізгі тауарлар мен олардың бағасына үнемі бақылау жүргізетін (мониторинг) жұмыс тобы құрылуы тиіс.

6. Өндірілетін тамақ өнімдері көлемін арттыру арқылы бағаны тұрақтандыру мақсатында, аудан аумағында тамшылатып суару әдісін тәжірибеге кеңінен енгізу, ашық топырақта суармалы егіншілікті ұйымдастыру, егіншілікпен айналысуға ынталы адамдарға жер телімдерін бөлу, егін шаруашылығы дамыған аймақтардан қоныс аударған, тәжірибесі мол оралмандар есебіне алдағы кезеңде өсімдік шаруашылығын дамыту бағыттарын қарастырған абзал. Ауданда оны іске асыру мүмкіндіктері жеткілікті. Осының өзі бұл салада өнім өндіру және оны қайта өңдеу кластерлерін құруға алғашқы алғы шарттарға жол ашады. Қол еңбегін көп қажетсінетін егін шаруашылығын дамыту арқылы ауыл халқын жұмыспен қамту мәселелерінің шешілуі де күмәнсіз және олардың жұмыстан шығып қалу қаупі де болмайды. Сонда қазіргі көптеген жұмыссыз адамдар өнім өндіреді, табыс та табады, бағадан да орасан қорықпайтын болады.

Негізгі тұтынылатын 10 өнім бойынша тамақ өнімдерін ұлттық стандартқа сай тұтынуда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы қажетті төменгі шекті деңгейдің 2012 жылға арналған жобасын 1-ші кесте мәліметтерінде ұсынуға болады.

Кесте 1. Тамақ өнімдерін ұлттық стандартқа сай тұтынуда 2012 жылға ауданда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы қажетті төменгі шекті деңгей, (аудан халқының саны орташа 100 мың адам шамасында алынып отыр)

Рет №	Өнім түрлері	Тамақ өнімдерін тұтыну стандарты, жылға/кг	Тамақ өнімдерін тұтынудың төменгі шекті деңгейі (халық саны x 3 графа), тонна		
			1 жылда	Қыс-көктем маусымында	1 айда
1	Нан өнімдері	116,7	11670,0	5835,0	972,5
2	Ет және ет өнімдері	41,6	4160,0	2080,0	346,7
3	Сүт және сүт өнімдері	179,53	17953,0	8976,5	1496,1
4	Жұмыртқа, дана	103,4	10340,0	5170,0	861,7
5	Өсімдік майы	8,47	847,0	423,5	70,6
6	Қант	15,26	1526,0	763,0	127,2
7	Көкөніс және бақша	55,14	5514,0	2757,0	459,5
8	Жеміс-жидек	29,19	2919,0	1459,5	243,3
9	Күріш	8,07	807,0	403,5	67,3
10	Балық	4,38	438,0	219,0	36,5

Қыс-көктем маусымында аудан халқын көкөніспен қамтамасыз етуде жылыжайлар құрылысының орны бөлек. Елді мекендердің экономикалық-географиялық орналасу ерекшеліктеріне және халық санына орай қазіргі кезде орта қуаттылықтағы 4 жылыжай құрылысына бастаған жөн. Сонда көкөніс пен жеміс-жидек молайып, оларды сырттан тасымалдау барынша азаятын болады, әрине баға да қазіргі деңгейде тұрақтайды немесе арзандайды.

7. Ауданға азық-түлік өнімдерінің басым бөлігі оңтүстік және солтүстік өңірлерден келетінін ескерсек, қыс түскенде көкөніс құнының көтерілері анық. Онсыз да нарықтағы ахуалды жіті қадағалап отырған жеткізушілер бұны өз пайдасына жаратары сөзсіз. Сондықтан жергілікті атқарушы билік тарапынан бірқатар шаруалар жүзеге асырылуы керек. Соның бірі – қыстық қорды молайту. Қыс түскен кезде қордағы өнім тиімді бағамен коммуналдық базарлар арқылы саудаға шығарылса жөн болар еді.

8. Егін шаруашылығын дамытудың алғашқы кезеңдерінде шаруашылықтарға материалдық жәрдем көрсету үшін дала жұмыстарында жұмсалатын жанар-жағар майлардың, тыңайтқыштардың, тұқымдық дөңдердің, химикаттар мен егістік жерлерді суару мақсатында пайдаланылатын су бағасын арзандату және қажетті құрал-жабдықтарды, техникаларды лизинг жолымен алып беру шараларын ойластырған абзал. Көкөніс пен жеміс-жидекті ұзақ мерзімге сақтау үшін қоймалар құрылысына бастау, қияр мен қызанақты консервілеу бойынша шағын цехтарды ұйымдастыру үшін жергілікті және республикалық бюджеттер, бюджеттен тыс көздер қаражаттарын тарту мәселелерін ойластыру керек.

9. Азық-түлік өнімдері бағасын тұрақтандыру мақсатында жергілікті атқарушы билік пен ірі сауда желілерінің арасында сауда саласындағы ынтымақтастық және өзара келісім жөніндегі арнайы меморандумдар бекітілгені жөн.

10. Азық-түлік бағасы мәселесі ұсақ-түйек шарамен шеше салатын емес, өте күрделі дүние. Оны реттеу, тұрақты ұстап тұру, бүгінгі нарық заманында оңайға соқпасы да анық. Ол үшін монополияға қарсы күрес агенттігінің жұмысын күшейту керек. Бір өкініштісі, біз азық-түлік өнімдерінің 80 пайызын, соның ішінде еттің шамамен 50 пайызын сырттан тасымалдаймыз.

Импорттық өнімді тұтынудың жан-жақты зерттеліп, ғылыми ұсынылған шекті деңгейі 20,0 пайыз, ал оның 60,0 пайыздық мәнінде азық-түліктің әлемдік нарығына толық тәуелділік орын алады. Міне сондықтан импорттық өнімдерді отандық өндірістің өнімдерімен алмастыру арқылы, оны қысқартуға бағыттау және азық-түлік тауарларымен өзін-өзі қамтамасыз ету тұтынудың жалпы көлемінің 80,0 пайызынан кем болмауы керек. Осы жағдайда бағаның шарықтауына, азық-түліктің қымбаттауына жол бермеуге болады.

11. *Іргелес Ресей халқының басым бөлігі азық-түліктің нақты бағасын ұялы телефон арқылы біліп, нарықтағы қолдан өсірілген қымбат бағаға ұрынбайтын болды. Ресей Ауыл шаруашылығы министрлігі базардағы бағаға оперативті режімде мониторинг жасап, ол туралы халықты хабардар етіп отырады. Ол үшін құзырлы мекеме көпшіліктің қолындағы ұялы телефон қызметін пайдалануды жөн көріпті. Бұл шара соңғы кездері нарықтағы қымбатшылыққа қатысты алыпқашпа сөзді өз ұтайына пайдаланып, бағаны негізсіз көтеруі ықтимал саудагерлердің әрекетіне белгілі бір деңгейде тұсау болады деп күтілуде. Азық-түліктің негізсіз қымбаттауымен күресте біз де мұндай игі шараны пайдаланғанымыз дұрыс болар еді.*

Алайда, бағаға мониторинг жасау арқылы базардағы құнды тұсау мүмкін емес. Әрі «бағаны көтермендер» деп біржақты әкімшілік жұмыс жасауға да толық келісуге болмайды. Өйткені нарық заңдылығында сұранысы жоғары, тапшы тауардың бағасы өсе береді. Сондықтан құзырлы мекемелер қай тауар жеткілікті, қай тауар жеткіліксіз деген тұрғыда үнемі сараптама жасап отыруы тиіс. Мысалы, көкөністі алайық. Оңтүстік өңірде жеміс-жидек жиналып үлгермей, артылып қалып жатуы мүмкін, ал бізде ол тапшы тауар болуы ықтимал. Яғни бұл арада билік қажетті тауарды артық жақтан тапшы жаққа жеткізу бойынша жұмыс істеуі керек.

Ауданға әкелініп жатқан ұнды наубайханалар мен ауылдарға жеткізіп беретін лицензияланған операторлар қызметін ұйымдастырған жөн. Басқа тамақ өнімдері бағасын тұрақтандыру мақсатында да осындай жұмыстар жүргізілуі тиіс. Жалпы, алдағы кезеңде ауданда азық-түлік өнімдерін жеткілікті өндіретін өндіріс орындарын ашып, олардың бағасын арзандатуды көздеген дұрыс.

12. Мейрамхана мен дәмханалар бағасы әлі де қымбат. Азық-түлік дүкендеріне, базарларға қойылып отырған тәртіп қоғамдық тамақтандыру орындарына жетіп отырған жоқ. Әрқайсы өз бағасын қояды. Тасымалдаушы жеткізген тауар бағасына үстемені 10 пайыз емес, молырақ қосады.

Олардың қажетті азық-түлікті мұхит асып, алыстан тасып жатпағаны анық. Жергілікті жердегі дүкендер мен базарлардан алады. Сөйте тұра шет елдерден әкелдік деп көрсетіп, ас мәзірін қымбаттатады.

Осы тұста келесі ұсыныстарды да айтып өткен жөн:

- Елімізге азық-түлік импорттайтын нарықта қазақстандық кәсіпорындардың үлесін ұлғайту жөніндегі шаралар әзірленгені жөн. Бұл үдеріске Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларды тартқан дұрыс. Олар арқылы импортталатын тауарлардың көлемі азық-түлік нарығындағы бағалардың тұрақтылығына ықпал ете алатындай болуы тиіс.

- Ірі сауда орындарында жергілікті азық-түлік өнімдеріне бағаны 5-10 пайызға төмендету бойынша акция өткізілгені пайдалы. Мұнда өзгеріс тек шетелдік (теңіз өнімдері; шарап, ішімдік, өсімдік майы, тұрмыстық химия, шаруашылық тауарлары және т.б.) тауарларға бағаның өсуі байқалуы мүмкін. Сондай-ақ ауданда «Арзан ет», Арзан нан», «Арзан сүт», «Арзан көкөніс» деп аталатын әлеуметтік бағдарламаларды іске асырған жөн.

- Аудан көлемінде жергілікті тауар өндірушілердің өнімдерін ауыл-ауылды аралап жүріп сататын тоннарлар мен автобустар ұйымдастыру да тиімді. Елді мекендерінің экономикалық-географиялық орналасу ерекшеліктеріне орай 2-тоннар жұмысы жеткілікті деп болжаймыз.

- Ауданның аз қамтылған азаматтары үшін азық-түлік өнімдерін қол жетімді бағамен сататын әлеуметтік павильондар және сауда нүктелерінде әлеуметтік бұрыштар, әлеуметтік жаймалар (сөрелер) ашуды ойластырған жөн. Дамыған елдерде тауарлар ең төмен сауда үстемесімен сатылатын «дискаунтер» форматындағы дүкендер қызмет ететінін білгеніміз де жөн.

- Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне асыл тұқымды мал және ауыл шаруашылығы тауарларын өндіруге және қайта өңдеуге қажетті құрал-жабдықтарды, техникаларды лизинг жолымен алып беру бағытында жұмыстар жасалуы тиіс. Аудан орталығы маңынан сүт-тауарлы фермаларды құру, құс, шошқа өсіретін кешен салу, бордақылау алаңын жасақтау, асыл тұқымды мал өсіретін шаруашылықтар құру жобаларын іске асыру керек.

Аталған шаралар талапқа сай іске қосылса негізгі тамақ өнімдері бағасы қазіргі деңгейде тұрақтайды, ал олардың кейбір түрлері бойынша арзандайтын болады.

Резюме

На работе изучены механизмы цен товаров продукции жилья области Мангистау на примере района Мұнайлы, учитывая точные предложения.

Summary

Mechanisms price commodities of products habitation at work examined area of Mangistau on example district of Mynailu, given exact suggestions.

ХИМИЯ БЫЛЫМДАРЫ ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК542.941: 547.532

СИНТЕЗ ВЫСШИХ ОЛЕФИНОВ КРЕКИНГОМ ВАКУУМНОГО ГАЗОЙЛЯ В ПРИСУТВИИ КАТАЛИЗАТОРА PW_{12} -ГПК/НКл

А.Байганова – магистрант, Н.Ильясова – магистрант, Н.М. Садырбаева – инженер,
Х.Н. Жанбеков – профессор, К.А. Кадирбеков – д.х.н., Р.К. Нурбаева – к.х.н.

Тяжелые фракции газойля, мазут, гудрон и парафинистые нефтяные остатки относятся к остаточному углеводородному сырью. Они до сих пор подвергается переработке практически с единственной целью получения бензина. Однако не менее ценными целевыми продуктами являются индивидуальные высшие олефины и их смеси, использующиеся в нефтехимическом синтезе в качестве мономеров.

В данной работе процесс каталитического крекинга вакуумного газойля в длинноцепные-альфа-олефины была проведена в присутствии каталитической системы гетерополикислота (ГПК) 12 вольфрамового ряда – природный цеолит (PW_{12} -ГПК/НКл). Содержание ГПК составлял 10% от массы носителя. Следует отметить, что ГПК имеют более сильные кислотные центры, чем цеолиты НХ, НУ и аморфные алюмосиликаты. Считается, что нанесение ГПК на носитель с развитой поверхностью увеличивает доступность их кислотных центров.

Вакуумный газойль был получен в лаборатории из нефти Акчабулакского месторождения. Вакуумный газойль в основном состоит из жидких парафинов и изопарафинов, а также из ароматических углеводородов, значения которых достигают почти 10 мас. % (таблица 1).

Таблица 1. Состав вакуумного газойля

Группы веществ	Содержание веществ, %
Парафины	67,56
Изопарафины	9,00
Нафтеновые	9,16
Ароматические УВ	6,90
Полициклические ар.УВ	3,09
Олефины	2,09
Другие УВ	2,20
Всего	100,00

Результаты крекинга вакуумного газойля на катализаторе 10 % PW_{12} -ГПК/НКл в различных температурах представлены в таблице 2. Установлено, что максимальный выход целевых фракций достигается при крекинге вакуумного газойля при температуре 550°C и составляет 49,51% мас. при конверсии 78%. Примечательным является тот факт, что жидкие продукты крекинга, полученные в этих условиях, содержат всего 21% непревращенных углеводородов.

Таблица 2. Результаты крекинга вакуумного газойля на катализаторе 10 % PW_{12} -ГПК/НКл.

Т, °С	Объемная скорость, ч ⁻¹	Состав продуктов реакции, % масс.			Конверсия, %	Селективность, %
		Жидкие продукты	Газообразные продукты	Целевой олефиносодержащий продукт		
550	4,44	71,4	28,60	49,51	78	69
600		65,60	34,40	47,19	81	72
550	1,32	62,88	37,12	22,26	59	35
600		56,40	43,60	25,90	69	46

Однако, селективность по целевым продуктам составляет всего 69%. Повышение температуры до 600°C увеличивает степень конверсии вакуумного газойля, при этом наблюдается максимальная селек-

тивность по целевым продуктам, который составляет 72%. Понижение объемной скорости подачи вакуумного газойля с 4,4 до 1,32 ч⁻¹ приводит к снижению конверсии исходного продукта и селективности по целевым продуктам. В тоже время, в составе продуктов реакции увеличиваются доля газообразных продуктов на 9-0%. Газообразные продукты содержит в своем составе кроме метана ненасыщенных углеводородов: этилена и пропилена. Их суммарные количества колеблется в интервале 35-42%, что косвенно доказывает о прохождении процесса каталитического крекинга.

В таблице 3 приведены индивидуальный состав олефиновых углеводородов в продукте, полученной при 550°C и объемной скорости подачи вакуумного газойля 4,4 ч⁻¹.

Табличные данные свидетельствуют, что основная масса высших олефинов являются α – олефинами, а также есть диены, где двойные связи расположены в конечных углеродных атомах цепи. Присутствие таких диенов подтверждается более высоким значением бромного числа по сравнению с его значением соответствующей только олефинам. Сумма высшихолефинов в продуктах реакции крекинга составляет 67,35%. Из них 38,09% являются линейными α -олефинами, а разветвленные и изоолефины составляют 29,25%. Среди высших олефинов преобладают α -олефины C₁₀-C₁₅, на долю которых при крекинге на 10%PW₁₂-ГПК/НКл приходится 47,98%. Выявлено, что количество линейных α -олефинов C₁₀-C₁₅ с уменьшением объемной скорости подачи сырья и с увеличением температуры растет, при этом доля разветвленных олефинов и диенов значительно снижается.

Таблица 3 – Индивидуальный состав высших олефинов в составе жидких фракции продуктов крекинга парафинов на катализаторе 10% PW₁₂-ГПК/НКл.

Олефины	Выходы высших олефинов по ГЖХ, %		
Гептены	0.723/0.404*	C ₂₁	0.184/0.179
Октены	1.867/1.485	C ₂₂	0.380/0.380
Нонены	2.037/1.773	C ₂₃	0.133/0.133
Децены	3.191/2.755	C ₂₄	0.077/0.077
Ундецены	2.021/0.976	C ₂₅	0.056/0.056
Додецены	5.647/4.913	C ₂₆	0.140/0.140
Тридецены	7.377/6.185	C ₂₇	0.148/0.148
Тетрадецены	5.416/4.524	C ₂₈	0.144/0.144
Пентадецены	3.377/1.603	C ₂₉	0.211/0.211
Гексадецены	0.532/0.171	C ₃₀	0.157/0.157
Гептадецены	1.477/1.100	C ₃₁	0.098/0.091
Октадецены	0.603/0.603	C ₃₂	0.107/0.107
Нонадецены	1.074/0.785	C ₃₃	0.219/0.219
Эйкозены	0.695/0.348	C ₃₄	0.000
Σ C ₇ -C ₉	4,627/3,258	Σ C ₁₆ -C ₂₀	4,381/3,007
Σ C ₁₀ -C ₁₅	27,029/20,952	Σ C ₂₁ -C ₃₄	2,054/2,047

* – линейные α -олефины/изоолефины (в т.ч. диены)

Таким образом, эти результаты позволяют сделать заключение о том, что при крекинге вакуумного газойля на катализаторе 10% PW₁₂-ГПК/НКл, чтобы получить олефины с длинной углеводородной цепочкой, процесс необходимо вести при более высокой температуре, а при низких температурах опыта образуются олефины с более короткими цепями.

Түйін

Ұзын көмірсутекті тізбекті олефин алу үшін 10% PW₁₂-ГПК/НКл катализаторында вакуумды газойлді крекинглеу процесін жоғары температурада жүргізу қажет.

Summary

It is shown that the krekinge vacuum Gasoil on catalyst 10% PW₁₂-CPC/Hcl to obtain olefins with long hydrocarbon chain, the process must be carried out at a higher temperature.

АСФАЛЬТБЕТОН ҚАСИЕТТЕРІН БАҒАЛАУ

Н.Ә. Бектенов – х.ғ.д., проф., бас ғылыми қызметкер,
Ә.Б. Бектұров атындағы Химия ғылымдарының институты,
Ж.Б. Шалабаева – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің оқытушысы,
В.М. Рашова – Абай атындағы ҚазҰПУ-дың магистрі

Жол құрылысын одан әрмен дамыту мүддесі асфальтбетон төсеніштерінің сапасымен ұзаққа шыдамдылығын маңызды түрде арттыруды қажет етеді. Асфальтбетон сапасын одан әрмен жетілдіру мақсатында түрлі бағыттарда ғылыми-тәжірибелік жұмыстар атқарылуда. Атап айтсақ, жергілікті минералды материалдан беті белсенді минералды ұнтақтар өндіру, жол полимербитум композицияларын, жетілдірілген асфальтбетон құрамын жасау т.б. ғылыми зерттеу жұмыстары.

Тығыздығы. Асфальтбетон тығыздығы маңызды физика-механикалық қасиеттерінің бірі. Ол асфальтбетонның коррозиялық әсерлерге тұрақтылығын сипаттайды.

Зерттеу нәтижелері бойынша кестеден бастапқы битум мен модификацияланған битум негізінде алынған асфальтбетон үлгілерінің тығыздықтарын салыстырғанда $2,30 \text{ г/см}^3$ тан- $2,38 \text{ г/см}^3$ қа дейін жоғарылағанын байқауға болады. Бұл бастапқы битумға қарағанда полимербитум композициясы негізінде алынған асфальтбетон құрылымында кеуектер санының азайып, нығыз құрылымданғандығын көрсетеді. Кеуектер санының азаюы асфальтбетонның коррозиялық әсерге тұрақтылығының артуына жағдай жасайды [1].

Асфальтбетонның кеуектілігі жоғары болуы оның ылғалды жұтуы жоғары болуына алып келеді де коррозиялық тұрақтылығын төмендетеді. Ал су минералды материалдар мен битум арасындағы байланыстарды әлсіретіп асфальтбетон беріктігінің әлсіреуіне жағдай жасайды. Демек, кеуектер көп болған материалдың тығыздығы мен беріктігі төмен болады.

Асфальтбетонды қажетті тығыздықпен битумның оптималды мөлшерін және минералды қоспаның гранулометриялық құрамын лайықты іріктеп алу арқылы, асфальтбетон қоспаларын тиісті нығыздау арқылы қамтамасыз етіледі. Гранулометриялық құрамды лайықты іріктеп алуда минералды қоспаның оптималды тығыздықпен қамтамасыз етуіне көңіл бөлу қажет. Іріктеп алынған минералды қоспада (300 кг/см^2 қысым астында нығыздалған) орташа бостық 18-22% құрайды.

Тығыздықтың жоғарылауы сыналған үлгілердегі кеуектер санының азайып су өткізгіштігінің нашарлағандығын көрсетеді. Демек, асфальтбетон тығыздығы суға қанығуы және ұсақ кеуектер мөлшерімен сипатталады. Тығыз асфальтбетонның ұсақ кеуектілігі ГОСТ 9128-59 сәйкес 3-5% көлем шектерінде болуы тиіс [2].

Кесте 1 – ЖМБ 60/90 маркалы битум негізіндегі асфальтбетонның физика-механикалық қасиеттері

Қоспа	g_0	g_1	g_2	$g_1 - g_2$	g_3	ρ	W	R_{20}	R_{50}	$R_{20}^{\text{вод}}$
Таза битум										
1	681,70	682,66	398,58	284,08	686,92	2,29	2,8	3,1	1,2	3,0
2	682,18	683,93	399,33	284,6	687,27	2,30	3,3	3,0	1,2	3,0
3	684,00	685,40	396,17	289,23	692,16	2,30	3,5	3,0	0,9	3,2
						2,30	3,2	3	1,1	3,1
ПЭПА 0,7%										
1	679,52	681,96	393,80	288,16	690,43	2,41	1,8	3,7	1,5	3,2
2	679,88	682,01	393,71	288,30	690,0	2,36	1,4	4	1,9	3,6
3	679,96	680,94	393,53	287,41	687,48	2,37	1,6	3,8	1,7	3,6
						2,38	1,6	3,8	1,7	3,5
ЭД-20 1%										
1	679,05	680,27	393,02	287,25	689,39	2,36	1,6	3,5	1,7	3,8
2	679,75	680,62	393,81	286,81	686,54	2,37	1,5	3,5	1,5	3,5
3	680,67	681,38	398,00	283,38	685,52	2,36	1,7	3,6	1,7	3,7
						2,36	1,6	3,5	1,6	3,6

Суға тұрақтылығы. Сугатұрақтылық асфальтбетонның суға қанығу кезінде өзіндік қасиеттерін мүмкіндігінше аз дәрежеде өзгерету қабілеттілігі. Бұл қасиеттер ең алдымен минералды материал бетімен тұтқырзат арасындағы байланыстың беріктігін анықтайтын битумның қасиеттеріне (оның беттік белсенділігі, адгезиялық қабілеттілігі, суда ерігіштік дәрежесі), дәл осылай тас құрастырушылардың (гидрофобтық дәрежесі) және басқалардың қасиеттеріне тәуелді.

Кестеден сыналған үлгілердің бастапқы битум үлгілеріне қарағанда модификацияланған битум үлгілерінің суға қанығуы 3,2%-дан 1,6%-ға дейін төмендегенін байқауға болады. Асфальтбетон үлгілеріндегі суға қанығудың бұл өзгерісі бастапқы битум қарағанда модификацияланған битумның минералды материалдармен ұстасуы тұрақты әрі берік болғандығын көрсетеді.

Сондай-ақ полимербитум композициясы негізінде алынған асфальтбетонның суға қанығуының төмендеуі полимерлердің битум қасиеттеріне әсерін яғни, адгезиялық дәрежесін арттырғандығын көрсетеді. Битумның адгезиялық дәрежесінің артуы битумминералды материалдың су әсеріне тұрақтылығын арттырып асфальтбетонның беріктігінің ұзақ уақыт сақталуына жағдай жасайды [3]. Өйткені, полярлы сұйықтық ретінде су минералды материалдардың гидрофильді бетін жақсы сулайды да ондағы сорбенттелген битумды жартылай немесе толықтай ығыстырады, яғни битумның тас материалдар бетімен ұстасуы төмендейді. Битумның ығыстырылуы тас материал ішіне су бөлшектерінің кіруіне жағдай жасайды. Ал, су асфальтбетонның минералды құрастырушысының қаттылығын төмендететі де олардың жоғарғы қарқындылық пен ұсақталуына алып келеді. Нәтижесінде асфальтбетонның беріктігі және басқа қасиеттері төмендейді.

Қысуға беріктігі. Асфальтбетонның ең негізгі деформациялық қасиеттерінің бірі пайдалану температурасындағы беріктік көрсеткіші. Беріктікті әдетте, 50, 20 және 0°C температураларында қысылуға беріктігімен анықтайды.

Кестеден сыналған үлгілердің 50°C температура кезіндегі қысылуға беріктігі – R_{50} 1,1 кГ/см²-тан 1,7 кГ/см²-қа, R_{20} 3 кГ/см²-тан 3,8 кГ/см²-қа және вакуумда тұрғаннан кейінгі қысылуға беріктігі – R_{20}^{00d} (Т-20°C) 3,1 кГ/см²-тан 3,6 кГ/см²-қа жоғарылағанын байқауға болады. Бұл сынау нәтижелеріндегі қысуға беріктіктерінің артуы әртүрлі деформациялық негіздерден, температураның өзгерісінен, транспроттық құралдардан туындайтын ішкі керілу әрекетінен асфальтбетонның қирауға қарсы тұру қабілетінің жоғарылағандығын көрсетеді.

Температураның төмендеуі кезінде сыналған үлгілердегі қысуға беріктік шегінің бірден артуы былай түсіндіріледі: температура төмендеген кезде асфальтбетон тұтқырлығы жоғары қаттылыққа ие болады да салмақ түсетін минералды қаңқа ретіндегі бетон компоненттерінің беріктігі артады. Температура оң немесе барынша жоғары болған кезде қысушы салмақты асфальтбетон қаңқасы негізінде қабылдайтын тұтқырлық жоғары пластикалыққа ие болады да беріктік төмендейді.

ЖМБ 60/90 маркалы битумға қарағанда ЖМБ 90/130 маркалы битумда асфальтен мөлшері біршама аз болады [4]. Полимерлердің асфальтенге әсер етіп битум қасиетінің өзгеретіндігін осы екі марка негізіндегі асфальтбетонның физика-механикалық қасиеттерін салыстыру арқылы байқауға болады.

Кесте 2 – Әртүрлі маркалы битумға полимерлердің әсері

Қасиеттері	0,7% ПЭПА + ЖМБ 60/90	1% ЭД-20 + ЖМБ 60/90	0,7% ПЭПА + ЖМБ 90/130	1% ЭД-20 + ЖМБ 90/130
Суға қанығу	1,6	1,6	2,4	2,1
Тығыздығы	2,38	2,36	2,34	2,33

Кестеден полимерлердің бірдей мөлшерімен модификацияланған екі түрлі маркадағы битумның физика-механикалық қасиеттерінде біршама өзгерістер байқалады.

Атап айтқанда, 0,7% ПЭПА + ЖМБ 60/90 полимербитум композициясы негізінде дайындалған асфальтбетон үлгілеріне қарағанда 0,7% ПЭПА + ЖМБ 60/90 полимербитум композициясы негізінде дайындалған асфальтбетон үлгілерінің суға қанығуы 1,6%-дан 2,4%-ға жоғарылағандығы, ал тығыздығының 2,38 г/см³-тан 2,35 г/см³-қа кемігендігі байқалады.

Ал, ЭД-20 пен модификацияланған полимербитум композициясының суға қанығуы 1,6%-дан 2,1%-ға артып, тығыздығы 2,36 г/см³-тан 2,33 г/см³-қа кемігендігі байқалады.

Зерттеу нәтижелерінің бұл өзгерістері ЖМБ 90/130 маркалы битумға қарағанда ЖМБ 60/90 маркалы битумның құрмында асфальтен мөлшерінің көптігімен байланысты екенін көрсетеді. Өйткені асфальтбетонның суға қанығу мен тығыздығы асфальтен мөлшерінің артуымен жоғарылайтын битумның адгезия дәрежесіне тәуелді.

Ал, бұл өз кезегінде зерттелген полимерлер битум құрамның асфальтендік фракциясында жұмыс істейді деп тұжырымдауға мүмкіндік береді.

1. СТ. РК 1221-2003. Порошок минеральный для асфальтобетонных смесей. Методы испытаний. МКиТ РК (Госст). 2003. – 29 с.
2. Патент 02318765 России. Асфальтобетонная смесь для дорожного строительства / Пакман Игорь Натанович, Пугачев Константин Константинович. С04В 26/26, опубл. 2006.01.
3. Иваньски М. Асфальтобетон как композиционный материал / Иваньски М., Урьев Н.Б. – М.: Технополиграф, 2007. – 150 с.
4. Бектенов Н.Ә., Азникбакиева Х.А., Рашова В.М. Асфальтобетонные смеси с адгезионной добавкой. «ЖАС ФАЛЫМ-2011» атты III Халықаралық ғылыми-практикалық конференция. – Тараз. 2011.

Резюме

В этой статье результаты испытаний изменений марки битума ЖМБ 90/130 в сравнение с маркой ЖМБ 60/90 показывают в составе асфальтена взаимосвязь в большом количестве. Потому что водонепроницаемость и прочность асфальтбетона в превосходящем количестве зависят от адгезии битума.

Summary

In this article the results of the tests change stamps RMB 90/130 bitumen in comparison with Mark RMB 60/90 shows in the asfal'tena relationship in large numbers. Because vodopronšaemost' and asfal'tbetona strength in its amount depends on the adgezem of bitumen.

УДК 541.183.03:665.64.097.3

КРЕКИНГ ВАКУУМНОГО ГАЗОЙЛЯ НА ПИЛЛАРИРОВАННОМ АЛЮМИНИЕМ ТАГАНСКОМ МОНТМОРИЛЛОНИТЕ В Са – ФОРМЕ

Н.А. Закаринна – АО «Институт Органического
Катализа и Электрохимии им. Д.В. Сокольского» (ИОКЭ),

Л.Д. Волкова – АО «Институт Органического
Катализа и Электрохимии им. Д.В. Сокольского» (ИОКЭ),

Н.А. Шадин – КазНПУ им. Абая

На современном этапе развития нефтепереработки в связи с необходимостью повышения ее эффективности значительная роль отводится процессу каталитического крекинга. Это определяется тем, что процесс каталитического крекинга позволяет обеспечить как многотоннажное производство высокооктанового бензина, так и выработку углеводородных газов, являющихся ценным сырьем для химической промышленности. Постоянно растущий спрос на легкие нефтепродукты обуславливает дальнейшее развитие процессов глубокой переработки высокомолекулярного углеводородного нефтяного сырья. Несмотря на многочисленные работы в этой области фракции нефти с $T_{кип} > 520^{\circ}\text{C}$ остаются трудноперерабатываемым сырьем и используются не для увеличения производства моторных топлив, а как котельное топливо или сырье для производства битума и кокса.

Известно, что использование цеолитсодержащих катализаторов в крекинге позволяет значительно повысить глубину превращения крекируемого сырья. Важным компонентом катализаторов является матрица. В современных катализаторах нефтепереработки широко используют активированные природные глины, служащие составной частью цеолитсодержащих катализаторов для создания оптимальной пористой структуры, обеспечения термостабильности и повышения механических свойств [1]. Монтмориллонитовые глины являются также хорошим связующим катализаторов крекинга.

В представленном сообщении приведены данные по использованию Са – формы Таганского монтмориллонита (Казахстан) как матрицы и связующего HCeY-цеолитного катализатора крекинга тяжелого углеводородного сырья – вакуумных газойлей (ВГ) и в качестве самостоятельного катализатора процесса.

Экспериментальная часть

Н – форму цеолита $\text{NaY}(\text{SiO}_2/\text{Al}_2\text{O}_3=4.75)$ получали трехкратным ионным обменом в $1\text{N NH}_4\text{Cl}$ степень ионного обмена по данным атомно-эмиссионного анализа составляет 90,1%. Перед активацией таганскую глину измельчали до 0,25 мм и подвергали кислотной обработке 20% $2\text{H}_2\text{SO}_4$ последующим отмыванием от SO_4^{2-} ионов по методике [2].

В качестве пилларирующего агента использовали олигомерные гидроксокатионы алюминия $[\text{Al}_{13}\text{O}_x(\text{OH})_{24}(\text{H}_2\text{O})]_2^{7+}(\text{Al}^{13})_c$ четырехкоординированным атомом алюминия, которые получали по методике [3].

Методика получения олигомерного Al^{7+}_{13} состоит в гидролизе раствора $AlCl_3$ водным раствором $NaOH$ при различных соотношении OH/Al^{3+} до значения $pH=4,5$. После старения фиксирующего агента в течение суток его добавляли медленно суспензии глины в воде. В синтезированных образцах соотношение $Al^{3+}/г$ глина составляло 5,0 ммоль $Al^{3+}/г$ глины, поскольку ранее в [4] предварительными экспериментами в крекинге КГФ и вакуумного газойля (ВГ) Кумкольской нефтибыло показано, что оптимальной активностью отличаются $NaHMM$, пилларированные гидроксокомплексами алюминия с концентрацией 5,0 ммоль $Al^{3+}/гHMM$. Тщательно отмытые от хлор-ионов, высушенные и прокаленные образцы $Al(5.0)CaHMM$ смешивались 15% предварительно синтезированного $HSeY$ – цеолита, формовали в гранулы после чего вновь проводили высушивание и прокаливание катализаторов. Процедуры формования, высушивания и прокаливания осуществляли также и при подготовке бescеолитных катализаторов.

Катализаторы испытывали в крекинге ВГ Павлодарского нефтехимического завода (ПНХЗ) с концом кипения $576^{\circ}C$ и ВГ Шымкентского нефтеперерабатывающего завода (ШНПЗ) с концом кипения $610^{\circ}C$.

Крекинг проводили в лабораторной установке, соответствующей стандарту [5] со стационарным слоем катализатора при 500 и $550^{\circ}C$ при скорости подачи сырья 2 час^{-1} . Объем загруженного катализатора 30 см^3 . Выход бензина (до $205^{\circ}C$) и легкого газойля ($205-350^{\circ}C$) определяли разгонкой с последующим определением октанового числа бензина по методике [6]. Содержание кокса определяли гравиметрически.

Результаты и их обсуждение

В таблице 1 приведены данные по крекингу ВГ ПНХЗ и ВГ ШНПЗ на бescеолитном $Al(5,0)CaHMM$ катализаторе при 500 и $550^{\circ}C$.

На бescеолитном катализаторе выход бензина при $500^{\circ}C$ невелик и составляет для ВГ ПНХЗ и ШНПЗ 3,4 и 3,6%, соответственно. Повышение температуры до $550^{\circ}C$ приводит к увеличению выхода бензина до 11,3 и 11,5%. С ростом температуры увеличивается также выход светлых продуктов от 21,5-30,4 при $500^{\circ}C$ до 32,7-36,0% при $550^{\circ}C$. Октановое число бензина составляет 81-85 единиц.

Таблица 1. Материальный баланс крекинга ВГ ПНХЗ и ВГ ШНПЗ на бescеолитном $Al(5,0)CaHMM$ катализаторе при различных температурах

Сырье	ВГ ПНХЗ		ВГ ШНПЗ	
	$500^{\circ}C$	$550^{\circ}C$	$500^{\circ}C$	$550^{\circ}C$
Выход продуктов масс. %				
Газ	17,6	38,9	14,0	27,8
Бензин	3,4	11,3	3,6	11,5
Кокс	4,4	3,9	5,6	2,3
Дизтопливо	27,0	21,4	17,9	24,5
Остаток+потери	47,6	25,5	58,9	33,0
Конверсия	52,4	75,5	41,1	66,1
Сумма продуктов	100	100	100	100
Сумма светлых продуктов	30,4	32,7	21,5	36,0
Октановое число	85	85	85	85

Введение цеолита в композитный катализатор на основе $Al(5,0)CaHMM$ (таблица 2) способствует росту бензинообразования и увеличению глубины крекинга. Выход бензина возрастает от 12,7-10,7%, при $500^{\circ}C$ до 15,7 и 13,7% при $550^{\circ}C$, сумма светлых продуктов от 21,5-36,0 до 46,2 и 45,5% при крекинге ВГ ПНХЗ и ШНПЗ.

Таблица 2. Материальный баланс крекинга ВГ ПНХЗ и ВГ ШНПЗ на $Al(5,0)CaHMM + HSeY$ – катализаторе при различных температурах

Сырье	ВГ ПНХЗ		ВГ ШНПЗ	
	$500^{\circ}C$	$550^{\circ}C$	$500^{\circ}C$	$550^{\circ}C$
Выход продуктов масс. %				
Газ	20,5	23,5	18,7	22,0
Бензин	12,7	15,7	10,7	13,8
Кокс	5,1	5,0	4,7	4,9
Дизтопливо	26,8	30,5	28,6	31,7
Остаток+потери	42,7	25,3	37,3	17,6
Конверсия	57,3	74,7	62,7	72,4
Сумма продуктов	100	100	100	100
Сумма светлых продуктов	39,5	46,2	39,3	45,5
Октановое число	83	85	81	84

Для анализа бензина, полученного при крекинге ВГ-ШНПЗ, был использован хроматограф «Кристалл-люкс-4000М» с пламенно-ионизационным детектором. Групповой состав бензина крекинга ВГ-ШНПЗ полученного на $Al(5,0)CaHMM$ катализаторе приведен в таблице 3.

Таблица 3. Групповой состав бензина крекинга ВГ-ШНПЗ на бесцеолитном $Al(5,0)CaHMM$ – катализаторе

	Массовая доля, %	Мольная доля, %
Парафины	32,1	34,3
Нафтены	13,7	12,4
Изопарафины	19,7	17,4
Олефины	14,4	15,4
Кислородсодержащие	0	0
Ароматика	20,1	20,2
Неизвестные	0	0
Содержание	100	100

Содержание изоалканов в бензине крекинга составляет 19,7%, на долю ароматических углеводородов приходится 20,1%, из них доля бензола составляет 3,0%. Присутствие достаточно большого количества ароматических углеводородов и нафтенов косвенно подтверждено также высокими начальными температурами кипения бензинов ($>95^{\circ}C$) и высокими значениями октановых чисел. В цеолитсодержащих каталитических системах, как было показано нами ранее [7], содержание ароматических углеводородов составляет 17,8%, а изо – алканов, напротив повышено и достигает 27,7%.

Анализ полученных результатов показывает, что пилларированный алюминием монтмориллонит в Са – форме и цеолитсодержащие катализаторы на его основы могут быть использованы в крекинге утяжеленных вакуумных газойлей.

1. Розенгарт М.И., Вьюнова Г.М. // Успехи химии. 1988.-Т57, В2. – С. 204-207.
2. Батталова Ш.Б. Физико-химические основы получения и применения катализаторов и адсорбентов из бентонитов. – Алматы: Наука, 1986 – 168 с.
3. Figueres F. // Catal. Rev. 1988.-V30.N3. – P. 457-490.
4. Закарина Н.А., Волкова Л.Д., Щукина Д.В., / Материалы II Международной научно-проект конф. «Теоретическая и экспериментальная химия». – Караганда. 16-17 сентября, 2004. – с. 218-221.
5. ОСТ 38.01176-79 Катализаторы крекинга шариковые -1979-01-01. XI Министерство нефтеперерабатывающий и нефтехимической промышленности СССР: Издательство стандартов. 1979.
6. Колесников С.И., Колесников Н.М. // Нефтепереработка и нефтехимия. 1996, - №6, – с. 30-32.
7. Волкова Л.Д., Закарина Н.А. // Промышленность Казахстана. 2011, - №2, – с. 53-56.

Түйін

Пилларирленген $Al(5,0)CaHMM$ негізінде цеолитсіз және HCeY-цеолитті катализаторларының ауыр вакуумды газойлердің крекингісінде белсенділігі анықталған. Цеолитті енгізу крекинг процесінде бензин мен ашық түсті заттардың шығымын ұлғайтатыны көрсетілген.

Summary

Data on activity zeoliteless and HCeY-zeolite - containing of catalysts on the basis of pillared $Al(5,0)CaHMM$ are provided in cracking of the heaved vacuum gasoils. It is shown that introduction of zeolite leads to growth of an exit of gasoline and the sum of light gasoline + diesel fuel products.

БИОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 576.895.144

РАСПРОСТРАНЕНИЯ И ПРОФИЛАКТИКИ НЕКОТОРЫХ ПАРАЗИТАРНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

К.И. Батырова – к.б.н., доцент, КазНПУ им. Абая,

Д.У. Сексенова – старший преподаватель КазНПУ им. Абая

Паразитарные заболевания являются наиболее распространенной патологией человека. По данным Всемирной организации Здравоохранения в настоящее время паразитарными болезнями поражено более половины населения планеты (около 4,5 млрд. человек). Гельминтозы, по данным ВОЗ, занимают 4-е место по степени наносимого здоровью населения ущерба.

Известно более 270 видов гельминтов, паразитирующих у человека [1].

Актуальность проблемы паразитарных заболеваний связана с широкой распространенностью, многообразием негативных воздействий их возбудителей на организм человека и выраженным полиморфизмом клинических проявлений, затрудняющим дифференциальную диагностику болезней, отсутствием стерильного иммунитета и специфических методов профилактики. Наиболее широко паразитарные болезни распространены среди жителей стран тропического и субтропического поясов Азии, Африки и Латинской Америки [2].

В Казахстане проблемы паразитарных болезней также является актуальной. Ежегодно регистрируются энтеробиоз, гименолепидоз, аскаридоз, трахоцефалез, эхинококк, описторхоз, тениидозы, трихинеллез и другие. Кроме того, в последние годы выявляются редкие инвазии, такие как дирофиляриоз, строногилоидоз.

В современных условиях транзитной экономики, когда нет должного учета динамики популяций домашних плотоядных животных у населения проблема распространения паразитарных заболеваний остается актуальной. Интенсивная урбанизация населения, отток сельского населения в города, развитие всестороннее рыночных отношений, создание широкой сети торгово-рыночных отношений, активизация хозяйственной деятельности, интенсификация товарооборота в се эти перечисленные признаки не могли повлиять на эпизоотическую и эпидемиологическую ситуацию в республике. Кроме того, отсутствие должных профилактических мероприятий привело к обострению паразитарной ситуации в республике.

Исследования проводились течение трех лет (2010, 2011, 2012 гг.), по энтеробиозу с 2009 г. на базе таких клиник как: «Invivo», ТОО «MedLine», «Достар Мед» Алматы. Из всех диагностируемых паразитарных заболеваний наиболее часто регистрируемые были: энтеробиоз, аскаридоз, токсокароз и эхинококк.

Острица (*Enterobius vermicularis*) – возбудитель энтеробиоза, мелкий паразит белого цвета (самка длиной 5-10, самец 3-4 мм), веретенообразной формы. Передний (головной) конец тела окружен кутикулярным пузырьком с ротовым отверстием.

Задний конец тела самца спиралевидно загнут, у самок шиловидный и заостренный. Почти всю полость тела самки заполняет матка, обычно сильно растянутая большим количеством яиц. Яйца остриц овальной формы, бесцветные, прозрачные с тонкой оболочкой [3].

Острицы паразитируют в нижних отделах тонкой и в толстой кишках. Зрелая самка в период размножения откладывает яйца в области заднего прохода и обычно в ночное время. Самец погибает после оплодотворения самки.

Длительность жизни остриц не превышает трех-четырёх недель. В результате раздражения выползающими самками в области заднего прохода появляется зуд. Зараженный человек расчесывает пораженную область, при этом инвазионные яйца попадают под ногти, на белье и другие предметы обихода и заносятся в полость рта, откуда проникают в кишки, где через две-четыре недели из личинок образуется половозрелая форма. Это приводит к тому, что, несмотря на короткий жизненный цикл остриц, энтеробиоз может длиться годами и является одним из наиболее трудно излечимых гельминтозов [4].

В кишках человека могут одновременно паразитировать несколько тысяч остриц.

Острицы не относятся к числу самых опасных паразитов человека, однако их патогенность не вызывает сомнений.

Исследования на энтеробиоз среди населения г. Алматы показали, что средний показатель не менялся в течении трех лет (2009, 2010, 2011 гг.). Так в группе детей дошкольного возраста показатель поражения составил 8,1%; 7,8%; 7,6% соответственно. И в группе детей достигших 14 летнего возраста 10,5%; 8,7%; 9,1% соответственно.

Аскарида (*Ascaris lumbricoides*) – крупные круглые черви, красно-желтого цвета, во взрослом состоянии достигающие длины до 40 см.

Заболевание, вызываемое ими, называется «аскаридоз». Яйца паразита попадают в кишечник через рот, из которых вылупившиеся личинки проникают в кровь. Проходя по пути миграции через стенку кишечника, печень в легкие, личинки аскарид оказывают травмирующее действие на ткани, вызывая кровоизлияния и воспалительные изменения в них. К концу своего пути, в легких, личинка аскариды вырастает до 2-х мм. В легких личинка проникает в альвеолы, из них в бронхи и вместе с мокротой попадает вновь в желудочно-кишечный тракт, где и развивается во взрослую особь [5].

Вещества (аллергены), выделяемые аскаридами, являются одними из наиболее сильных паразитарных аллергенов и способны вызвать выраженные, тяжелые аллергические реакции. При аскаридозе изменяется структура кишечной стенки, нарушается всасывание витаминов А, С, В6, изменяется состав микрофлоры кишечника [6].

Клубок взрослых аскарид способен вызвать непроходимость кишечника, а при прободении кишечной стенки – перитонит. Источником заражения являются больные люди, выделяющие вместе с фекалиями огромное количество яиц.

Исследования на выявление аскаридоза, проводимые среди детей г. Алматы показали следующие результаты.

Так среди детей г. Алматы, не достигших школьного возраста (1-6 лет) процент поражения паразитом составил 30% в 2009 г., 22% – 2010 г., 16% – 2011 г. и за последние 6 месяцев 2012 г. было выявлено 5 из 41 обследованных, что составило 12%.

Кроме того, высокая степень инвазии составила в летне-осенний период, например в августе/сентябре 2011 г. паразитом были поражены 8 детей из 16 обследованных (50%).

Анализируя самую распространенную и уязвимую группу населения, это учащиеся, которые активно включаются в контакт, следует отметить следующие результаты: 15,8% – 2009 г., 14,9 – 2010 г., 25,6% – 2011 г., 12,3% – 2012 г. Данные результаты заставляют принимать необходимые меры по профилактике аскаридоза.

Кроме того, мы провели мониторинг степени поражения населения *Ascaris lumbricoides* в различные периоды года и выявили следующую картину: самый высокий процент распространения *Ascaris lumbricoides* у населения г. Алматы был выявлен в летний период 34,5 (2010) и 38,2% (2011) и низкий в зимний период 5,4% (2010 г.) и 4,7% (2011 г.).

Эхинококк (*Echinococcus granulosus*) – один из наиболее опасных гельминтов для человека является эхинококк. Эхинококк – ленточный червь малого размера, 5-7 мм длиной. Тело состоит из сколекса (головка) с 4 присосками и венчик с крючочками, шейки стробилы с 3-4 х проглоттидами.

В организме человека паразитирует личиночная стадия – финна, которая достигает более крупных размеров, чем взрослая особь. Финна – пузырьчатая стадия заполненная жидкостью и бесчисленным множеством выводковых камер. Личинки паразитируют практически во всех органах человека (легкие, печень, мозг и др.) [7].

Половозрелые особи эхинококка паразитируют в организме собак, и заражение яйцами эхинококка может произойти при контакте с больными. Частые и близкие контакты с зараженной собакой гарантируют 100% заражение, в результате живучести яиц.

Заражение происходит следующим образом: яйца с испражнениями собаки попадают в окружающую среду, вместе с травой – в организм растительноядных домашних животных. Из яйца выходит личинка онкосфера, которая попадает во внутренние органы позвоночных. Во внутренних органах – печени, легких – развиваются пузыри эхинококка, содержащие в себе личинки паразита. Поедая в сыром виде внутренние органы убойных животных, содержащие пузыри эхинококка, собака заражается ленточной формой паразита [8].

Эхинококк, поражая внутренние органы домашних животных, причиняет большой ущерб нашему хозяйству. У человека при попадании в органы пищеварения яиц эхинококка также могут развиваться во внутренних органах эхинококковые пузыри.

Основными хозяевами эхинококка являются плотоядные животные (собака, волк, шакал), а промежуточными – человек, травоядные и всеядные животные.

Человек заражается эхинококкозом от больных собак при несоблюдении правил личной гигиены; возможно заражение от овец и других животных, на шерсти которых находятся яйца, попавшие на них с травы или почвы.

Некоторые авторы сопоставляют число случаев заражения населения эхинококкозом с количеством бродячих собак.

Заражение эхинококкозом также от диких животных (волков, шакалов и др.) возможно при съемке и обработке шкур этих животных, при сборе и употреблении в пищу дикорастущих ягод и съедобных травянистых растений [9].

Echinococcus granulosus – биогельминт, распространен повсеместно, но чаще встречается в странах с развитым пастбищным животноводством.

Материал на обнаружение паразита был получен со всех областей республики. И анализируя данные за 2010 года высокий процент поражения составил 16,1% в Кызылординской области, 10,4% – в Южно-Казахстанской и 10,2% – в Акмолинской областях соответственно. В 2011 году и сравнения с данными за 2010 год высокий процент поражения населения снова в Кызылординской области и составил 12,6%, 11,1% – в Южно-Казахстанской и 10,5% – в Акмолинской областях соответственно.

Известно, что климат южного региона Казахстана благоприятен для развития паразита, вероятно это связано с развитием животноводства в областях данного региона. Сравнительный анализ показал, что в Алматинской области за три года (2010, 2011, 2012) было обследовано более 3800 человек, в том числе 2216 детей и степень поражения составила в среднем 4,2%, в Жамбылской – 3,9%, и в Южно-Казахстанской области – 10,4% соответственно.

Нами был разработан алгоритм выявления причин распространения эхинококка *Echinococcus granulosus* на территории Казахстана, который выявил основные факторы способствующие распространению паразита.

Токсокароз – широко распространенное, но недостаточно изученное паразитарное заболевание человека. Чаще встречается у сельских жителей; у детей до 14 лет.

Toxocara canis – 4-18 см длины и паразитируют в тонком кишечнике окончательного хозяина. У животных личинки токсокар совершают полную миграцию с достижением половозрелых форм и выделением яиц во внешнюю среду.

Самка гельминта откладывает в сутки до 200 тысяч яиц; они выделяются с фекалиями во внешнюю среду незрелыми и неинвазивными. В почве за 15-20 дней яйца достигают инвазионного состояния; в условиях квартир могут развиваться и сохранять жизнеспособность круглогодично.

Инвазионные яйца обнаруживаются на шерсти как домашних, так и бездомных кошек и собак. Человек заражается при проглатывании заразных яиц. Не исключено заражение при употреблении термически недостаточно обработанных тканей резервуарных хозяев – свиней, ягнят, цыплят.

Человек служит резервуарным хозяином – токсокары паразитируют у него только в личиночной стадии. В тонком кишечнике из яиц образуются личинки, они попадают в кровеносное русло и мигрируют по сосудам большого и малого кругов кровообращения. В легких личинки задерживаются, затем по большому кругу кровообращения заносятся во все органы и ткани, оседая в них. Вокруг личинок токсокар формируются гранулемы, окруженные капсулой, в которых они сохраняют жизнеспособность многие годы, обуславливая рецидивы заболевания [11].

Средняя продолжительность жизни половозрелых особей составляет 4 месяца. Самка паразита откладывает в сутки более 200 тыс. яиц. Яйца попадая в почву, созревают в течении 5-36 дней в зависимости от влажности и температуры и в течении длительного времени остаются инвазионными. В жизненном цикле окончательный хозяин (собаки), промежуточными хозяевами являются овцы, свиньи, птицы и человек. Человек является для паразита биологическим тупиком, также как и при эхинококкозе.

Заражение происходит при непосредственном контакте с зараженным животным, и особенно подвержены заражению дети, играющие в метлах, где гуляли собаки или непосредственно в контакте с ними.

В организме человека из яиц в кишечнике выходит личинки, которые проникают в кровеносную систему и далее в различные органы. Паразит может локализоваться в различных органах и тканях: почках, мышца, головном мозге и др. Токсокароз – широко распространенная болезнь, она регистрируется во многих странах [12].

Так среди детей г. Алматы, не достигших школьного возраста (1-6 лет) процент поражения паразитом *Toxocara canis* составил 31% в 2009 г., 32% – 2010 г., 26% – 2011 г. и за последние 6 месяцев 2012 г. было выявлено 35 из 141 обследованных, что составило 24,8%.

Результаты исследований по самым распространенным паразитарным заболеваниям республики показали, что несмотря на принимаемые медицинские меры, такие заболевания как энтеробиоз, аскаридоз, эхинококкоз, токсокароз являются актуальными. И на наш взгляд необходимо проводить мероприятия по профилактике населения, особенно среди детей.

Для повышения санитарной культуры населения в республике разрабатываются и проводятся мероприятия, направленные на формирование знаний и навыков по укреплению здоровья населения.

Работа по гигиеническому воспитанию населения проводится в эндемичных по паразитарным болезням районах, особенно среди детей.

Одновременно осуществляется разъяснительная работа среди оздоровленных с целью предупреждения повторных заражений.

Планы гигиенического воспитания должны разрабатываться с учетом особенностей производственной и социальной структуры обслуживаемых групп населения.

В санитарно-просветительной работе следует использовать различные формы пропаганды здорового образа жизни: беседы (индивидуальные, групповые), лекции, санитарные бюллетени и др. Например студенты заочного отделения 4-курса по специальности Биология провели профилактические беседы с учащимися некоторых школ г. Алматы (ОШ №№19, 110, 137, 3, 4).

Врачи-эпидемиологи уверены, что избежать встречи с паразитом можно. Для этого достаточно неукоснительно выполнять давно известные правила личной гигиены:

- руки мойте руки перед едой. Руки должны быть всегда чистыми;
- фрукты и овощи тщательно промойте водой;
- употребляйте мясные продукты, подвергшие тщательной термической обработке;
- рыбу и другие морепродукты нельзя есть сырыми;
- нельзя употреблять сырые молочные продукты;
- не пейте сырую воду, особенно из открытых водоемов;
- заботиться о здоровье домашних животных;
- ограничение численности бродячих собак и кошек;
- оборудование площадок для выгула домашних животных;
- не рекомендуется контактировать со случайными животными;
- находясь за границей в жарких странах, следует с опаской относиться к сырой воде, и к купанию в не отведенных для этого местах;
- выезжающие в тропические страны должны знать о признаках заболеваний, наиболее распространенных в этой климатической зоне.

1. Петровский А.В. Паразитология. – Минск: Светач, 2007. – 354 с.
2. Аскерко А.Ч. Основы паразитологии. – Минск: БГМУ, 2008. – 140 с.
3. Селявка А.А. Общая паразитология. – Минск: Знание, 2007. – 250 с.
4. Лучишева В.И. Гельминтозы человека. – Краснодар, 1998. 124.
5. Гельминтозы человека. Под ред. Сопрунова Ф.Ф. – М.: Медицина, 1985. 368.
6. Мурзагалеева Л.В. Современные особенности клинических проявлений аскаридоза. – Уфа, 2007. – с. 317-318.
7. Кеннеди К. Экологическая паразитология. – М.: Мир, 1978. – 230 с.
8. Мальшева Н.С. Комплексный подход к профилактике паразитарных болезней // Материалы конференции «Теория и практика борьбы с паразитарными болезнями». – М., 2003. – С. 313-315.
9. Геллер И.Ю. Эхинококкоз. – М.: Медицина, 1989, 208.
10. Романенко Н.А.; Падченко И.К., Чебышев Н.В. Санитарная паразитология (руководство для врачей). – М.: Медицина, 2000. – 320 с.
11. Сидоренко Г.И., Румянцев Г.И., Новиков С.М. Актуальные проблемы изучения воздействия факторов окружающей среды на здоровье населения // Гигиена и санитария. 1998. - №4. – С. 22-24.
12. Токмалаев А.К. Клиническая характеристика и медицинское лечение важнейших завозных гельминтозов. Дисс.докт.мед.наук. – М., 1990, 364.

Түйін

Мақалада халық арасында паразиттік құрттармен ауру тарауы мен республика көлеміндегі жасалып жатқан сақтық шараларымәселелері айтылған.

Summary

The article examines the spread of parasitic worms and what preventive measures were being taken at the level of the Republic.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТАБАКОКУРЕНИЯ

А.С. Кунакбаев, Г.Ш. Татарнинова – КазНПУ им. Абая

В Государственной программе развития «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 гг. уделено пристальное внимание здоровому образу жизни и профилактике заболеваний [1]. Одной из актуальных проблем является борьба с курением. Во многих странах мира при поддержке ВОЗ ведется формирование негативного отношения к табакокурению. В Казахстане уровень распространенности употребления табака составляет 21,4 %, намечено снизить употребление табака до 18%.

От употребления табака в XX веке погибло 100 млн. человек. При сохранении этой тенденции в XXI веке от употребления табака погибнет 1 млрд. человек. В настоящее время регулярно употребляют табак около 1 миллиарда человек, в развитых странах курят 35% населения, в развивающихся 50% населения. Причем в развитых странах на долю женщин приходится 22%, в развивающихся 9%.

ВОЗ и мировое сообщество считают, что табачная зависимость является глобальной проблемой мирового масштаба. Более 150 стран по инициативе ВОЗ подписали соглашение о контроле над табаком – Рамочную конвенцию о борьбе против табака. Все это указывает на актуальность проблемы табакокурения.

Для снижения доступности табака в мире широко используют экономические меры – повышение акцизов на табачные изделия. Устанавливаются более жесткие правила торговли табачных изделий, запрещается косвенная реклама табакокурения.

На наш взгляд было бы весьма эффективным введение запрета на продажу табака до 21-летнего возраста. Это сразу бы исключило потребление его военнослужащими срочной службы, учащимися средних учебных заведений и снизило бы употребление табака студентами ВУЗов. Увеличение периода свободного от курения, в последующем, в связи с созреванием личности снижало бы вероятность начала табакокурения в последующие периоды жизни молодежи.

Важный вопрос – защита прав некурящих путем расширения зоны запрета курения в общественных местах. К сожалению, нередко можно видеть курящих молодых мам, ведущих за руку детей. Как ответ на такую ситуацию на улице Толе би в городе Алматы висит плакат, на котором изображен ребенок с текстом: «Не кури со мною рядом». Пассивное курение также является весьма актуальной проблемой.

В соответствии с Государственной программой в стране ведется организация социально-психологической помощи, в задачи которой входит оказание помощи желающим бросить курить. В докладе Министра здравоохранения С.З.Каирбековой [2] приведены сведения, что в 2011 году в системе здравоохранения на уровне ПМСП работали 400 психологов и более 2000 социальных работников. Предусматривается организация региональных и национальной телефонных линий для желающих бросить курить. В поликлиниках начато создание центров семейного здоровья, в его структуре предусматривается наличие социально-психологической службы, в которую входит психолог и социальный работник. Необходимо повышать квалификацию специалистов для обеспечения эффективной помощи населению, так как в целом квалификация специалистов в этой сфере пока недостаточна. Поэтому, важно улучшить информационное обеспечение медицинских работников и населения в целом.

По данным Б.Ж. Нуралиева [3] среди подростков 16-18 лет Южного Казахстана, практически каждый четвертый – 23,9% регулярно употребляет табак. В Алматы регулярно употребляют табак 24,5 студентов младших курсов, среди старшекурсников это показатель составляет 28,3% [3]. Поэтому профилактическая работа в ВУЗах, в студенческих общежитиях очень важна. Чрезвычайно важна роль физической культуры, культурного досуга. По данным Б.А. Шахметова [4] среди лиц с опийной зависимостью средний возраст приобщения к никотину составил в среднем 11,9 лет.

Уровень распространенности табакокурения среди врачей в Казахстане очень высок – 23,1%, женщины врачи составляют 15,2% [4]. В России, в Москве курят 41% врачей мужчин и 13% женщин [5]. Поскольку врачи сами курят, трудно ожидать от них активной пропаганды антикурения. При этом известно, что в США среди врачей курящие составляют 9%, в Финляндии 7%. Выдающийся врач С.П. Боткин умер в возрасте 57 лет, перед смертью он говорил: «Я осознаю, что если бы не курил, то прожил бы еще не менее 10-15 лет». Курение как болезнь химической зависимости (никотиномания) было трудно преодолеть даже такому просвещенному человеку и врачу как С.П. Боткин. Поэтому, желающим курить зачастую нужна профессиональная помощь нарколога, психотерапевта.

Лучший вариант это не начинать курить. Особенно важен пример родителей, врачей, педагогов, так как курящим трудно быть убедительными в пропаганде антикурения. Эксперты ВОЗ утверждают, табачная интоксикация является ведущей устранимой причиной смертности населения. Пропаганда антикурения отнесена к приоритетным задачам в нашей стране...

При проведении профилактической работы важно учитывать социально-психологические факторы риска, неспособность подростков противостоять негативным воздействиям. Необходимо обеспечить занятость подростков, учитывать позитивное участие семьи, школы, ВУЗов в укреплении психического здоровья, социальной адаптации детей, подростков, молодежи.

1. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан», 2010.

2. Каирбекова С.З. Об итогах деятельности министерства здравоохранения Республики Казахстан за 2011 год и задачах на 2012 год. *Новости здравоохранения*. - №1(97), 31 января 2012 г.

3. Нуралиев Б.Ж. Взаимосвязь табачной зависимости и психического здоровья у подростков южного региона Казахстана. Автореферат дисс... канд.мед.наук. – Алматы, 2009, – 21 с.

4. Шахметов Б.А. Психическое здоровье. Учебное пособие. – Алматы, 2010, – 141 с.

5. Левшин В.Ф. Помощь в отказе от курения – невыполненный долг медиков России. *Курортные ведомости*. 2002, - №1(10) – С. 35.

Түйін

Темекіге тәуелділік дүниежүзілік көлемдегі ғаламдік мәселе. Мақалада Республикада откізіліп жатқан іс-шаралар талқыланған. Халықтың темекіге тәуелділігінің алдын алуға және белсенді күресуге ел болып денсаулық сақтау қызметкерлерлерімен бірге жұмылып кірісуі керек екені көрсетілген.

Summary

The article deals with tobacco dependence as a global problem worldwide. We present the activities under taken in the Republic of Kazakhstan. The need greater and more active participation on the public and health professionals in the prevention of tobacco dependence.

УДК 378.015

ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИЗАЦИИ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ КАЗАХСТАНА

Р.Ж. Джунусова – старший преподаватель КазНПУ им. Абая

Информатизация образования в Казахстане является одним из главных направлений модернизации учебного процесса и предполагает разработку новой методической системы обучения предметам средней общеобразовательной школы, в частности, биологии. В современном обществе информатизация образования ставит перед педагогами новые требования.

Развития цивилизованного общества характеризует процесс информатизации. Информатизация общества – это глобальный социальный процесс, особенность которого состоит в том, что доминирующим видом деятельности в сфере общественного производства является сбор, накопление, продуцирование, обработка, хранение, передача и использование информации, осуществляемые на основе современных средств микропроцессорной и вычислительной техники, а также на базе разнообразных средств информационного обмена. Информатизация общества обеспечивает:

- активное использование постоянно расширяющегося интеллектуального потенциала общества, сконцентрированного в печатном фонде, и научной, производственной и других видах деятельности его членов;

- интеграцию информационных технологий с научными, производственными, иницирующую развитие всех сфер общественного производства, интеллектуализацию трудовой деятельности;

- высокий уровень информационного обслуживания, доступность любого члена общества к источникам достоверной информации, визуализацию представляемой информации, существенность используемых данных.

Одним из приоритетных направлений процесса информатизации современного общества является

информатизация образования – процесс обеспечения сферы образования методологией и практикой разработки и оптимального использования современных или, как их принято называть, новых информационных технологий, ориентированных на реализацию психолого-педагогических целей обучения, воспитания. Этот процесс инициирует:

- совершенствование механизмов управления системой образования на основе использования автоматизированных банков данных научно-педагогической информации, информационно-методических материалов, а также коммуникационных сетей;
- совершенствование методологии и стратегии отбора содержания, методов и организационных форм обучения, воспитания, соответствующих задачам развития личности обучаемого в современных условиях информатизации общества;
- создание методических систем обучения, ориентированных на развитие интеллектуального потенциала обучаемого, на формирование умений самостоятельно приобретать знания, осуществлять информационно-учебную, экспериментально-исследовательскую деятельность, разнообразные виды самостоятельной деятельности по обработке информации;
- создание и использование компьютерных тестирующих, диагностирующих методик контроля и оценки уровня знаний обучаемых [1].

Информатизация на практике невозможно без наполнения контента информационных ресурсов научно-образовательных программ и применение специально разработанных компьютерных аппаратных и программных средств для научно-образовательной деятельности, которые называются средствами информатизации. Использование только средств информатизации недостаточно для полноценного применения ИТ в образовании и науки. На практике такие средства обязательно должно быть дополнены идеологической базой информатизации, а также деятельностью специалистов в различных областях знаний, чье участие необходимо для достижения целей информатизации.

Информатизация образования вызывает изменения в его процессуальной составляющей. Несмотря на отдельные концептуальные различия по некоторым вопросам в области информатизации образования, исследователи единодушны в том, что интеграция новых информационных технологий в учебный процесс будет способствовать индивидуализации, дифференциации, интенсификации образования и как следствие, его оптимизации и совершенствованию [2].

Проблема информатизации школы, являясь составной частью проблемы информатизации образования в целом, имеет особое значение; поскольку назначение школы, ее научно-методическое обеспечение, возраст обучаемых и потребность общества в педагогах обладают значительной спецификой. Обобщенной целью информатизации высшего образования можно считать повышение качества подготовки педагогов. В качестве конкретных целей называют: оптимизацию форм и методов обучения; реализацию потенциала новых информационных технологий в предметных областях.

Информатизация высшего образования сможет дать необходимый социальный и экономический эффект при условии, что создаваемые и внедряемые информационные технологии станут не инородной частью традиционной системы школы, а будут естественным образом интегрированы в нее. Глобальная цель информатизации образования, которая сохраняет актуальность и в настоящее время и заключается в глобальной рационализации интеллектуальной деятельности за счет использования информационных коммуникационных технологий, радикальном повышении качества подготовки педагогов с инновационным типом мышления, соответствующим требованиям информационного общества. Будущие биологи должны овладеть основами необходимых знаний и накопить личный опыт практического использования компьютерных мультимедийных технологий, иметь общекультурную и методическую подготовку по их применению в учебном процессе. Современные информационные технологии, позволяющие создавать, хранить, обрабатывать и обеспечивать эффективные способы представления информации потребителю, стали важным фактором жизни общества и средством повышения эффективности управления всеми видами научно-образовательной деятельности.

Информатизация обучения биологии, в отличие от обучения предметам физико-математического цикла, имеет специфические особенности, связанные с тем, что содержание базовой науки с трудом поддается алгоритмизации. Поэтому биология, как наука, слабо математизирована. В связи с этим создавать программные педагогические средства типа виртуальных учебных сред по многим разделам биологии трудно или даже невозможно. В настоящее время она развивается главным образом в форме внедрения в учебный процесс средств новых информационных технологий в качестве технических средств обучения. В этом направлении достигнуты определенные успехи (З.В. Абрамова, С.А. Бешенков, Н.В. Березенко, Н.Л. Лунина, А.И. Никишов, В.В. Пасечник, С.П. Сербии, В.П. Соломин, В.Н. Стародубцев, Д.А. Шевцов и др.) [3].

Что именно можно использовать на уроках биологии:

- презентации PowerPoint. Здесь важно уметь правильно сделать презентацию. Любая презентация не должна быть темной, содержать оптимальное количество слайдов, так как слишком большое количество слайдов приведет к утомлению учеников. Они не смогут усвоить учебный материал. В презентацию могут включаться музыкальные объекты, анимация, видео, документы Word и так далее;
- электронные учебники. Здесь важно помнить, что многие учителя стараются сами составлять презентации, имея в кабинете отличные электронные учебники по биологии. Например, электронные учебники «Кирилла и Мефодия», издательства «Сферы» и другие. Это готовый учебный материал, с которым учителю остается познакомиться самому и правильно применить его на уроке. Стоит ли учителю тратить время на создание новой презентации? Да, но только в том случае, если он не нашел готового материала в электронном учебнике.
- программы для составления и проверки заданий в тестовой форме, заданий с использованием рисунков и так далее. Если в школе имеется мультимедийный кабинет, то почему бы время от времени не проводить тестирование школьников, которое позволит за короткое время проверить знания учащихся по той или иной теме, а также поможет решить учителю проблему накопляемости оценок. Особенно это важно для устных предметов. Например, программа «MasterTest 3.3», «TMaker» и др.;
- тестирующие устройства программы «Votum». Для этой программы необходимы тестирующие устройства, которые можно использовать почти на каждом уроке. Несколько режимов работы: соревнование, обычный тест, кто быстрее и так далее. Для работы с тестирующими устройствами необходимы только компьютер и мультимедийный проектор;
- интерактивная доска. Часто пишут о том, что многие учителя-предметники используют интерактивную доску в качестве экрана для мультимедийного проектора. Почему бы и нет. Мы снова возвращаемся к тому, что учитель не должен постоянно отвлекаться от основной деятельности, практикуясь в создании флипчартов, презентаций PowerPoint и так далее. Чтобы создать по каждой теме флипчарт, необходимо огромное количество времени, которого, учитывая занятость педагога, просто нет;
- электронный журнал. Форма взаимодействия учителя, ученика, родителя. Помимо практически мгновенного взаимодействия учителя и ученика, современные электронные журналы предлагают и использование тестов;
- сайт учителя, программы Skype, обыкновенная электронная почта, Агент и др. [4].

Казахстан развивается и старается не отклоняться от международных норм, ярким примером является информатизация системы образования, которая развивается в двух направлениях:

- 1) Решение технической возможности;
- 2) Разработка электронных учебников.

Основная цель системы электронного обучения в Казахстане – обеспечение равного доступа для учащихся сел и городов к лучшим цифровым образовательным ресурсам. Реализация масштабного проекта электронного обучения, который станет прорывом в дальнейшей информатизации системы образования Казахстана, предусмотрена в 2 этапа. На первом этапе – 2011-2015 годы – к системе будет подключено более 50 процентов организаций образования. На втором этапе – 2016-2020 годы – более 90 процентов организаций образования.

Информатизация в Казахстане на сегодня стоит на этапе развития. В развитии электронного обучения решающая роль стоит за педагогами-биологами, поэтому активно ведется работа по повышению их квалификации.

1. Бекпатаев М.Ж. О концепции стратегии информатизации КазНПУ им. Абая // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия Физико-математические науки. – Алматы, 2007. – №2(18). – С. 62-66.
2. Нефедова Л.В. Информатизация образования как комплексная проблема. Монография. – Астана, 2005. – С. 3-10.
3. Советов Б.Я. Информационная технология. – М.: Высшая школа, 1994. – С. 20-23.
4. Кинцель А.Е. Дистанционный курс ЦДО «Эйдос» <http://eidos.ru/courses/themes/25613/index.htm>. Под рук. д.п.н. Хуторского А.В.

Түйін

Мақалада Қазақстанда жалпы білім беретін мектептерде білім беруді ақпараттандыру мәселесі және биология пәнін оқытуда ақпараттық технологияны енгізу мәселесін қарастырады.

Summary

The article reveals the problems of informatization of education in general education schools in Kazakhstan, the introduction of information technology education in biology lessons.

ЭКОЛОГИЯ

УДК 91(091)

ЛЕПСІ ӨЗЕНІНІҢ ОРТА АҒЫСЫНДАҒЫ РЕЛИКТІЛІ ШЫМТЕЗЕКТІ БАТПАҚТАРЫНЫҢ ТҮЗІЛУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ БІРЕГЕЙ ТАБИҒАТ ЕСКЕРТКІШІ РЕТІНДЕ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Е.А. Тоқпанов – г.ғ.к., география және экология кафедрасының доценті,
I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті

Қазақстанда сирек кездесетін ерекше қорғауды қажет ететін бірегей табиғат ескерткіштерінің бірі Сарқан ауданы аумағындағы Лепсі өзенінің орта ағысының жайылмасындағы 15-20 гектар аумақты алып жатқан реликтілі шымтезекті батпақ болып табылады. Ол Қарабөгет ауылының солтүстік батысында 12-13 шақырым қашықтықта теңіз деңгейінен 507-520 метр биіктікте Лепсі өзенінің сол жақ жағалауындағы жайылмада орналасқан. Оңтүстік-шығыстан солтүстік-батыс бағытқа шамалы еңіс болып келеді.

Онда негізінен биіктігі 2-3 метрге жететін қамыс, қоға, қара андыз, қоңырбас сыяқты биік шөптесін өсімдіктердің таралуы қабан, қырғауыл, дуадақ тәрізді шалғындар мен батпақта мекендеуге бейімдалген жануарлардың өсіп өнуіне қолайлы Сондықтан он жергілікті тұрғындар ертеректе «қорық» деп атаған.

Сирек кездесетін реликтілі шымтезекті батпақ таралған аумақтың беткі қабаты негізінен өзен суы тасығанда шөгетін алювиалды және малтатасты моренналы жыныстардан тұрады. Шығу тегі жағынан кайнозой эрасының төрттік дәуірінде жүрген ежелгі мұзбасулардың қайтуы кезіндегі алапат сел әрекетінен түзілген қабатты зандрлы-алювиальды жазық болып табылады.

Бірегей табиғат ескерткіші таралған аумақ батысы мен солтүстік-батысында Лепсі өзенінің солжақ жағалауындағы баспалдақ тәрізді болымен ерекшеленетін теңіздік, көлдік алювиальді-пролювиальді құрылымды қабатты және эолдық жазықтарға ұласады.

Экспедициялық зерттеулер барысында жиналған деректерге сәйкес аридті климат жағдайына қарамастан шымтезекті батпақтың түзілуіне тау жыныстарының литологиялық құрамы мен ағыны баяу жерасты суының жер бетіне жақын жатуы әсеретті деген қорытынды шығаруға болады.

Құрамында минералдық заттарға бай еспе судың ағыны қамыс, қоға, қырықбуын, қараандыз, қоңырбас сыяқты көптеген ылғал сүйгіш өсімдіктердің өсіп-өнуіне қолайлы жағдай тудырады. Мол ылғалдың әсерінен өсімдік қалдықтарының толық шіріп үлгермеуі қорктық заттарға бай қара шірікті шымтезекті қабаттың түзіліне әсеретеді [1-кесте].

Шіріп үлгермеген өсімдік қалдықтары мен тамырлары сақталған шымтезектің беткі қабатының түсі қара қоңыр, қалыңдығы 10-15 см. Ол біртіндеп қара түсті қабатқа ауысады. құрамындағы өсімдік қалдықтарына жасалған зертханалық талдау нәтижелеріне сүйене отырып, реликтілі шымтезекті батпақ шіріп үлгермеген шөптесін өсімдіктерден түзілді деген қорытынды шығаруға мүмкіндік берді [1-кесте].

1-кесте. Реликтілі шымтезекті батпақтың топырағы мен өсімдіктер жамылғысы

топырағы	Топырақ қабаттарының қалыңдығы, см			өсімдіктері			
	A (шымды)	A ₁	C	аттары	Абсолют биіктігі см себімен	орташа биіктігі, см	Диаметрі, см
Шымтезекті қара	12-15	35-40	18-20	қамыс,	250-300	250	1
				қоға қоңырбас	100-150	130	0,3
				қара андыз	120-200	150	0,5
					150-170	140	1,5

Лепсі өзенінің сол жақ жағалауындағы бірінші жайылма үсті текшенің беткейінен бастау алатын тұмалар жайылмадағы субстратты қосымша қоректендіретіндіктен жайылманың батпақтануының негізінен ылғал сүйгіш мезофитті биік шөптесін өсімдіктер өсуіне әсеретеді.

Еспе сулардың көлденең бағыттағы қозғалысының баяулауы тік бағыттағы капиллярлық ағынды арттырады да 100% ылғалданған топырақ қабатында ылғал сүйгіш өсімдіктер өсіп олар шіріп үлгермеуі нәтижесінде шымтезек қабаттары түзіледі.

Айтар ойымызды 2011 жылы Балпықби кентінде орналасқан агрохимиялық қызметтің Республика-

лық ғылыми-әдістемелік орталығының Оңтүстік-Шығыс өңірлік филиалының химиялық зертханасында шымтезекті топыраққа жасалған талдау нәтижелері айғақтайды [2-кесте].

2 кесте – Балпық би кентіндегі Республикалық ғылыми-әдістемелік орталығының Оңтүстік-Шығыс өңірлік филиалының химиялық зертханасында шымтезекті топыраққа жасалған талдау нәтижелері.

p/c	Ауданы, га	Үлгінің реттік саны	Топырақ типі	Сынаманың агрохимиялық көрсеткіштері				
				N, мг/кг	P ₂ O ₅	K ₂ O	Гумс, %	pH
1	1,00	1	Шымтезекті батпақ	583	89,9	444,5	30	7,60

Зертханалық талдау нәтижелері шымтезекті топырақ құрамында азоттың (583 г/кг), K₂O (444 г/кг) мөлшері біршама жоғаны ал фосфор тотығы (P₂O₅) мөлшері біршама аз екенін қарашіріктің үлес салмағы 30% жететінін көрсетті.

Шөлді аймақта орналасқан Лепсі өзені жайылмасында шымтезекті батпақтардың түзілуіне әсерететін негізгі алғышарттарға моренналы және сазды шөгінді жыныстардың көлденең бағытта қабаттасып келетін жатыс бағыты, су өткізбейтін қабаттардың жер бетіне жақын жатуына сәйкес жер асты суларының жер бетіне шығым жатуы немесе өте таяу орналасуы, борпылдақ жыныстардың ылғалға шектен тыс қанығы, беткі қабаттарда судың тік бағытта қозғалысының тууына мүмкіндік беретін борпылдақ жыныстарда капиллярлық саңылаулардың болуы [7].

Экспедициялық зерттеулер барысында жиналған материалдар мен зертханалық талдауларға жүргізген камералық өңдеу нәтижелері көлденең бағытта қабаттасып жатқан тау жыныстарының жатыс бағытына сәйкес жер бетіне таяу жатқан еспе сулардың баяу қозғалуына немесе мүлдем қозғалмауына байланысты ылғалға қаныққан батпақты жердерде биіктігі 1,5-2 метрге жететін тіршілігін жойған өсімдік қалдықтары толық шіріп үлгермеуіне байланысты органикалық және минералды заттар араласқан шымтезекті қабатының түзіледі деген қорытынды шығаруға мүмкіндік берді.

Шымтезек қабаттарының түзілуі аккумуляцияланып шөгетін материалдарға тығыз байланысты болады. Жазба деректерге сәйкес шымтезекті қабаттардағы ұсақ және ірі саңылаулардан тұраты. Ұсақтары су өткізбейгенімен ірілері су өткізеді. Батпақтанудың бастапқы кезеңінде ылғалды ортада өсетін өсімдіктердің тіршілік әрекеті мен қалдықтарының шіруінен аналық жыныспен генетикалық байланысқан батпақ топырағы түзіледі [8].

Содан соң қалыңдығы 20-70 см жететін шымтезек қабаты толық қалыптасып, топырақ түзілу үрдісі тоқтайды да, батпақтың өздігінен геологиялық түзілу кезеңі басталады. Бұл кезеңде батпақ қабаттарының органикалық шөгінді жыныс ретінде шымтезек қабаттары пайда болады [9].

Бір-бірімен қабаттасып келетін органикалық шөгінді жыныстардың түзілуіне ең бастысы аккумуляцияланатын заттардың мөлшері мен ауқымы әсеретеді. Оған бағыттас жатқан таспа тәрізді және үзілмелі шағын қабаттардың пайда болуы қолайлы жағдай тудырады. Шымтезектің қалыңдығы мен бетінің тілімделуі көлденең бағыттағы минералды, минералды-органикалық және органикалық қабаттардың қалыңдығының әрқелкі болу дәрежесіне, ұсақ және ірі шағын капиллярлық саңылаулардың өзара орналасуына тәуелді болады. Ірі капиллярлық саңылаулар арқылы су кедергісіз еркін өтсе, ұсақ саңылаулардан өте алмайды. Өзінің негізгі қасиетіне сәйкес капиллярлардың саңылаулы болуына орай еспе сулары тік бағытта жоғары көтеріледі. Ғалымдардың жазба деректеріне жасалған талдаулар еспе сулар жер бетіне өте жақын жатқан жағдайда жергілікті капиллярлық ағын басым болатындықтан шымтезек қабаттары 60-70 см аспайтынын жұқа болатынын және жердің беткі қабатының тілімдеу дәрежесі біршама төмен тегіс болатынын көрсетті [10; 11].

Қазіргі кезде Лепсі өзені арнасының солтүстікке қарай жылжып жаңа арнамен ағыуна, 1980 жылдары бұрынғы Қарабөгет кеңестік шаруашылығының басшылары батпақты құрғату мақсатында арықтар қазып еспе сулардың ағынын тудырып шабындыққа айналдыруының салдарынан жайылмасының ылғалдану жағдайы өзгеріп басым бөлігінің құрғауына байланысты бүгінгі таңда батпақтың аумағы кішірейіп шымтезектің түзілуі тоқтаған. Қазіргі кезде оны жергілікті шаруа қожалықтары мен Қарабөгет ауылының тұрғындары шабындық пен мал жайылысы ретінде пайдаланады.

Шымтезекті батпақтардағы оттегіні жетіспейтін жағдайда шөптесін өсімдік қалдықтарының биохимиялық ыдырауы салдарынан шымтезек түзіліп олар жылдан-жылға қалыңдай береді.

Қоңырбас, қамыс, қоға, қараандыз сыяқты биіктігі 3 метрге дейін жететін өсімдіктер жамылғысының молдығы шөп қоректі жануарлар мен көптеген құстардың өсіп-өнуіне қолайлы жағдай тудырады.

Бірақ соңғы 30-40 жылда адамның шаруашылық әрекеті әсерінің күшеюіне байланысты батпақ экожүйесінің гидрологиялық және химиялық режиміде өзгере бастады. Осыған орай өсімдіктер жамылғысының түр құрамы да өзгере бастады деген қорытынды шығаруға болады.

Қазіргі кезеңде тұрақты түрде туындайтын өздігінен тұтанатын өрт шымтезекті батпақ экожүйесіне орасан зор зиянын тигізіп, атмосфера ауасын ластайды. Ғалымдардың пікіріне сүйенсек толық шіріп үлгермеген өсімдік қабаттарында жиналған тығыз су өткізбейтін темір қабатын түзіеді. Оның астындағы бос кеңістікте батпақ газы мен тығыздалған шымтезек жиналады. Біздің ойымызша күн қатты ыстық жаз айларында құрамында фосфор мен күкірт бар батпақ газы тұтанып, өздігінен жанып жоғарыда аталған аумақта жиі-жиі өрт шығады деген қорытынды шығаруға болады [12].

Нәтижесінде аталған аумақта қалыптасқан гидрологиялық, биологиялық, геологиялық, микроклиматтық жағдай өзгеріп, Жер бетіне жақын жатқан ауа температурасы артады.

Шымтезекті батпақтың өздігінен тұтанып жануы Сарқан ауданының солтүстік шығыс бөлігі мен Алакөл ауданының батыс бөлігінің түгіндену қаупін төндіреді. Қарабөгет ауылдық округінің тұрғындарының айтуына қарағанда аталған аумақтағы күшті өрттер 1972, 1973, 1979, 1985, 1994, 1997, 2000 жылдары байқалды. Өрттер әсіресе 1982 жылы батпақ суын ағызып құрғатуды көздейтін арықтар қазғаннан кейін күшейген. Оның басты себебін құрғаған шымтезекті қабаттың қызуына байланысты өздігінен тұтануымен түсіндіруге болады.

Экспедициялық зерттеулер барысында шымтезекті батпақтардың арасында диаметрі 40-50 см, биіктігі 60-80 см жететін шағын төмпешіктердің көп болатынын анықталды. Жергілікті жерде жиналған нақты материалдарды ғалыми жазба деректермен салыстыра отырып, шымтезекті батпақтың шағын бедерін түзетін бір-бірінен 1-2 метр қашықтықта орналасқан ұсақ төмпешіктердің толық шіріп үлгермеген өсімдік қабаттарында жиналған тығыз су өткізбейтін темірлі қабаттың астындағы бос кеңістіктегі шымтезекті қабатта түзілген батпақ газы қысымның әсерінен беткі қабатты көтеуі нәтижесінде түзіледі деген қорытынды шығардық.

Сарқан ауданы аумағындағы шөл зонасында орналасқан Лепсі өзені жайылмасындағы интерзональды батпақтың экологиялық жүйесінің биологиялық және ландшафттық алуан түрлілігін сақтау үшін болашақта биологтар мен географтар мен экологтар бірлес отырып кешенді зерттеулер жүргізіп, қызыл кітапқа енгізетін реликті өсімдіктері мен жануарларын, шымтезек қабаттарының алып жатқан орынын анықтау мәселесі шешілуі тиіс.

Алатау мемлекеттік ұлттық табиғат бағының бөлімшесі ретінде қорғауға алынуы тиіс. Реликті шымтезекті батпақтағы өрттің туу себептерін, оның алдын алу шараларын белгілеп, экожүйесін қалпына келтіру үшін шаруашылық айналымынан алып жаңадан ашылған «Жоңғар Алатауы» мемлекеттік ұлттық табиғат бағының құрамына қосып, бірегей табиғат ескерткіші ретінде қорғауға алынып, сулы батпақты жерлерде мекендейтін сүтқоректі жануарлар мен құстарды жіберу қажет.

1. Боч М.С., Мазинг В.В. Экосистемы болот СССР. – Л., 1971.
2. Иванов К.Е. Водообмен в болотных ландшафтах. – Л.: Гидрометеоиздат, 1975. – 280 с.
3. Иванов К.Е. Торфоносность среды обитания растительного покрова и гидролого-географический метод оценки некоторых ее показателей // Тр. ГГИ. Вып. 333. – С. 3-22.
4. Гелета И.Ф. Гидрологические аспекты устойчивости болот // Гидрологические исследования ландшафтов. – Н-к.: Наука, 1986. – С. 49-57.
5. Косов В.И., Беляков А.С., Белозеров О.В., Гогин Д.Ю. Торф: Ресурсы, технологии, геоэкология. – СПб., 2007. – 450 с.

Резюме

В статье автор рассматривает проблемы по защите природных памятников.

Summary

In the article natural monuments to protect examines materials and, that going to motion research expeditionary, laboratory to discuss results of that vestibule process.

ӨЖ 574: 614.876 (574)

ҚАЗАҚ ЖЕРІНІҢ РАДИОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Ж.Ә. Шоқыбаев – п.ғ.д, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ,

Қ.Т. Голипбекова – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің I курс магистранты

Өміріне, экологиялық жағдайына, географиялық орналасуына, тарихи дамуына қарасаңыз, біздің қазақ елі табиғат қойнында бірге өсіп, қайнасып келе жатқан жұрт екенін байқаймыз. Мұндай жақындық оларды табиғатқа етене бауыр, жанашыр етіп жіберген сияқты.

Қазақ елінің табиғатқа деген көркемдік сезімін, ілтифатын, қадірмен-қасиетін көрсететін деректерді тарихтан ғана емес, бүгінгі өмірден, тұрмыстың сан – сала, сан тарауларынан кездестіруге болады.

Қазақ топырағында Д.И. Менделеев кестесіндегі химиялық элементтер түгелдей дерлік кездеседі. Солардың ішінде радиоактивті элементтерде бар. Олар өздігінен қауіпті сәуле шығарады. Оны табиғи радиоактивтілік дейтінін білеміз [1].

Радиоактивті сәулеленудің ең үлкен радиациялық апаты Чернобыль атом электр станциясының қайғылы оқиғасы болатын. Оның негізгі отыны радиоактивті элемент **торий** еді. Бұл радиоактивті элементтің атом ядросы ыдыраған кезде одан орасан зор энергия бөлініп шығады. Сонымен бірге, радиоактивті сәулелену бөлінген еді. Бұл радиация бүкіл Еуропа елдеріне тарап кеткен. Тірі организмге мутациялық құбылысты тудырады. Мәселен, сол маңайдағы бір құлынды бие сегіз аяғы бар құлын тапқан. Бұл оқиға «Известия» газетінің 1989 жылы 23 қарашадағы санына хабар жарияланған болатын. Ол сол кездегі халық депутаттарын қатты толғандырған. Бірақ олардың қолынан еш нәрсе келмеген. Кейінгі кезде адамның жаны ашитын құбылыстар, мутациялар қисапсыз көп кездеседі [2].

Мутация дегеніміз – латын сөзі – өзгеріс, орын ауыстыру деген мағына береді. Жан-жануарлар, өсімдіктер әлемі және жер бетіндегі тірі организмдердің барлық формаларының арғы шыққан тегі химиялық қосылыстар мен және радиациялық сәулеленумен кенеттен өзгеріп кетеді. Мутация процесін тудыратын заттарды **мутагендер** деп атайды. Табиғаттағы мутагендерді үш үлкен топқа бөледі.

1) **Физикалық мутагендер** (рентген сәулесі, гамма сәулесі, нейтрондар, протондар, температура, центрифугалар және тағы басқалар);

2) **Химиялық мутагендер** (этиламин, диэтилсульфат, 8-этоксикофеин, колхицин, аценафтен, шай, кофе, арак, спирт және т.б.);

3) **Биологиялық мутагендер** адамзат баласының қартаюу процесі биологиялық мутагендердің ең бастысы болып есептелінеді. Бұл құбылысты тежеуге немесе тездетуге әбден болады. Белгілі үйреншікті әдеттен басқа заттарды жасамау керек. Қартаюу процесінің өзі ауру, оныда емдеу керек екенін ғалымдар дәлелдеп келеді [3].

Семей облысының территориясында болып жатқан радиацияның зардабын кімдер тартып келеді? Сол жердегі тұрғын халықтар тартып келеді. Өйткені барлық атом бомбалары мен термоядролық сынақтар өте құпия және өте қатігездікпен өткізіліп отырған. Атом бомбалары жарылған территориялардың радиациялық фоны қалыпты жағдайда деп баспасөз беттерінде хабарланып жатты. радио мен телеарналарда да сондай хабарламалар беріліп тұрды. Сонымен бірге коммунистердің мықты ұрандарының бірі – «Бәріде халық үшін, бәріде халықтың игілігі үшін» болған соң халық қайдан білсін айналасында қандай сұмдықтардың болып жатқанын [4].

Қазақ жерінде әскери-полигон болмаған жер аз кездеседі. Атырау облысының Қаракөл-Шонай жеріндегі, Абыралы қойнауының жазық даласындағы әлемге әйгілі аты шулы Семей полигонын айтуға болады. Маңғыстау түбіндегі полигон соңғы жылдары ғана белгілі болды. 1946 жылдан 1989 жылға дейін Қазақстанның территорияларында 642 термоядролық атом, сутек бомбаларын сынаудан өткізген.

Семей ядролық полигонында термоядролық сынаудың ашық аспанда жүргізілгені туралы ғылыми деректер келтірілген. Академик А.Д. Сахаров – 179, Б.И. Гусев – 115, А.Н. Петрушенко – 2 термоядролық сынау өткізген деседі. Ал шын мәнісінде бұл көрсетілген мөлшерден әлде қайда көп екені байқалады [4].

Атом және термоядролық жарылудың жойқын күшінен болатын аппараттарды сутек бомбасын жасаған ғалымдардың бірі академик А.Д. Сахаров өзінің еңбегінде былай суреттейді: 1953 жылдың шілде айының іші болатын. Бір күні «жасалған заттарыңыз дайын болды деген хабар келіп жетті. Оны сынақ үшін Қазақстанның Семейдегі полигонына баруға тура келді. Самалетпен ұшуға маған рұқсат етпеді, сондықтан поезбен бармақ болдық. Полигонға келгеннен кейін сынау ашық жерде жүргізілетінін хабар-

лады. Оны естігеннен кейін менің көңіл –күйім төмендеп кетті, зәрем ұшты. Бұл қалай? Ашық жерде сынау жүргізілгенде адам айтқысыз радиоактивті қауіпті қалдықтардың көп қалатынын біз жақсыбілеміз. Асығып жүргенде ол жерде халықтардың тұратынын ұмытып кетіппіз.

Міне атақты ғалымның бірі осылай мойындап отырғанда «полигондардың» адам организміне зияны жоқтығына дәлелдеуге тырысып бағатын әскери адамдарға қалай сенесің. Осы кезге дейін термоядролық сынақтарға байланысты маңызды ғылыми деректердің жасырын ұсталып келуі полигондардың ақиқатына жетуге көп кедергісін келтірді. Ал, шын мәнісінде жарылыс болған кезде және одан кейін де адам жанын түршіктірер жағдайлар болды.

Қазақ жерінің радиоэкологиялық жағдайын қиындатып тұрғандардың бірі – уран өндіретін орындар.

Бұл қалдықтардың радиоактивтілік мөлшері 200 мың кюриге тең. Кюри – радиоактивті изотоптар активтілігін өлшеу бірлігі. 1 кюри – секундтың ішінде – $3,7 \cdot 10^{10}$ рет шығаратын изотоптың активтілігіне тең.

Радиоактивті элементтердің қоқыс-қалдықтарын Қазақстанның барлық жерлерінен кездестіруге болады. Талдықорған облысы, Панфилов (Жаркент) ауданының территорияларында 28 мың тоннадай, Қаратау-Жезқазған жеріндегі өндірістік кешенінің орнында 325 мың тоннадай, Алтай өндірістік кешенінің (Шығыс Қазақстан облысы) 280 мың тоннадай радиоактивті қалдықтары бар.

Радиоактивті элементтердің қалдықтары бар қоқыстар үйіндісін Каспий теңізі жағалауларындағы тау-кен металлургиясының (Маңғыстау облысы), «Южполиметалл» өндірістік бірлестігінің (Жамбыл, Шымкент, Жезқазған облыстары) «Востокцветмет» өндірістік бірлестігінің (Шығыс Қазақстан облысы), Ақмола тау-кен химиялық комбинатының (Көкшетау облысы және Ақмола облыстары) территорияларынан кездестіруге болады.

Радиоактивті элементтердің қалдықтарын жою тәсілдері қандай деген мәселеге келетін болсақ, оны жою дүниежүзілік шешімі табылмай келе жатқан үлкен мәселенің бірі болып есептелінеді, ғалымдардың айтуына қарағанда термоядролық технологияның басты қиындығы жоғары активтік «цезий-137», «стронций-90», «уран-237», плутоний, дейтрид, метил және басқалардың қалдықтарын жою жолдарын табуда жатыр. Қазір Америка Құрама Штаттарында осындай элементтер қалдықтарының 340 мың тоннасы жинақталған. Сонымен қатар 50 миллион литр сұйық радиоактивті элементтердің қалдықтары бар [6].

Қазақ жері нағыз радиоактивті элементтердің қалдықтарының қоймасы деп айтуға болады. Оған дәлел ретінде тәуелсіз газеттердің бірінде қазақ жеріне басқа мемлекеттерде пайдаланған радиоактивті элементтің қалдықтарын көміп тастайды деп жариялады. Мемлекет арасында құпия түрде шарт жасалады екен. Сол шартта ұай мемлекет қнша радиоактивті элементтің қалдықтарын көмуге мүмкіншіліктері бар, сол үшін миллиондаған доллар алады, пайда табады. Осындай жағдай біздің Қазақстан Республикасында да болуы мүмкін.

Айта кететін бір жайт Қазақстанда осы күнге дейін радиоактивті элементтің қалдықтарын сақтайтын бірде-бір арнаулы орын жоқ. Оны салу туралы қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1979 жылғы наурыздың жетісінде, 1989 жылғы шілденің 22-сінде қаулылары тек қағаз жүзінде қалып қойды.

Тек еліміз тәуелсіздігін алғаннан соң ғана бұл мәселеге баса назар аударылып, мемлекетіміз ядролық қарудан бас тартып, елбасымыздың бастауымен көптеген шаралар қолданылуда.

1. Chapman J.L., Reiss M.J. Department of Earth Sciences University of Cambridge; Homerton College Cambridge» Ecology: principles and applications» 2nd ed., 11th printing. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010, – 330 p.

2. Майерник М., Босак М., Михок Й., Шварцова Х., Кабди К.- Skalisi” Қоршаған орта және техника”. Stredoeuropska vysoka skola, 2010, – 228 б.

3. Mitchell P.I. et al. (2005) Tritium in well waters, streams and atomic lakes in the East Kazakhstan oblast of the semipalatinsk nuclear test site. J. Radiolog. Protect., 25, 141-148.

4. Битюкова В.Р. «Экологические проблемы и устойчивое развитие Республики Казахстан» исследования студентов, магистрантов и выпускников / науч. ред. вып. – Астана: Казахстанский филиал МГУ им. М.В. Ломоносова, 2011, – 180 с.

5. Napoles H.J. et al. (2004) Source-term characterisation and solid speciation of plutonium at the Semipalatinsk NTS, Kazakhstan. Appl. Radiat. Isot., 61, 325-331.

6. Тұрарбеков А.Т. “Жалпы экология” оқулық / Тұрарбеков А.Т. – Астана, 2009, – 716 б.

Резюме

Статья мы посвящена о состоянии радиоактивных излучении в Казахстане и влиянии его на окружающую среду. Покзени зоны ядерно-атомны испытании, а также явления мутации выявленные от радиации.

Summary

In this article we will tell you about the radioactive radiation and the impact on the environment. Where provodilis'aderno is the area of the atomic test. As well as different mutations identified from the radiation. Will tell you about research papers on radiation, academician Sakharov in the Kazakh land.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Г.Ө. Байташева – «Экология» кафедрасы, а/ш.ғ.к., доценті, ҚазМемҚызПУ

Біздің еліміздің 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының негізгі бағыты адам ресурстарын дамыту болып табылады. Экономикалық пайда болашақта жұмысшы күшінің өнімділігі мен сапасын едәуір көтеретін білім берудегі инвестицияларға байланыста болады. Сондықтан да, дамыған елдердің қатарына ұмтылу заманында, яғни алдағы онжылдықта білім мен тәрбие беру қызметінің сапасын жақсартуға баса назар аудару мен жүзеге асыру жұмыстарына қатаң талап қойылады. Қазақстанға білім мен тәрбие беруді түбегейлі модернизациялау қажет: ауқымды және тұрақты білім мен тәрбие беруді және оның сапасын жақсартуды инвестициялау көлемін арттыру бүгінгі өмір талабы. Қазақстандық жоғарғы оқу орындары келешек мамандарды яғни мемлекет іргесін қалаушыларды даярлап отырғанын ескерсек, мамандарды ең алдымен адам ретінде бағаланатын тұлға деп қарауымыз қажет. Білім мен тәрбие беруді жаңғыртуды жалғастыруды қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы негізінде саясат болуы тиіс. Бағдарлама білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясаттың ұйымдастырушысы негізі ретінде білім берудің, басқару жүйесінің, білім беру қызметі субъектілерінің құқықтық-ұйымдастырушылық формаларының және экономикалық-қаржылық механизмдерінің құрылымындағы, мазмұны мен технологияларындағы өзгерістерді құрайтын ресурстары мен мерзімі бойынша бір-бірімен байланыстағы шаралар кешені болып табылады. Оқу орындарының мамандары экологиялық тәрбиелі, адамгершілігі мен мәдениеті жоғары әлеуметтік тұлға болуы тиіс. Бүгінгі студент – ертеңі ел еңсесі мен қоршаған орта қамын ойлайтын тұлға!

Еліміздің «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңында қоршаған ортаны сауықтырудың үш басылымдығы анықталған, соның үшіншісі – экологиялық ағарту жолыекендігіне сүйене отырып, Экологиялық тәрбиені қалыптастыру жолдарын іздестіру жұмыстары жүргізілді. Бұл жол бала құрсақта дамығаннан бастап ана қанымен беріліп, кейіннен туған соң ананың ақ сүтімен дамиды. Осы мезетте біз даярлап отырған болашақ мамандарымыздың бірінші міндеті ана болу екендігін ескерте кеткен жөн деп ойлаймыз. Сондықтан да бала тәрбиесі біздің мамандарымыздың бірден-бір міндеті, олар табиғатқа қамқоршы әрі қорғаушы балуы қажет. Онан соң мектепке дейінгі кезеңі:

1-кезең. Баланың анадан туғандай Абай сөзімен айтқанда ішсем, жесем, көрсем кезеңі. Экологиялық қорек тізбегінің бірінші кезеңіне от басындағы тәрбиенің «+» жағымды, «-»жағымсыз әсері болуы мүмкін, сонымен қатар жора жолдасы, бала бақшадағы *тәрбие*. Бала бақшадағы тәрбиенің негізі от басы тәрбиесі болғандықтан бала бақша тәрбиешісі мен ата-ана тығыз байланыс орнату қажет.

2-кезең. Бұл мектеп жасындағы оқушының экологиялық қорек тізбегімен тәрбиеленер кезеңі. Ол кезеңде оқушының санасы білім негізімен толықтырылып, көптеген дәлелдермен көрсетіліп, айнала қоршаған ортаға жанашырлықпен қарайтын сәттері болады. Осы кезде оқушыға тағы да тәрбиенің жағымды «+», жағымсыз «-» әсерлері кедергі болуы мүмкін. Бұл өскелең ұрпақтың табиғатқа деген әртүрлі көзқарасының қалыптасуына септігін тигізеді. Өмірде бала тәрбиесінде қоғам яғни баланы қоршаған экологиялық қуыстың маңызы өте жоғары. Мұндағы микроклиматтың өзі үлкен ықпал қалыптастыруы әбден мүмкін. Сондықтан мектеп ұстазының ролі экологиялық тәрбие барысында жоғары. Мұғалімнің іс-әрекетіндегі шеберлілігі мен тапқырлығы шешуші. Мысалы сыныптан тыс (саяхат) уақытта тәрбие бергенде мұғалім 3 ұстанымды басшылыққа алу керек:

1. Мақсатын анықтау;
2. Жергілікті жер үшін маңызын анықтау;
3. Табиғаттың бірін бірісіз күні жоқ принципіне бағыну.

Мұндағы мақсат экологиялық этика, экологиялық гуманизм, экологиялық мәдениет қалыптастырып, толық жасыл жапырақ болғанда, экологиялық идеология іске асты деп айтуға болады.

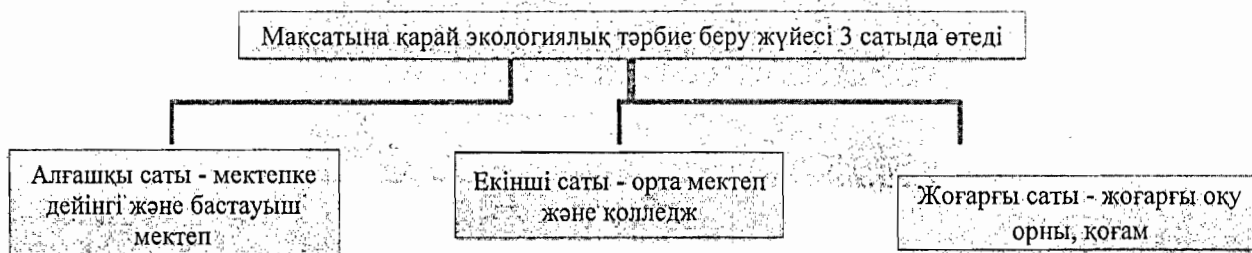
Қазіргі ғылым мен техника дамыған заманда тұрақты даму үлгісі сақталмады, үйлесімділік, үндестік заңдылығына үлкен қиянат жасалынды. Соның нәтижесінде – айналым орталық радиоактивтенген, ауамыз ластанған, жеріміз тілімденген, суымыз уланған, тәніміз жараланған, рухымыз шашыраған; ерте құраған ағаштар; мезгілсіз шыққан көктем; жөнімен жаумаған жаңбыр; піспей аққан жеміс-жидек; адам, жануарлардың неше түрлі нышан туғанын көріп отырған кезеңде ел егемендігін алды. Қазіргі ауыр экологиялық дағдарыс заманында тәрбие мен білім берудің негізі ең алдымен адам мен табиғаттың қарым-

қатынасы принципін жетілдіру болып табылады. Бұл жағынан оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие берудің маңызы зор. Білім мен тәрбие егіз дүние, сондықтан тәрбие беру барысы оқытумен қатар жүреді. Экологиялық тәрбие деп адамның айналадағы әлеуметтік-табиғи ортаға жауапкершілікті қатынасын қамтамасыз ететін ғылыми және практикалық білімге, мінез-құлық пен іс-әрекеттің қалыптасуына негізделген оқу, тәрбие беру мен АДАМ деп аталатын тұлғаны дамытудың үздіксіз процесін айтады. Экологиялық тәрбие беру адамның барлық өмірін қамтитын тұтас жүйе болуы керек. Ол сонымен қатар табиғатпен тұтастық туралы түсінікке негізделген көзқарасты қалыптастыруды өзінің мақсаты етіп қояды.

Экологиялық білім берудің бірнеше аспектілері бар:

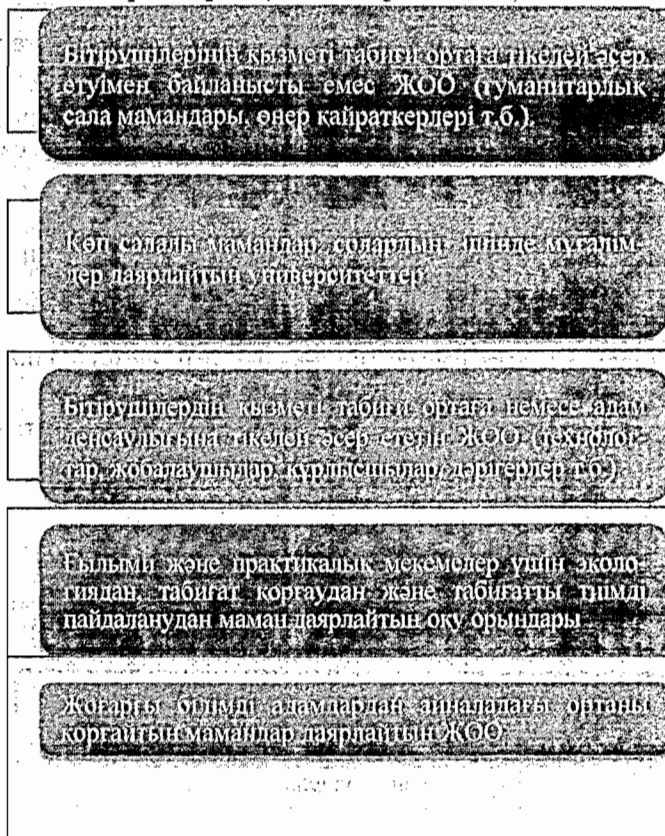
- Экологиялық проблемалар мен оларды шешу тәсілдерін білу;
 - Айналадағы ортаның жағдайын оқып білу, бағалау, оны жақсарту жөнінде жеке интеллектуалдық және практикалық іскерлік жүйелерін дамыту;
 - Экологиялық сипаттағы құнды бағыттар бойынша тәрбие беру;
 - Мотивтер, қажеттіліктерді мақсатқа сәйкес мінез-құлық пен әрекеттерінің әдептерін, экологиялық мәселелер бойынша ғылыми және адамгершілікті пікір қалыптасытыру;
 - Айналадағы ортаны қорғау жөнінде белсенді практикалық іс-әрекетке ұмтылу;
- Экологиялық тәрбие беру мақсатына қарай үш сатыда өтеді (сурет-1).

Сурет-1. Экологиялық тәрбие беру жүйесі

Экологиялық тәрбие беру қазіргі білім берудің негізіне айналуға және оның қазіргі жүйелерде және қоғамда қайта құрылуына себепші болып табылады. Қазіргі таңда, ЖОО-да барлық мамандықтарға міндетті пән ретінде «Экология және тұрақты даму» пәні жүргізіліп, онда студенттер практикалық, ОБСӨЖ, СӨЖ сабақтарында экологиялық тәрбиеге яғни заман тұлғаларына аса басым назар аударылады. Экологиялық тәрбие мен білім берудің жоғарғы сатысы тұрғысынан жоғарғы оқу орындары бес категорияға бөлінеді (Сурет-2).

Сурет-2. Экологиялық тәрбие мен білім берудің жоғарғы сатысы тұрғысынан жоғарғы оқу орындары бес категорияға бөлінеді

Экологиялық білім және тәрбие берудің мақсаттары мен міндеттерінен студенттер игеруі тиісті мына негізгі игілікті біліп қарастыру қажет:

- Биосфераның қазіргі және болшақ жағдайына қоршаған ортаның басты маңызын көрсету;
- атмосфера, гидросфера, литосфера және биосфераның тұрақтылығын сақтау іс-шараларына ат салысу;
- Организмдердің бір-бірімен қарым қатынастары мен қоршаған табиғи ортасы;
- Биоценоз, экокүйелердегі уақыт пен кеңістікке байланысты туындайтын өзгерістер;
- Табиғи ресурстары оны тиімді пайдалану және қорғаудың ғылыми теориялық негіздері;
- Адам, табиғат, қоғам арасындағы гармониялық байланыстарды реттеу;
- Биосфера шегіндегі географиялық заңдылықтардың тұрақтылығын сақтау қамтамасыздандыру;
- Адамның табиғатқа әсерін байқау керек, осы әсердің нәтижесін болжау;
- Табиғатқа қамқор болу идеяларын насихаттау;
- Биосферадағы тіршілікті қалыпты сақтауды ғаламдық нооэкологиялық деңгейге көтеру;
- Табиғатты қорғау мен қамқор болуға үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу;
- Көпшілікке үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беру болып табылады.

Аталған іскерлікті қабылдаған адам экологиялық тұрғыдан білімді және тәрбиені көрген адам болып табылады. Ал адам тәрбиелеу біздің қазіргі студенттеріміз болашақ мұғалімдердің төмендегі принциптерді ұстанғанда ғана жүзеге асыра алады.

Экологиялық білім берудің негізгі принциптері:

• Ғылымилық принципі – негізінен оқушыларға білім беруде фактілер, құбылыстар мен процестер, аданың табиғатқа әсері, табиғат қорғау жұмыстары және экологиялық апаттылық жағдайлардың нәтижелері ғылыми тұрғыда дәлелденген материалдар.

• Байланыстылық принципі – негізінен табиғатты тірі және өлі табиғат пен орта арасындағы байланыстың бар екенін ұғыну.

• Тепе-теңдік принципі – табиғаттағы биоценоздар, экокүйелер арасындағы тепе-теңдіктің сақталмауы.

• Қызығушылық принципі – оқушылардың бойында еліміздің қайталанбас сұлу табиғатына деген қызығушылық сезімін оятып, туған өлкесін оның табиғи байлықтарын сүю.

- Үздіксіз принципі – оқушылардың білім қорын балабақшадағы сәбилік кезінен бастап, бастауышы сынып, одан жоғары сыныптарға көтерілу деңгейлеріне үйлестіре отырып дамыту.
 - Интеграциялау принципі – экологиялық білім беруде жаратылыс пәндері мен гуманитарлық пәндер арқылы оқушыларға берілетін білім негіздерін жеке адам деңгейінен қоғамдық деңгейге көтеру.
 - Көрнекілік принципі – оқушыларға экологиялық білім беруде оқу процесінде көрнекі құралда, диафильмдер пайдалану және табиғаттағы бақылаулар нәтижесін пайдалану.
 - Қабылдаушылық принципі – негізінен мұғалімнің экология ғылымының мазмұнын оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай жоспарлау.
 - Өлкелік принципі – экологиялық білім беруде тұрмыстық салт-дәстүрлерді, қала немесе ауылдық жерлерде тұру жағдайларын ескеру. Мүмкіндігінше жергілікті, аймақтық мәселелерді көтеру оған оқушылардың араласуын, туған өлкесіне деген патриоттық сана сезімін ояту.
- Жоғарыдағы принциптерді жүзеге асырудың кешенді түрде бір-біріне байланысты әрі жүйелі үйлесімдік жағдайда өміршең болатынын ұстаздар білуі қажет.

1. Бейсенов Ә.С. «Экология ел тағдыры», – Алматы: «Мектеп» 2006. – Б. – 208.
2. Мырзабаев А.Б. Биологияны оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Қарағанды: ЖШС «Санат-Полиграфия» баспасы, 2006 – Б. 344.
3. Байташева Г.Ө., Мухамединова Н.А. Экожүйелер мен қоғамның орнықты дамуы. – Алматы, 2010. – Б. 11-21, 124.

Резюме

Учитывая, что ВУЗы Казахстана готовят будущих специалистов, т.е. основателей государства мы должны принимать специалистов в первую очередь как человека и ценную личность. Поэтому в эпоху стремления к ряду развитых стран были рассмотрены пути улучшения качества экологического воспитания в будущее десятилетие.

Summary

The Higher Education of Kazakhstan will prepare future specialists, to founder of the state at first we take value of person, human specialists. That all of era compained the consider ways of quality ecological up bringing in future decade.

ӨЖЖ 376.72: 373.5

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҮРГІЗУДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ РӨЛІ

Г.Ө. Байташева – а/и.ғ.к., доцент, ҚазМемҚызПУ,
Г.С. Қамиева – аға оқытушы, Абай атындағы ҚазҰПУ,
Мәденнет Ақжол – ізденуші, ҚазМемҚызПУ

Қазіргі тұрақты даму мәселесі ушыққан шақта экологиялық тәрбиенің маңызы арта түсуде. Экологиялық тәрбие беруде әр түрлі әдіс тәсілдер қолдану халық арасында экологиялық үгіт-насихат жүргізудің негізі болып отыр. Халықтың арасында экологиялық ақпарат таратудың қоршаған ортаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен оны қорғауға баулу мен тәрбиені күшейту мәселелерін шешуде үгіт-насихаттың үлкен ағартушылық мәні бар.

Бұл жұмыста жоғары дәрежелі нәтижеге қол жеткізу үшін: орталық, облыстық және аудандық бұқаралық ақпарат құралдары қатыстырылуы тиіс. Сонымен бірге, берілетін материалдардың сапасын, жеделдігін және өзектілігін арттыру жөнінде шаралар қабылдау қажет. Мемлекеттік мекемелер олар бойынша ресми материалдар беру арқылы өзекті экологиялық проблемаларды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялауды күшейту қажет. Бұл үшін интернетте экологиялық сайттар құрып, онда ресми ақпаратты орналастыру, ғылыми іс-тәжірибиелік мақалаларды, монографияларды, атқарылып жатқан іс-шаралар жаңалықтарын жариялау, экологиялық газеттер журналдар басып шығару күшейтілуі керек.

Экологиялық проблемаларды шешуде барлық мүдделі азаматтардың қатысуының тиімділігін ескере отырып, мемлекеттік мекемелер экологиялық ақпаратқа тиісті қол жеткізуді, қоршаған ортаны қорғау саласындағы шешімдерді қабылдауды қамтамасыз етуі тиіс. Бұл әдіс қаралатын ақпаратты беру мен қоршаған ортаға айтарлықтай әсер ететін ірі шаруашылық жобалары бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізумен қамтамасыз етілетін болады. Экологиялық үгіт-насихатта және ағартушылықта табиғатпен үйлесімділіктегі салауатты өмір салтын насихаттауға, қоршаған ортаның сапасын жақсарту мәселелері

бойынша қоғамдық көзқарасты қалыптастыруға қатысуға бағыттау қажет. Әрбір адамзат кезкелген ортада қысқаша экологиялық сауаттылыққа шақыратын ессе жасай алатындай деңгейде болуы керек.

Қорыта келгенде, экологиялық тәрбие беру, оның интегралды сипаты жаратылыстану, қоғамдық-тарихи, гуманитарлық-эстетикалық, еңбек циклі оқу пәндерінің барлығында белгілі дәрежеде бейнелеуін қамтамасыз етеді. Көптеген ғалымдар жастардың жас ерекшелігін негізге ала отырып, экологиялық тәрбиені әртүрлі дүниетанымдық, саяси, адамгершілік, эстетикалық, құқықтық, еңбек, және т.б. тәрбие элементтерінен тұрады деп көрсетеді. Жалпы және арнаулы орта білім беру ошақтарында экологиялық білім мен тәрбие ісінің педагогика теориясы мен практикасында жаңа сала ретінде қазіргі кезде қызу қарқынмен дамып жатқандығын байқатады. Бұл саладағы теория мен практиканы дамытудың қажеттілігі жалпы теориялық және жеке методикалық бағыттағы кеңейту және тереңдету қажеттілігін дәлелдейді. Бірақ қазіргі жоғарғы және орта мектеп практикасы шын мәнінде уақыт талабынан кейін қалып, ол экологиялық саясаты жоғары тәрбиеші жастарды дайындауды қамтамасыз ете алмай отыр. Зерттеуші ғалымдардың пікірінше мұндай жағдайдың тууындағы басты себептердің бірі – экология идеясын ұғындырудың жеткіліксіздігі, табиғи ортаның бағалылығы көпшілігінде пайдакүнемдік негізде түсіндірілуі, экологиялық мазмұндағы білімдерінің өзара тығыз бірлігінің болмауы деп санайды. Экологиялық тәрбие беруде кинофильмдердің, киносюжеттердің, табиғат мұражайлардың рөлі ерекше. Табиғат және экология туралы фильмдерді көрсеткенде оның авторларын немесе ғалымдарды, мамандарды шақыру студенттер үшін үлкен әсер қалдырады. Мәселен, «Балқаш тағдыры», «Планетадағы тіршілік», «Қазақстан қорықтары», «Табиғат және адам денсаулығы», «Қар барысы» т.б. кинофильмдер. Студенттер үшін университет қабырғасында экологиялық бұрыш болуы қажет онда шығатын газеттер, плакаттар, табиғат қорғау туралы құжаттар, студенттердің жетістіктері, шығармашылық еңбектері экологиялық білім мен тәрбие беруге бағытталуы тиіс. Әсіресе, университет кітапханасында ай сайын табиғат қорғау және экология туралы әдебиеттердің көрмесі ұйымдастырылып онда студенттердің ұсыныс пікірлері, шығармашылық еңбектері, тыңдалып отырса нұр үстіне нұр болар еді. «Атамекен» және «Экокурьер» газеттерінің кезекті номерлері үзбей ілініп, студенттерді Қазақстандағы экологиялық жағдайлармен ұдайы хабардар ету керек. Қазіргі таңда табиғатқа араша жасап шырылдайтын газет журналдар аз. Көбінесе біздің студенттеріміз Экокурьер, Атамекен газеттерін оқып, табиғат туралы ақпараттармен қамтамасызданады. Сондай-ақ, университетімізде тегін интернет жүйесі қосылған студенттерге арналған кластар мен кітапханада арнайы кабинеттер және жатақханада оқу залдарында компьютерлер бар. Қазіргі таңда жастардың барлығы дерлік интернет желісінде жұмыс жасағанды әдетке айналдырған, бұл біздің дамыған мелекет екеніміздің белгісі. «Қызға қырық үйден тию, қала берсе күннен тию» деп, ата-бабаларымыз бекер айтпаған. Экологиялық тәрбие беру еш уақытта ешкімге артық болмайды, үгіт насихатты үздіксіз жүргізу өмір талабы. Ата-бабаларымыз қыз тәрбиесіне, табиғатты қорғау мен аялауға жоғары дәрежеде мән берген. Оны біз Ы.Алтынсарин, М.Жұмабаев т.б. еңбектерінен көреміз. Ұлы ағартушыларымыз табиғатты аялау мен оның әсемдігін қыз баланың сұлулығына теңеген. Халықты табиғатты өзінің баласындай аялауға шықырған. Қазіргі кезеңнің ерекшелігі экологиялық тәрбие беруді қолма-қол өмірге ендіру керек. Өйткені табиғаттағы апатты жағдайлар жасынан «Экологияландырылған» ұрпақтың өсіп жетілуіне, ұзақ мерзімді эксперимент жүргізуге уақыт қалдырмайды. Бұл аз уақытта шешімін табуды қажет ететін жүйе.

Экологиялық үгіт-насихатты жүргізу ауқымын кеңейте түсу қажет. Көше бойларына, халықты тасымалдаушы көліктерге, халық көп шоғырланатын орындарға және интернет желісіне экологиялық тәрбиелілікке шақыратын мазмұндағы жарнамаларды көбейту іс-шараларын жүргізу басты мәселе. Мұндай үгіт-насихат жұмыстары көпшіліктің санасына айналадағы ортаны сақтауды жауапкершілік идеясын ұялатып, қоғамның әр мүшесіне табиғатты аялай қарауды қалыптастыруы тиіс. Мұны тездету үшін іс-әрекеттің нақтылы бағдарламасын және үздіксіз экологиялық тәрбие беруге қатынастардың істерін үйлестіріп отыру керек. Қоршаған ортаның проблемаларына байланысты үгіт насихат жүргізу екі түрлі рөл атқарады Сурет-3.

Сурет-3. Қоршаған ортаның проблемаларына байланысты үгіт-насихат жүргізу екі түрлі рөл атқарады

Іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізуге, басшы кадрлар даярлауға және әр түрлі пәндердің мазмұнын экологияландыруға жәрдемдеседі

Көпшілік пікірін қалыптастырып оны жағымсыз экологиялық құбылыстарды болдырмау жағына қарай бағыттауға мүмкіндік жасайды

Қазір экологиялық білім мен тәрбие беру приоритетті маңызға ие болып отыр. Экологиялық тәрбие беру жаңа адамды тәрбиелеудің бөлінбес құрам бөлігі болуы қажет. Халыққа экологиялық білім беру орталықтары ретінде мәдениет орындары, кітапханалар, ботаникалық бақтар, зообақтар, экологиялық үгіт-насихат жүргізетін арнайы орындар, ерекше қорғауға алынған территорияларды тиімді пайдаланудың комплексті іс-шараларын жасау қажеттілігі туып отыр. Экологиялық тәрбие берудің базалық білім берудің бөлінбес бөлігі екендігін түсіну жоғарыда таалған мәселелердің дәлелі. Мамандар даярлап отырған жоғарғы оқу орындары да үгіт-насихат жұмыстарына көңіл бөлу өмір талабы. Экологиялық тәрбие беру процесі адамның бүкіл өмірі барысында жүзеге асырылуы тиіс. Мынандай координацияны жүзеге асыру керек: отбасы-балабақша-мектеп-жоғары білім беру-мамандарды қайта дайындау-халыққа жаппай экологиялық тәрбие беру. Осы координацияны жүзеге асыру барысында Қоршаған ортаның проблемаларына байланысты үгіт-насихат жүргізу екі түрлі рөл де орындалады. Үгіт-насихат жұмыстарын жүргізудің мәні күннен күнге артауда.

1. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. Оқу құралы, – Алматы: Дарын 2004. – 166-167 бб.
2. Бейсенова Ә.С., Шілдебаев Ж.Б., Сауытбаев Г.З. Экология. – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы 2001. – 155-157 бб., 312-314 бб.

Резюме

Необходимо понять, что экологическое воспитание является неотъемлемой частью базового образования. Проведение информационно-агитационных работ среди специалистов, готовящих ВУЗы на сегодняшний день является потребностью.

Summary

Necessary to understand, that ecological upbringing appearance of part fundamental education. Nowadays importance of higher education need to take part of informational-campaign work among specialists. Progress of ecological upbringing of human must realized of during his all life and continuously education and upbringing appearance of ecological competence.

ПӘНДЕРДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИСЦИПЛИН

ӘОЖ: 337(574+510)

БІЛІМ ЭКОНОМИКАСЫ ДӘУІРІНДЕГІ ОҚУ-АҒАРТУДЫҢ БАСТЫ ҰСТАНЫМДАРЫ ЖӘНЕ ДАМУ БАҒЫТЫ

Қ.Сарқытқан – доцент, г.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ,
Қ.Құрманқан ұлы – ҚХР Іле педагогика институты

Адамзат өркениеті экономикалық даму негізіне қарай, ауыл шаруашылық, өнеркәсіп және білім экономикасы кезеңдерін басынан кешірді. Әрқандай қоғамның өзіне тән экономикалық негізі болады, әрі сол экономикалық негізге сай білім беру жүйесі қалыптасады. Бүгінгі таңда адамдар өркениетті құрайтын маңызды фактордар ретінде – материалдық дүние, энергиялық қуат және информациялық технологияны көрсетіп отыр.

Адамзат дамуының алғашқы экономикалық кезеңі ретінде сипатталатын ауыл шаруашылық экономика дәуірі материалдық дүниені тану және олардан пайдаланумен ерекшеленген кезең. Бұл дәуірде өндіріс адамдардың дене еңбегіне арқылы жасалды, өндіріс көлемі өте шағын болды. Бәсекелестік өте әлсіз болды. Оқу-ағартудың міндеті ауқатты адамдардың балалары мен аз санды дінни қызметкерлерді тәрбиелеуге бағытталды. Оқыту мазмұны жеке пәндерді негіз етіп, оқыту әдісі қатаң талапармен ерекшеленді.

Ал адамзат өнеркәсіп экономикасы дәуірі дегеніміз адамдардың энергияны тану және қолдануын негіз еткен кезең. Бұл дәуірде өндіріс көлемі біршама зор болды. Қоғамдасқан ірі өндіріс формасы қолданылып, бәсекелестік жақсы дамыды, заңдық және техникалық құндылықтар басты орынға көтерілді: «Заң алдында барлық адам тең» ұстанымы қоғамдық үрдіс алып, озық техниканы меңгергендер бәсекеде жеңіске жетіп дами бастады. Бұл дәуірдегі оқу-ағартудың міндеті әр сала бойынша дарынды мамандарды тәрбиелеу болды. Оқыту мазмұнында жалпылық білім мен адамның сапасын жоғарлату негіз етіледі. Оқыту әдісі шабыттандыру формасында болды.

Енді білім экономика дәуірі білімді игеру және қолдануды негіз еткен дәуір болып табылады. Онда информацияны жинау және қолдану, білім мен ақыл парасат және басқау алға шыққан болады. Алдыңғы екі кезең материалдық дүние мен энергиялық қуатқа, капиталға, техниканың көлемі мен санына және өнімінің артуына байланысты болса, ал білім экономикасы білімге, білімнің топтасуына және қолдануына байланысты болды. Себебі, білім – әрі материал әрі эгергия спетті. Бұл туралы, Қазақстан Республикасы мемлекеттік силығының лауреаты, Ұлттық ғылым академиясының академигі Оразалы Сәбденұлы өзінің «Бәсекелестік экономика» атты еңбегінде былай деп жазады: *Осы газырда білім тұжырымдамасы экономикалық дамудың көзі ретінде «Білім экономикасы» деген түсініктің пайда болуына алып келді. Тауарларды емес, ой туындысын шығару қазіргі кезде экономикалық өсу мен бәсекеге қабілеттіліктің негізгі көзі болып отыр. Жаңаша көз қарас бойынша экономикалық жетістіктің факторы ретінде білімге негізделген инновация және кәсіпкерлік, дамыған білім мен ақпараттың инфрақұрылымдары [1].*

Білім экономикасындағы білім дегеніміз адамдарды тану және сол негізде игеруге, қолдануға болатын құнды ақпаратты алу. Ол, ғылым-техника, қабілет, басқару жағындағы білімдердің жиынтығы: Білім экономика дәуірі оқу-ағартуға, дарындыларға, үйренуге баса мән береді. Білім арқылы құн жарату, білімділерді, дарындыларды, өмір бойы үйренетін адамдарды тәрбиелеу, жетілдіру, міне бұл 21-ғасырдағы қоғам дамуының қажеті, Дана бабамыз Абай отыз сегізінші сөзінде: *қашан адам ғылым, білімді махаббатпен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады*, десе, оныншы сөзінде: *ғылымсыз дүние де, ахирет те жоқ* дейді [2]. Дәл осы заманға арнап айтқандай. Адамдардың өмір сүруі, дамуының да өзіндік қажеті. Адамзат табиғи байлықты негізінен тұтынып болды. Адамзат жер шарында өмір сүруін жалғастыру үшін табиғи ортаны қорғап, жер шарының тепе-теңдігін сақтау керек. Ондай болса бұдан кейінгі адамзат байлығы не болмақшы ?

Жапонияның бұрғы бас уазірі Шаюан Қойсан: «Білім – жапониялықтардың жаны, оқу-ағарту – осы жанның жүрегі» – дейді. Жапонияның көркейіп гүлденуі, дүние жүзілік дамыған елдер төрінен орын алуы міне осы сөздің айғағы.

Дүниедегі ең әйгілі бай адам Билл Гейтстың байлығы оның білімі, ақыл-парасаты. Өз кезінде ғұлама ғалым Мұхтар Әуезов « Ұлт пен ұлтты теңестіретін нәрсе – білім» – деген болатын. 1994-жылы «Дүние

ғылым баяндамасында» айқын түрде «Дамыған елдермен даму үстіндегі елдер айырмашылығы – білімдегі айырмашылық, нақтап айтқанда, дарындылар мен дарындыларды тәрбиелеудегі айырмашылық» делінген. Бұл мәселелердің барлығы білім байлығы – осы дәуірдің басты байлығы екендігінің айғағы. Ата бабамыздың бала тәрбиесіндегі ескідегі танымы да осы ұстанымнан алшақ кетпеген, мәселен, ата ана балаларының үлгілілерге еліктеп, жақсы болуын көксегендікте, жақсының батасын, алғысын алған, сарқытын ішкізген атын қойған, тұсауын кестірген [3].

Кезекте, адамзат білімінің жаңғыру дәуіріне дүп келіп отыр. Білімнің жаңалануы өте тез. Осындай өте тездікпен жаңаланған білімдерді адамдарға игерту, білім арқылы байлыққа кенелу, адамдардың ақыл парасатын (керекте 10% ғана ашылып отыр) ашу қазіргі дәуір оқу-ағартуының ең басты мәселесі болып отыр. Ондай болса дәуір қажеті үшін оқу-ағартуды қалай сәйкесті дамтытса болады?

Оқу-ағарту адамдарды тәрбиелейтін, дамытатын қоғамдық қимыл, оқу-ағартудың мәні – адамдарды адам етіп тәрбиелеу, Шехтың педагогы Көмнски: «Адам тәрбие арқылы адамға айналады. Адам-тәрбиенің жемісі» – дейді. Оқу-ағарту бір түрлі төтенше жапалы жасампаздықты қажет ететін ұлы кәсіп, оның ондай болатыны адам тәрбиелеудің маңызында жатыр. Оқудың осынадай баға жетпес парқын пайымдаған қытайдың ескі заман ойшылы КүнФудзы *Ойсыз оқу – бекер, оқусыз ой – қатер* деп түйген екен [4].

Қытай елінде біраз уақыттан бері оқу-ағарту туралы таным дұрыс қалыптаса қоймады, өте-мөте, оның мақсаты, мазмұны, идеясы, әдісі; тәрбиенің жолы қатарлы жақтарда сыңар жақтылық басым болып келді. Соның салдарынан ұзақ жылдар бойы емтихан нәтижесін басты орынға қою, сол арқылы шәкірттерді бағалау түзімі жалғасып келді. Осындай ұстаным астында тәрбиеленіп шыққан ұрпақтардың дүниетанымы мен білім сапасы жағынан басқа елдермен салыстырғанда өзгешелік пайда болды. Оның себептерін талдап көрсек; Біріншіден, басты мақсаты ретінде тек, ақыл-ой тәрбиесі баса дәріптелді әрі оның ішіндегі емтихан алатын сабақтарды негіз етті. Емтиханның бір түрлі шара екендігін толық танып жетпеуі. Екіншіден, Емтиханға сәйкесу, жоғары нәтижеге ие болу үшін пәндерді шынайы қабылдамастан; ырықсыз түрде жаттап алу формасы қалыптасты әрі пәндердің мазмұны қоғам дамуы мен өркениетке қажетсіз мазмұндармен толыып, кей тұстарын түсіну қиын болды. Үшіншіден, оқушылардың тұлғалық сапалық қасиеттерін ашуға мән бермеді. Төртіншіден, қазіргі заман оқыту теориясы мен әдісіне көңіл бөлінбеді. Бесіншіден, дәстүрлі оқытудың баса мән беретіні – емтихан нәтижесі болғандықан ол оқушылардың тағдырын шешетін күшке айналды. Соның салдарынан жоғары баллға қол жетпегендердің ішінде ата анасына қол жұмсау оқытушысын ұру өзіне қол салу жәйіттері кездесіп жатты. Қорыта айтқанда дәстүрлі оқыту-ағартуда оқушыны бір қуыс ыдыс ретінде қарастыып, олардың жеке бас қалуы мен құштарлығы ескерілмеді.

Қазіргі заман оқытуының басты құндылығы сол жан жақтылы жетілген, тұлғалық, сапалық қасиеті қалыптасқан адам тәрбиелеу. Мұндай сапалық тәрбиеде үш үлкен мақсат бар, олар: барлық оқушыны негіз ету; оқушыны жан жақты дамыту; оқушылардың тұлғалық қасиетін қалыптастыру. Сол арқылы оқушының ырықтылығы тұлғалылығы қалыптасып, жүректеріне сенім ұялап, талпыныс туып, ата ана мен қоғамға дұрыс мәміле қалыптастырады.

Оқушының тұлғалық қалыптасуы үшін, оқытушының да тұлғалық қасиеті жетілген болуы тиіс. Өзі сапалық жақтан дамымаған оқытушыдан сапалы тәрбие талап студің өзі әбестік болар. Оған дәліл ретінде мына мысалды айтуға болады. Ертеде бір ғалымға бір әйел жас баласын алып келіп, балам тәттіні көп жейді; содан арылтып берсеңіз деп өтінеді. Ғалым үнсіз отырып, қырық күннен соң келіңіз деп жолға салады. Айтқан уақытында қайта келген әйел мен балаға ғалымның бар айтқаны: Балам тәттіге әуес болма, ол тісінді ауыртады; денсаулығыңа зиян деген сөз екен, ғалымнан басқа шара күткен әйел: Сіздің бар кеңесіңіз осы ма? Бұны неге қырық күн бұрын айта салмадыңыз депті. Сонда ғалым: сіздер алғаш келгенде өзімде тәтті жеп жүрген кезім еді, балаға жалған ақыл айтуға арым бармады; содан қырық күн тәтті жемедім, сүйтіп балаңызға кеңес айтып отырмын деген екен [5].

Мәселен, адамның әртүрлі сезім мүшелері арқылы ие болған білімінің салыстырмасы:

сезім мүшелері	көру түйсігі	есту түйсігі	иіс түйсігі	дене түйсігі	дәм түйсігі
Салыстырмасы (%)	83	11	3.5	1.5	1

көру түйсігі мен есту түйсігінің зейінді шоғырландырудағы салыстырмасы:

Сезім мүшелері	Зейіннің шоғырлану салыстырмасы
Көру түйсігі	81.7 %
Есту түйсігі	54.6%

Адамның ие болған білімінің есте сақтау салыстырмасы:

Сезім мүшелері	3 сағаттан кейін сақталғаны	3 күннен кейін
Тек есту түйсігі болғанда	60	15
Тек көру түйсігі болғанда	70	40
Есту мен көру қатар болғанда	90	75

Американың атақты педагогтары «оқу-ағарту қаражаты қаншалық мол, оқыту шарт-жағдайы қаншалық кемелді оқулық қаншалық толық, оқыту әдісі қаншалық жақсы болған күнде де оқушыларға болған көзқараста өзгеріс болмаса, оқыту сапасында бәрі бір өзгеріс болмайды» – дейді. Әрі Ол 4 класстағы нашар оқушыларды бір класс етіп, оқытушыларға бұлар ең үздік оқушылар, сіздер бұларды жалғасты үздік етіп тәрбиелейсіздер деп шарт қойып, оларға тәрбие жүргізген. Нәтижеде Соңында, олардың 90% ты алдыңғы қатардағы оқушыларға айналған.

Елімізде кейбір қарт оқытушылар оқушыларға сену, күйіну тұрғысынан тәрбие жүргізген. Мәселен, мәлім класстағы бір нашар, жуас оқушыға жекелей тәрбие жүргізіп, ол оқушыға барлығын да білесін, басқалардан кем емессің, мен сенен сабақ алдында сабақ сұраймын. Білген күні оң қолыңды көтер білмеген күні сол қолыңды көтер, оң қолыңды көтергенде сенен сұраймын – деп тамаша әдіс арқылы кейін бұл оқушының нәтижесі де жақсарған әрі өжет оқушыға айналған. Сол үшін оқушыға дұрыс көзқараста болу төтенше маңызды. Бізде оқушыларды «Үздіктер», «Жақсылар», «Үлгірімі нашарлар» т.б. деп топтарға бөлеміз. Қазіргі заман оқу-ағарту идеясында оқушыға тең қарайды. Барлығының даму болашағы бар деп, жоғарыдағыдай топтарға болмайды. Бұлай істеу оқушылардың жасампаздық рухын жетілдіреді. Егер олай етпегенде оқушылардың дербестігі, ырктылығы, белсенділігі, жасампаздығы ашылмайды. Мәселен, оқушылардың тұлғалық қасиетін дәріптейтін шетелдік бір бастауыш мектепте бір оқушы ит сатып алады да ел президентіне: «Президент мырза сәлеметсізбе? мн сізді ерекше жақсы көремін, жақында бір ит сатып алдым, оны да жақсы көремін. Егер сіз қосылсаңыз сіздің атыңызды соған қойсам» – дейді. Президентте оған жауап хат жазып: «Сәлеметсізбе, кішкентай досым, хатыңды тапсырып алдым, мен ғой қосыламын, алайда сен итіңнен сұрап көр, ол өзі қосыла ма, жоқ?» – дейді.

Жапонияда балалардың ойнауын еркін, ыркты, жалынды болуын маңызды орынға қояды. Себебі, ойыны қанбаған, еркін болмаған балалардың ақыл-қуаты толық ашылмайды – деп қарайды. Ал бізде балаларға ересектер тұрғасынан мәміле жасаймыз. Балалардың ойнайтын уақыты аз, ойыншық жоқ дерлік емтиханнан жоғары балл алу үшін жақсы оқуды дәріптейміз. Мектепке барса оқытушы, үйге келсе ата-ана басын ауыртады, сөнімен олардың қызғындылығы төмендеп, үйрену бір түрлі жағымсыз қимылға айналады. Ата-ананың барлығы баласының болашақта дарынды болуын армандайды. Балалардың ертеңі деп бүгінін құрбан етеміз. Сондықтан балалардың бүгінін ойласуымыз, ертеңі үшін жақсы негіз қалауымыз керек.

Бұл оқу-ағартудың маңдай алды мақсаты оқушыларды аялау, сүю негізінде тәрбиелеу. Сонда ғана адамның өсіп-жетілу заңдылығына құрмет еткен боламыз. Қазіргі заманда оқытушы жетекші, ал, оқушы тұлға болуы тиіс. немесе біз оқушыларғаға балық ұстап бермей, қолына қармақ береміз.

Дамыған елдердің барлығы оқу-ағартуға ерекше мән береді андылығына ерекше құрмет етеді. Іштегі нәресте тәрбиесі, бала бақша тәрбиесі, мектепке дейінгі тәрбие орта-бастауыш мектеп тәрбиесі жоғары мектеп тәрбиесі ерекше тәрбие ересектер тәрбиесі барлығына жалғасты мән беріліп отырады. Сондықтан олардың дамуы да өте тез.

Түріктің ұлы ойшылы Фетхуллах Гүлен: *Ғасырымыздаадам баласына төніп тұрған қатер бұрынғыдай надандықтан емес, қайта тәрбиесіз берілген білімнен келіп отыр. Сондықтан білімге рұхани құндылықтарды қосу тиіс* дейді [6].

Саралап қарағанымызда қазіргі заман оқу-ағартуында төмендегідей он ірі ерекшеліктің бар екенін байқаймыз. Олар:

1. Өмір бойы ізденісте болу. Дүниеде ғылымның екі мыңнан астам түрі бар екендігі айтылуда. Әрі олар тез қарқынмен жаңарып, жаңа өнім, жаңа техниканың үздіксіз барлыққа келуімен ерекшеленеді. Сондықтан бұл жағдай жоғары оқу орнын бітіру жеке тұлғаның үйренуінің аяқтасуы емес қайта үйренуінің басталуы екенін ескертіп отырғандай. Демек, үйрену адамдардың өмір сүруі. Дәстүрлі формада: үйрену-қызмет-зейнеткерлік тәртібі болса, қазіргі заманда: үйрену-қызмет-үйрену-қызмет-зейнеткерлік. Осыған орай көз қараста өзгеріп отыр. Мысалы, бұрын «надан» деп хат танымайтындарды айтса, қазір «надан» деп үйрене білмейтіндерді, ал, «кедейлер» дүние мүлік жоқтарды емес, «рухани мешеулерді» айтады.

2. Білім алудың сан түрлілігі. Оқу-ағарту қаражатының және басқарудың сантүрлілігі үкімет басқаруындағы, кәсіпорын басқаруындағы, қоғамдық мекемелер сондай ақ отбасылардың ортақ басқару үлгісіндегі білім беру ошақтары қалыптасты. Соған сай ұқсамаған құрамдағы, жастағы кәсіптегі түрлі мақсаттағы ізденушілер қатары пайда болды.

3. Басқару құқығының бөлінуі. Бұрынғыдай орталықтан әміршіл, әкімшіл мектеп басқару үлгісінің ақырласып, мектептердің өзін өзі басқаруына жол беріледі үкіметтің араласуы азаяды.

4. Заманауи оқыту тәсілінің болуы. Бастысы, оқу-ағарту тәсілінің осы заманның талабына сай болуы және білім беру ортасының ең үздік құрал жапдықтармен жапдықталуға бағытталуы.

5. Тұлғалық қасиетті қалыптастыру. Білім экономикасы адамны қарай тәрбиелену және жасампаздық қабілетті жетілдіруді негіз еткен даралық қасиетке мән беретін білім беру үлгісін қажет етеді. Оқу-ағартудың даралық қасиеттенуі болашақ дарынды базарында білімді информатсиялы хабарласу аспаптарын қолдана білетін білім мен техникада жаңалық жарататын дарындыларды тәрбиелейді.

6. Білім берудің кәсібиленуі. Нарықтық экономикалық қатынастар жағдайында білім берудің кәсібиленуі барған сайын көрнектілене бастады. Оқу-ағарту құрылымы кәсіптену бет алысына араласа бастады. Соның нәтижесінде оқу орындар басқаруындағы ғылым-техникалық кәсіпорындар жарыққа шықты.

7. Нарықтық бәсекелестіктің күшейуі. Білім берудің сапалылығы нарық бәсекесінде бейнеленді. Дамыған елдерде білім ғылым саласына бөлінетін қаржының арттырумен бірге талапта күшейіп, дарындылар арқылы табысты еселеу бәсекесі туындады.

8. Білім берудің бұхаралық сипат алуы. Бастысы барлық адамның жоғары мектеп немесе техникалық мектептен тәрбие алуы сол арқылы білім экономика дәуірінің қажетінен шығатын дарындыларды жетілдіру. Мәселен, АҚШ-ында көшеде қайыр тілейтіндер арнаулы кәсіптік мектепке кіріп көк түсті диплом алған соң ғана қайыр тілеу құқығына ие болады екен. Австралияда малды жоғары немесе кәсіптік техникалық оқу орындарын бітіргендер бағатын көрінеді.

9. Үздіктерге бәсекенің шиеленісуі. Қазіргі заманның ерекшелігіне сай күшті бәсекенің қалыптасуы. Мәселен, АҚШ-ның Харуард униевситеті жаңа оқушы қабылдау оқытушы ұсыныс ету жағында үздігін талдау ұстанымын басшылыққа алғандықтан үздік дарындыларды тәрбиелеуде көш бастап келеді.

10. Ғаламдандудың қарқын алуы. Бұл информацияның ғаламдасуының нәтижесі, экономиканың ғаламдандуының қажетті талабы. Мамандар, компьютер адам миы қазіргі заман оқу-ағартуы деп қортынды шығарды. Қазіргі заман оқу-ағартуы қазіргі заман дәуір талабынан шыға алатын ұрпақтарды тәрбиелеу үшсөзсіз дүниежүзіне болашаққа осызамандануға бет алуы ұрпақтардың үйрене алатын, дербес өмір сүре алатын жан-жақтылы жетілген дарындылардан болуын көзде ұстауы керек.

1. Оразалы Сәбден. «Бәсекелестік экономика», оқу құралы, – Алматы: экономика институты, 2007 – 656 б.

2. «Абай», Екінші том, – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1995.

3. Арғынбаев Х. «Қазақ отбасы», – Алматы: «Қайнар», 1996 – 288 б.

4. Құңғудзы. «Кеңес пен толғам», аударған Мұхтар Мағауин – Алматы: «Қайнар», 2001.

5. Ибадуллаев С. «Ел болам десең, бесігіңді түзе», – Алматы: «Ғибарат» баспа үйі, 2008 – 212 б.

6. Фетхуллаев Гулен. «Очерктер-мақалалар-пікірлер», – Алматы: «Көкжиек», 2008 – 212 б.

Резюме

В статье рассмотрены проблемные вопросы и опыт ведущих иностранных государств в условиях нового этапа образования экономики.

Summary

In the article problem questions and experience of the leading foreign-states are considered in the conditions of the new stage of formation of economy.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУ БІЛІКТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ж.Ә. Шоқыбаев – *п.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ,*

А.М. Жненқұлова – *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің I курс магистранты*

Елбасы Н.Ә. Назарбаев биылғы жылғы халыққа жолдауында білім беру мәселесіне, оның ішінде жоғары сапалы мұғалімдер-даярлау мәселесіне, содан кейін мектептегі оқу процесінде инновациялық технологияларды қолдану мәселелерін шешуді өкіметтің алдына міндет етіп қойды.

Қазіргі заманның әлеуметтік-мәдени дамуы қоғамға керекті маман болу үшін тек қана классикалық білімдер жиынтығымен шектелмейтін; зерттеу біліктіліктері мол және мінез-құлқында білімге ашық, іскер, стандарттық емес ойлау қасиеттердің болуын талап етеді.

Оқушылардың зерттеушілік біліктіліктерін қалыптастыру проблемасы жоғары мектептің дамуының барлық деңгейлерінде актуальды (маңызды). Бұл мәселе бұрын және қазір де маманды кәсіптік дайындаудың маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Өйткені, ғылыми зерттеу үшін де және барлық деңгейлердегі оқыту процесі үшін де таным процесінің гносеологиялық тамырлары бірдей болғандықтан, осы мәселенің тарихи аспектісін қарастыруда біз жалпы білім беретін мектеп пен жоғары оқу орындағы зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру процесі арасында нақты шек қоймаймыз.

Зерттеу мен танудың индуктивті тәсілінің маңыздылығын ескере отырып, Мәскеу университетінің негізін салушы М.В. Ломоносов былай деді: “бұл ғылымды (химияны) тек қана кітаптан оқып түсінген емес, өзінің өнерімен ынталы машықтанған химик керек”.

Жалпы алғанда, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың 50-жылдары кезеңінің сипаты мынадай: жұмыстың жеке-даралық режимін ұйымдастырудың басымдылығы; оқушылардың шығармашылық, зерттеушілік мүмкіншіліктерінің максималды іске асырылуы; оқушылардың жекелік жұмысы мен топтардың құрамы бойынша мобильді топтарды ұйымдастырудың үйлесуі; оқу пәндерді жүйелі түрде оқыту мен мұғалімнің басқарушы ролін көрсету.

Л.П. Тихованың зерттеуінде, 1923-1924 жж. КСРО мектептерде оқытудың формалары мен тәсілдерін қайта қарастыру мәселесінің толғағы жетті деп айтады. Осы кезде мектептерде дәрістерге қарсы үгіт жүргізіліп, “зертханалық-топтық тәсіл”, “мақсатты тапсырмалар тәсілі” қолданыла бастайды. Бұл кезде мектептердің барлық типтерінде зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру мен дамыту процесі үшін қолайлы жағдай туғызатын, зертханалық жұмысты күшейту мен практикалық жұмыстарды міндетті түрде жүргізуде көрінетін оқушылардың өзбеттік жұмысының элементтерінің мөлшерін көбейтуге арналған тенденция байқалды.

1928-30 жж. кезеңі өндіріс процестердің мектептерде оқытудың формалары мен тәсілдерімен ұқсастығымен сипатталады. Бұл кезеңде өндірістің белгілі саласында бар проблемалар және осы проблемалармен байланысты ғылыми пәндер мектептерде оқыту объектісі болып саналды. Бұл уақытта мектептерде “конвейерлік-циклдік тәсіл”, “жобалар тәсілі”, “үйлесімді диалог тәсілі”, “топтық-зертханалық тәсіл” қолданылып жүрді. 1930-40 жж. кезеңі КСРО-ның мектептерінде де, жоғары білім беру орындарында да оқушылардың белсенділігі мен дербестілігі мәселесін әдетте дамытудағы стагнация кезеңі деп зерттеулерде бағаланады.

П.П. Блонский тану тәсілдерін, оқыту схемасын ұсынады. Халық мектебіндегі барлық мектеп курсы шартты түрде екіге бөлінген. Ол бірінші кезеңде топтастыру, ерекше белгілерді табу, біліктіліктер сияқты зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру қажеттілігі туралы айтады. Екінші кезең – себептік байланысқа (олар “эксперимент және бақылау арқылы сенімді түрде ашылады”) негізделген қорытындыларды жасау біліктілігін, “басқалардың хабарларын” сынау біліктілігін қалыптастыру. Бұл жағдайда мұғалімнің ролі “зерттеудің үлгісін беру, ал балалар өздері зерттеу жүргізеді және олар өздері мүмкіншіліктері бойынша зерттеу үшін материалдар іздеп табады”.

1950 жылы “Мектептердегі зертханалық жұмыстардың қойылуын жақсарту туралы” қаулы қабылданды. Қаулыда зертханалық жұмыстар сияқты ұйымдастыру формасы практикада ғылыми зерттеулер тәсілдерін оқып білу үшін мүмкіндік беретіндігі мен зертханалық жұмыстарда ғылыми элементтерді дамыту қажеттілігі көрсетілді.

Ой әрекеттерді қалыптастыру теориясы (50-60 жж.) алғашқыда П.Я. Гальперин ұсынды және кейінгі кезде Н.Ф. Талызинамен бірлесіп жұмыс жасай отырып, ол маңызды түрде дамытылды. П.Я. Гальперин-

мен әрекеттің құрылысы зерттеліп, әрекеттің болжамды негізі сияқты маңызды компоненті белгіленді. Ой әрекеттерді деңгейлі түрде қалыптастыру теориясында ғалымдармен интериоризациясы, яғни сыртқы әрекеттер жоспарынан ішкі, ақыл-ой жоспарына ауысу процесі айқындалды. Интериоризация процесінің негізгі деңгейлері болып: әрекеттің материалды немесе материалденген формасы → әрекеттің қатты сөйлеу формасы → ішінен сөйлеу әрекеті → ішкі сөйлеу → таза ой саналады. Бір мезгілде экстериоризация – ішкі ақыл-ой әрекеттердің сыртқысына ауысуы, процесі жүреді. Бұл теорияға сәйкес жаңа білімдерді меңгеру кезінде бастапқы форма материалды (немесе “материалденген”) әрекет, ал практикалық біліктіліктерді қалыптастыру кезінде таза ой болып саналады. В.В. Давыдов басқа жолды ұсынады: абстрактыдан нақтыға дейін. Осы кезде теориялық ойлауды дамытуға, сайма-сай жалпы қорытынды жасау біліктіліктерді қалыптастыруға ерекше көңіл аударылды.

Кейбір авторлардың ізденістерінде ғылыми зерттеудің құрылысы, кезеңдері мен деңгейлері бірдей емес. Өте тұжырымдалған және жалпыланған схемалар бар. Мысалы: Г.И. Рузавин ғылыми ізденістің екі негізгі кезеңін айтады: 1) жаңа жорамалдарды жаңғырту және ұсыну; 2) жорамалдарды дәлелдеу. Бірінші кезеңнің мазмұнын ала отырып, ол “біріншіден, ерекше проблемалық жағдайды түсінуден басталады, яғни ғылымның жаңа мәліметтері мен ескі теориялық түсініктер арасында қарама-қайшылықтарды табу; екіншіден, ізденіс ғылымының сәйкес саласындағы барлық оқыған білімдерге сараланады, яғни оны анализдеусіз ескі теориялық түсініктер мен бақылаулардың, тәжірибелердің және жалпы алғанда, практиканың жаңа мәліметтерінің арасында қайшылықты байқау және түсіну мүмкін емес”. Түзілген проблемалық ситуацияны саралау нәтижесі болып ғылыми мәселенің қойылуы және оған дәл анықтама беру саналады. Әрі қарай орындалатын алға қойған мақсат және оны шешудегі шарттар мен шектіктер анықталады. Мәселені шешудегі оңтайлы жолдарды қарастырғаннан кейін жұмысшы жорамал құрастыруға болады.

Оқу процесіне сәйкес зерттеушілер таным процесінің ұқсас кезеңдерін белгілейді, мысалы өзбеттік жұмыс жүргізгенде. П.И. Пидкасистыйдың еңбегінде келесі кезеңдер келтірілген: 1) оқушымен танымдық тапсырманы белгілеу (оқу ситуациясының құрылымында мақсат таңдап, тапсырманы көру біліктілігі); 2) тапсырманы орындауға әкелетін әрекеттің бар тәсілдерін таңдау, анықтау және қолдану (тапсырманы орындау үшін жолдар мен әдіс-амалдарды таңдау біліктілігі); 3) қойылған мақсатты табылған және қолданылған тәсілдер арқылы шешуді бақылау операцияларының орындалуы (мақсатқа жетудің практикалық іске асыру процесінде меңгерілген білімдер мен біліктіліктерді қолдану біліктілігі). Одан да толық И.И. Ильясов ұсынған ғылыми зерттеудің схемасы көңілге қонымды сияқты. Оның негізгі кезеңдері мынадай:

- 1) ақпараттық (бар бөлімдер туралы ақпарат алу, оларды жалпылау, компрессия, фиксация);
- 2) сараптау-сыншылдық (бар бөлімдерді анализдеу және сынау, зерттеу тақырыбының бөлшекті немесе түгел зерттелмеген жақтарын анықтауға негізделген зерттеу проблемасының қойылуы);
- 3) меншікті-зерттеушілік (жаңа білімдерді алу үшін теориялық және тәжірибелік зерттеу жүргізу, зерттеудің аралық нәтижелерін жазып алу (фиксациясы));
- 4) тасымалдық-дайындау (зерттеудің соңғы нәтижелері мен жаңа білімдер жазылатын ғылыми құжаттың түрі мен қатынасын шығару).

Бұл мәселеге әлі күнге дейін көңіл аударылады және көп жағдайларда дүниежүзілік оқыту жүйесіндегі дағдарыс күйімен “білетін адам” деген дәстүрлі оқу парадигмасының “әрекет жасайтын адам”, “өмірге дайын адам” деген парадигмасына ауысуымен түсіндіріледі. Ш.Т. Таубаеваның айтуынша, “ғылым-өндіріс-оқыту” деген қоғамның дәстүрлі макропарадигмасы “Мәдениет-оқыту-тарих” деген жаңа парадигмаға орын береді.

Парадигмаларды ауыстыру тенденциясы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандарттарда өз көрінісін тапты. Стандарттарда маманды дайындау деңгейіне қойылатын талаптар арасында мыналар келтірілген: ғылыми танудың құрылысын, формаларымен тәсілдерін білу; мақсат қою мен тапсырмаларды құрастыра білу; тапсырмаларды шешу үшін тәсілдер мен қолайлы шарттарды тандай білу; табиғаттанудың тұтас ғылыми тәсілдерін қолдана білу; жаңа білімдерді өзбетімен ала білу.

Химиялық – білім беру процесі саласындағы отандық диссертациялық жұмыстар арасында аталмыш тақырыпқа тікелей қатысты зерттеулер аз. Бұл жұмыс болашақ химиктердің университет қабырғасында ғылыми-зерттеу біліктіліктерін қалыптастыруға арналған. Көпшілік зерттеулер химияның мектеп курсының базасы (негізінде) жүргізілген және зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру әдістемесін өңдеуді олар мақсат етіп қоймаған.

Зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру мәселесі күрделі және көп аспектілі. Авторлар, әдетте, практикалық жұмыс кезінде кездесетін және берілген тапсырманы табысты шешуге мүмкіндік бермейтін, келесі мәселелер мен қиындықтарды айтады:

- 1) зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру процесінің ұзақтығы;
 - 2) бір пәннен басқа пәнге көшкенде (бір оқытушыдан басқасына) зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру кезінде сабақтастықтың жоқтығы;
 - 3) оқытушылардың кейбіреулерінде жалпы зерттеушілік мәдениетінің жоқтығы;
 - 4) оқытушылардың кейбіреулерінде талап етілетін, міндетті педагогикалық дайындықтың төмендігі.
- Бұл жағдай зерттеушілік біліктіліктерді қалыптастыру процесін стихиялық, мақсатқа бағытталмаған түрде болуына соқтырады.

Нәтижесінде бұл проблемалар жоғары оқу орыны түлегінің өзбеттік қызметті атқару үшін кәсіптік біліктіліктің деңгейінің төмен болуына әкеп соғады.

Айқындалған негізгі түсініктің терминологиялық белгісіздігі – “зерттеушілік біліктіліктер” және оларды қалыптастыру тәсілдерінің әртүрлілігі қалыптастыру процесінің көп қырлылығымен түсіндіріледі және бір ғана зерттеуде берілген мақсатты шешу мүмкін емес деп ойлаймыз. Сондықтан қазіргі күнге дейін берілген тақырып маңызды болып есептеледі.

1. Ильясова А.Н. «Проблемы развития педагогической теории Казахстана». Автореф. дис. докт. педагог. наук. – Алматы, 2000.

2. Алимхамбетова Г.Е., Исаева З.А. «Научные основы формирования готовности школьников к познавательной деятельности (теоретико-методологический аспект)». Автореф. дис. д-ра педагог. наук. – Алматы, 1995.

3. Ton van der Geest, «Some aspects of communicative competence and their implications», – Assen: Van Gorcum, 1975.

4. Robert N. Bostrom, «Competence in communication: a multidisciplinary approach Bostrom», – Beverly Hills: Calif. Sage Publications с 1984.

5. Арцев М.Н. Учебно-исследовательская работа учащихся // Научно-практический журнал «Завуч», - №6, 2005.

6. Савенков А.И. «Содержание и организация исследовательского обучения школьников» – М., 2004.

Резюме

Статья посвящена рассмотрению актуальной проблемы современного образования: обучение школьников исследовательской деятельности, формирование необходимых в современном мире компетенций – информационной, исследовательской, коммуникативной.

Summary

The article is devoted to consideration of an actual problem of modern education: training of students in research activities, formation of the competence of informational and researching – communicative ways.

УДК 378.015.02

ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Р.Ш. Избасарова – к.п.н., и.о. профессора кафедры

«Технологии обучения естественных дисциплин», КазНПУ им. Абая

В настоящее время в общеобразовательных школах внедряются модели экологического образования учащихся. Развитие экологического образования является одним из актуальных направлений в деятельности учителя.

Экология вносит свой вклад в раскрытие целостного представления о мире и человеке. Это предполагает разработку гибких форм экологизации образования на международной основе. Из этого следует вариативность формы включения экологического материала в учебные планы и предметы.

Так, в содержании экологического образования различают два компонента: связанные с формированием мировоззренческих и нравственных качеств, а также конкретные экологические знания и умения.

Интегральный характер содержания экологического образования обуславливает сложный состав знаний, имеющих мировоззренческое значение.

Возможны три модели: однопредметная, многопредметная и смешанная.

Чётко выраженная экологическая направленность курса Познание мира, который в наши дни именуется традиционным, создала определённую установку на его место в экологическом образовании, на достижение его цели в *однопредметной* модели. Но, как показала практика, однопредметная модель оказалась

малозффективной. Основная причина этого в том, что конечная цель экологического образования – ответственное отношение к окружающей среде – сложное комплексное образование, и в связи с этим, один учебный предмет, формирующий в основном естественнонаучные знания, справиться с формированием многогранных отношений младших школьников с природой и социальной средой не может.

Уже в середине семидесятых годов на повестку дня встал вопрос о привлечении других школьных предметов в процессе школьников. Возникла идея *многопредметной* или *межпредметной* модели, в которой каждый учебный предмет раскрывает свой аспект взаимоотношений человека с окружающей средой. Но заманчивость такой модели, актуальность которой сохраняется, разбивается о сложности при конструировании единого содержания и реализации его на практике: каждый учебный предмет строится в логике своей науки, отличной от цели экообразования. Пока же использование межпредметного содержания и форм обучения носит фрагментарный характер, что во многом определяет качество обучения и воспитания младших школьников.

Современные тенденции развития экологического образования в отечественной и зарубежной практике показывают, что оптимальные возможности для становления экологической культуры младших школьников представляет *смешанная* модель, при которой все учебные предметы сохраняют свои специфические учебно-воспитательные цели, а координирующую роль возьмёт на себя один из альтернативных интегрированных современных курсов экологической направленности, в содержании которых в органичной связи представлены естественнонаучные и социальные компоненты содержания. Роль других предметов, специфика образовательных и воспитательных целей которых многообразна, – вспомогательная. Таким образом, типология моделей в русле экологизации прошла определённый путь становления: от *однопредметной* – к *многопредметной* и *смешанной*. Но поиск в этом направлении продолжается до сих пор.

Междисциплинарный подход (или реализация межпредметных связей) в области экологического образования предполагает взаимное согласование содержания и методов раскрытия способов, принципов и законов оптимального взаимодействия общества с природой на всех уровнях экологических знаний, которые включают различные учебные предметы.

В настоящее время в нашей стране и за рубежом существуют попытки создать интегрированные курсы, направленные на экологическое образование школьников. Так, в современные учебные планы начальной школы уже включен предмет «Экология», составляющий базу для дальнейшего развития знаний учащихся о природе и обществе. Это говорит о том, что идея интеграции в экологическом образовании признана на современном этапе важным средством формирования ответственного отношения школьников к среде своей жизнедеятельности.

Для решения задач экологического образования в 6-9 классах на межпредметном уровне необходимо: формирование целостного представления о природном и социальном окружении как среде жизни, труда и отдыха человека; развитие умения воспринимать окружающий мир посредством органов чувств и познавательного интереса и способности к причинному объяснению при анализе фактов и явлений окружающей действительности; обучение школьников методом познания окружающего мира; воспитание эстетического и нравственного отношения к среде жизнедеятельности человека.

Выполнению этих требований способствует максимальная координация функций каждого предмета в общей системе экологического образования, выделение межпредметных связей и обеспечение межпредметных подходов.

Учитывая возрастные особенности школьников (их эмоциональную восприимчивость, чуткость, стремление к яркому и необычному), учитель имеет возможность осуществлять взаимосвязь уроков биологии, русского языка, географии, так как изучение материала о жизни природы на уроках этих уроков; образность описания природы поэтами и прозаиками вызывают и стимулируют у детей интерес к наблюдениям за природными объектами и явлениями, желание сравнивать свои впечатления с впечатлениями литераторов. Это способствует более глубокому и тонкому пониманию явлений природы, формированию образной картины мира, бережному отношению к его неповторимой красоте и разнообразию.

Программа общеобразовательной школы даёт возможность осуществлять связь уроков биологии, изобразительного искусства и музыки, обогащая содержания и методы преподавания каждого из них, так что воспитательное воздействие, осуществляемое на одном из уроков, может быть продолжено на следующих. Таким образом, взаимосвязь этих предметов позволяет эффективно осуществлять воспитание экологической культуры школьников.

Процесс преподавания предметов естественно-математического цикла (биология, математика, физика,

химия) помогает раскрыть следующие экологические знания: природа – объект целесообразной трудовой деятельности человека, направленная на её рациональное использование, улучшение, восстановление, охрану; характер трудовой деятельности людей зависит от состояния природы и наоборот, состояние природы находится в тесной зависимости от трудовой и хозяйственной деятельности человека.

При проведении тематических бесед на уроках трудового обучения, работая с различными природными материалами, школьники приходят к более глубокому пониманию значения природы в хозяйственной и творческой деятельности человека, осознают необходимость бережного, экономного использования природных богатств.

Большие возможности для осуществления экологического образования на межпредметной основе имеют экскурсии по различным предметам: изобразительному искусству, трудовому обучению, математике, необходимость проведения которых заложена в учебных программах. Такие экскурсии позволяют более детально изучать отдельные объекты природы, их влияние друг на друга, взаимозависимость, выявить последствия влияния деятельности человека на состояние природного окружения и так далее.

Чтобы экологическое воспитание не было беспочвенным, обязательно нужно формирование экологического сознания. Экологически образованная личность, зная какой вред природе приносят те или иные действия, формирует свое отношение к этим действиям и решает для себя вопрос о их правомерности. Если человек экологически образован, то нормы и правила экологического поведения будут иметь под собой твердое основание и станут убеждениями этого человека.

Исходя из этого, мы ставим вопрос: в чем сущность экологического просвещения в начальных классах и какие понятия доступны для восприятия младших школьников?

В исследованиях психологов и педагогов (например, В.В. Давыдова) выявлено, что уже у старших школьников могут быть сформированы обобщенные представления об окружающем мире, о связях между предметами и явлениями в природе. Эти представления успешно развиваются у учеников в курсе "Биологии".

Постоянное внимание учителя к раскрытию экологических связей значительно повышает интерес учащихся к предмету. При описательном же изучении курса интерес у школьников постепенно снижается, это происходит неизбежно, даже в том случае, если учитель привлекает занимательные факты, загадки, пословицы и т.д., поскольку теоретический уровень материала остается, по существу, неизменным. Если же при изучении природоведения раскрываются разнообразные и достаточно сложные связи, существующие в природе, теоретический уровень материала повышается, познавательные задачи, поставленные перед учеником, усложняются и это способствует развитию интереса.

Изучение экологических связей, способствует повышению экологической культуры школьников, воспитанию ответственного отношения к природе.

Без знания экологических связей трудно представить возможные последствия вмешательства человека в природные процессы. Без этого невозможно полноценное экологическое воспитание школьников.

В курсе биологии можно выделить три уровня изучения природы.

Первый уровень: объекты природы рассматриваются в их отдельности, без акцентирования внимания на связях между ними. Это важный уровень, без которого изучение последующих уровней будет затруднено, но им нельзя ограничиваться.

Второй уровень: объекты природы рассматриваются в их взаимной связи. Например, изучается, чем питаются различные животные, строятся цепи питания.

Третий уровень: рассматриваются уже не просто предметы природы, а процессы. На предыдущих уровнях изучались предметы, а на этом изменения, которые с ними происходят. Какие природные изменения нас интересуют в природе прежде всего? Во-первых: сезонные – в их основе лежит действие природных факторов; во-вторых: изменения, вызванные деятельностью человека. Эти процессы возникают в природе благодаря факторам, которые передаются по цепочке существующих связей. Третий уровень изучения природы помогает учащимся на основе экологических знаний объяснить явления природы, а в некоторых случаях и предсказать их.

Для полноценного экологического воспитания необходимо изучение природы на всех трех уровнях.

Рассмотрим некоторые связи, изучаемые на уроках познания мира.

Связи между неживой и живой природой состоят в том, что воздух, вода, тепло, свет, минеральные соли являются условиями, необходимыми для жизни живых организмов, изменение в действиях этих факторов определенным образом влияет на организмы. Связь эта выражается и в приспособленности живых существ к среде обитания. Например, известно, как ярко проявляются способности живых

организмов к жизни в воде. У организмов, обитающих в наземно-воздушной среде, прослеживается очень интересная форма связи с неживой природой: движение воздуха – ветер служит средством распространения плодов и семян целого ряда растений, а сами эти плоды и семена имеют хорошо заметные приспособительные признаки.

Между неживой и живой природой существуют связи и обратного характера, когда живые организмы оказывают влияние на окружающую их неживую среду. Например, изменяют состав воздуха.

Материал об экологических связях должен быть обязательным элементом содержания как урока изучения нового материала, так и обобщающего урока.

Получая определенную систему знаний на уроках биологии ученики также могут усвоить нормы и правила экологического поведения в природе, так как через экологическое просвещение воспитывается ответственное отношение к природе.

Но нормы и правила поведения будут плохо усвоены, если не будут учитываться условия экологического воспитания.

Первое важнейшее условие – экологическое воспитание учащихся должно проводиться в системе, с использованием местного краеведческого материала, с учетом преемственности, постепенного усложнения и углубления отдельных элементов от 1 к 11 классу.

Второе непереносимое условие – надо активно вовлекать школьников в посильные для них практические дела по охране местных природных ресурсов. Таких дел очень много: это внутреннее и внешнее озеленение школы, сквера, уход за цветниками, сбор плодов и семян древесно-кустарниковых растений, охрана и подкормка птиц и тому подобное.

Из всего сказанного ранее следует, что воспитание, основанное на раскрытии конкретных экологических связей, поможет ученикам усваивать правила и нормы поведения в природе. Последние, в свою очередь, не будут голословными утверждениями, а будут осознанными и осмысленными убеждениями каждого ученика.

1. Жестова Н.С. Состояние экологического воспитания учащихся. // Начальная школа. 1989, - N10-11, – С. 78-81.
2. Залыгин С. Экология и культура. // Новый мир. 1992, - N9, – С. 3.
3. Зверев И.Д. Охрана природы и экологическое воспитание. // Воспитание школьников. 1985, - N6, – С. 30-35.
4. Кириллова З.А. Экологическое образование и воспитание школьников в процессе изучения природы. // Начальная школа. 1989, - N5, – С. 25-27.
5. Лебедев П.А. Думы павлышского педагога. // Начальная школа. 1988, - N9, – С. 71-74.
6. Логовеева Г.П. Экологическое воспитание первоклассников на уроках сельскохозяйственного труда. // Начальная школа. 1990, - N9, – С. 45-50.

Түйін

Мақалада жалпы білім беретін мектептердегі экологиялық білім беру мәселесі және экологиялық білім беру моделі қарастырылған.

Summary

The article deals with the issues of environmental education to students in the school, as well as models of environmental education, embedded in the educational process in biology as a subject.

ӨОЖ 373.17

ХИМИЯДАН ЖАҢА ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

3.О. Өнербаева – п.ғ.к., доцент, Абай атындағы ҚазҰПУ

Егеменді елімізде соңғы жылдар тізбегінде жүргізіліп келе жатқан білім формасына қатысты түбегейлі бетбұрыстар, атап айтқанда әлемде дамыған мемлекеттердегі білім саясатының негізгі көрсеткіші болып саналатын 12 жылдық білім беру жүйесіне ену қарқыны – қоғамдық ортадағы адамдардың ерекше пікірлері мен көзқарастарын қалыптастыруға негіз болды. Көптеген өнеркәсіп орындарының жаңа технологиялық қондырғылармен қайта жабдықталуы – білім сапасының жаңа деңгейге көтерілуіне өзгеше талап қойды. Аса қарқынды белең ала бастаған аталмыш құбылыстарға мемлекет тарапынан талдаунамалар жасалып, ортақ проблеманы бұқара халықпен бірлесе отырып атқару мәселелері жолға қойылуда [1].

Осы тұрғыда бүгінгі күні жаңа технологияның тиімді әдіс-тәсілдерін, жас ұрпақтың бойына сіңіре

отырып, қоршаған ортаны қорғау арқылы экологиялық тәрбие беру ұстаздардың басты міндеті болып отыр. Ол үшін әрбіз ұстаз үнемі шеберлігін арттырып отырмаса, бала деңгейінің дамуы төмендейді. Осының бәрі бір күннің іс-әрекеті емес, оған уақыт керек.

«Ұстаздық ету уақыт ұту емес, өзгенің бақытын аялау, өзінің уақытын аямау» деп Ж.Ж. Руссо бекер айтпаған. Егеменді еліміздің мемлекет ретінде қалыптасуы барысында орта білім берудің реформалануы қоғамдық тұрғыдан үлкен маңызға ие. Білім беруді реформалауды жүзеге асырудың және бір маңызды сипаты қазіргі уақыттағы оқыту үрдісін технологияландырудың қажеттілігінен туып отыр. Білім берудің әлеуметтік технологиясы бір күнде пайда бола қойған зат емес: адамдар оны уақыт өте келе дамытып, жетілдіріп, ежелден пайдаланып келе жатыр. Сонда мынадай сұрақ туындайды: «баяғыдан бері адамзат пайдаланып келе жатқан жүйе неге бүгінгі күнді қанағаттандырмайды?» ХХ ғасырдың екінші жартысында қоғам жаңа жағдайға тап болды: басқару және ақпарат құрылымдарында, ғылымда үлкен өзгерістер енгізу қажет болды, яғни «адами ресурстарды» игеру және жеке адамның интеллектуалдылығын көтеру керек. ХХІ ғасырдың басты талабы – адамның барлық шығармашылық мүмкіндіктерін пайдаландыратын жаңа технологияны іздеп табу. Бұл талап біздің еліміздің де «Білім туралы» заңында қарастырылған. Яғни, «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде және адамды қалыптастыруға, кәсіби шеберлігін шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін дамытуға талаптар қойылған.

Сабақ түрі жаңа заман талаптарына сай өзгеріп, жаңарып отырса, эмоциялық сезім-түйсіктеріне әсер ететін ізденістерден пайда болатыны түсінікті. Ақыл-парасаттан гөрі сезім түйсігі ұшқыр балаларға көп жағдайда бағдарламалық тақырыптарды тосын тәсілдер арқылы түсіндіру пайдалы. Бұл үшін мұғалім сабақ өткізуде дәстүрлі шеңберде қалып қоймай, тың ізденістер жасауы тиіс [2].

Сондықтан жаңа педагогикалық технологияларды енгізу – оқыту үрдісінің тиімділігін арттырып қана қоймайды, өз қабілетіне қарай таңдау, әрі қарай білімін дамытуға мүмкіндігі болады. Жаңа технологияларды күнделікті сабақ процесінде пайдалану үшін, әр мұғалім өзінің алдында отырған оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтық мақсат мүддесіне байланысты, өзінің шеберлігіне байланысты таңдап алуға болады. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында «Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту, жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік сала мен экономиканың қажеттіліктері мен тығыз байланысты білім беру және технологияларды жетілдіру болып табылады» деп атап көрсетілгендей, қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе: әлеуметтік-педагогикалық ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру мен оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау болып отыр [3].

Бүгінгі күні білім беру жүйесінде көптеген өзгерістер еніп жатқан кезде білім алушы (яғни, тапсырыс беруші) оқудан нені күтуге құқылы деген сұраққа жауап беру – аса маңызды. Өртүрлі педагогикалық әдебиеттерге шолу жасау негізінде маманды даярлауда, оның оқу нәтижесінде қандай талаптар сай болуға тиіс екенін анықтауда ең алдымен білім беру стандарты, яғни МЖБС басшылыққа алынатынын айтуға болады. Осы ретте стандарттарда қолданылатын бірқатар маңызды терминдердің және олармен тығыз байланысты ұғымдардың («білім беру мазмұны», «біліктілік», «құзиреттілік», «маман моделі» т.б.) арақатынасының дұрыс түсінілуі керек.

Білім беру мазмұны ресми түсіндірмеге сай – жеке адамның құзиреттілігі мен жан-жақты дамуын қалыптастыру үшін негіз болып табылатын әрбір білім беру деңгейі бойынша білім жүйесі (кешені) [4]. Білім беру мазмұны – бұл оқу орнын бітірерде болуы қажет нәтиже, ол ББД және қалыптасқан жеке қасиет – сапалар категорияларымен беріледі. Бұлар ЖОО түлегі үшін норматив болуы тиіс, өйткені оқу, еңбек және ғылыми қызметтің, жалпы тыныс – тіршіліктің соңғы нәтижесіне ЖОО-ны (мектепті, орта кәсіптік оқу орнын) бітіру уақытына таман қойылатын талаптарды білдіреді. Бұл талаптар ықшамдалған күйінде нормативтік құжаттардағы біліктілік сипаттамаларында, ал кеңейтілген түрінде маман моделінде беріледі. Біліктілік болса, қызметкердің белгілі бір қызмет шеңберінде нақты тапсырмалар мен міндеттерді орындау қабілеті болып табылады. Мақсатқа қарай біліктіліктің екі өлшемі болады:

- 1) біліктілік деңгейі (орындалатын тапсырмалар мен міндеттердің күрделілігімен және көлемімен анықталады);
- 2) біліктілікке мамандану (мәшинелермен, құрал-жабдықтармен және материалдармен жұмыс істеуде

қолданылатын нақты білім саласымен, сондай-ақ өндірілетін тауарлар мен қызметтер түрімен анықталады.

Біліктілік критериіне білім деңгейі (кәсіби дайындық) және (немесе) практикалық жұмыс тәжірибесі (өтілі) жатады, бұлар белгілі бір күрделілікпен сипатталатын жұмысты атқаруға қажетті алғышарт болып табылады.

Біліктілікті (квалификация) жиі күзiреттiлiкпен (компенентность) шатастырады, мұндай қателiк ресми құжаттарда да кездесiп жатады. Алайда олар өзара тығыз байланыста болғанымен, жеке ұғымдар болып келедi. ҚР Білім және ғылым министiрiнiң 2006 жылғы 23 қазанындағы №551 бұйрығымен бекітілген ҚР Мемлекеттік жалпыға мiндеттi орта білім беру стандартында (Негiзгi қағидалар) «құзыреттiлiк» ұғымы оқушылардың әмбебап iс-әрекет тәсiлдерiн игеруiнен көруге болатын білім беру нәтижесi деп түсiндiрiлген. Ал оған этимологиясы жақын «құзырет» терминi жеке тұлғаның қойылған мақсатқа жету үшін iшкi және сыртқы ресурстарын тиiмдi жұмылдыруға дайын тұруын, жеке және қоғамдық қажеттiлiктердi қанағаттандыру мақсатында сәттi қызмет етуге дайындықты (білім саласына әлеуметтік тапсырыс осы дайындықты қалыптастыруға берiледi) бiлдiредi [5].

Әлеуметтік білім беру тәжірибесінде «құзыреттiлiк» ұғымы басты, «түйiндi» рөлге ие. Себебi, бiрiншiден, білім берудiң ақыл-ой мен дағдыға қатысты құрауыштарын бiрiктiредi, екiншiден, ол – нәтижеге бағытталған білім беру мазмұны идеологиясының көрiнiсi, үшiншiден, негiзгi құзыреттiлiк мәдениет пен қызметтiң ауқымды салаларына жататын бiрқатар бiртектi және жақын білім – білікті қамтитындықтан, оған интеграциялық қасиет тән.

Осы талаптарды ескере отырып, білім беру мекемелері қызметтерiнiң алдында білім алушы білім алу нәтижесiнде қандай салаларға ие болуы керек деген заңды сұрақ туындайды.

Бүгiнгi таңда педагогика саласында жиі қолданылып жүрген оқытудың жаңа технологиясы – ескiнi жаңғыртып жаңаша толықтырылған озық деп танылған нәтижелi тәжірибелерге сүйенген білім беру мен тәрбие мақсаттарын жүзеге асырудағы әдiстемелер жүйесiнiң жиынтығы. Осыған орай, білім берудi реформалауды жүзеге асыруда оқытудың жаңа технологияларын қолдану қажеттiлiгiн туындайды. Бұл ретте педагогикалық үрдістің маңызды құрамы оқу ісіндегі субъектілер – мұғалім мен оқушының тұлғалық бағытталған өзара әрекеті болып саналады.

Педагогикалық технологиялардың басты мiндетi оқушының оқу-танымдық әрекетiн жандандыра отырып алға қойған мақсатқа толықтай жету болып табылса, педагогикалық технология кәсiптiк қызметтiң ерекше түрi болып есептеледi. Оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын меңгеру мұғалiмнен орасан зор iскерлiк пен шығармашылыққа негiзделген iзденiстердi қажет етедi. Осындай мақсат көзделген жүйелi iзденiстер мұғалiмнiң жаңа технологияны меңгерiп, инновациялық жетiлуiне әкеледi [6, 7].

Дәстүрлi оқыту жүйесiнiң қазiргi заманға сай еместiк ерекшелiгiнiң бiрi – мұғалiм сабақты ұйымдастырған да өз iс-әрекетiне көп назар аударады. Ал оқыту процесiнiң мәнi оқушының танымдық – iс әрекетiн дұрыс ұйымдастыру мен ынталандыру. Мұғалiм әр бiр сабақта оқушыға берiлетiн тапсырмаларды бiрте-бiрте күрделендiре отырып, белсендi iс-әрекетке келтiрiп, таным жолдарымен баланың ойлауын дамытуы қажет. Өте тиянақты ұйымдастырылған сабақ өзiндiк құнды, оқытушылық, дамытушылық және тәрбиелiк мәнi бар оқу формасының бiрi болып танылады. Оның жемiстi жүргiзiлуiне мұғалiм барлық жағдайды жасайды, яғни мақсатқа сай мазмұнды таңдайды, оқуды ұйымдастырудың әр түрлi формаларын пайдаланады және ойлап шығарады [7, 8].

Қорыта келгенде сабақты әр түрлi әдiс-тәсiлдердi пайдалана отырып өткiзу оқушылардың қабiлетiн арттырып, шапшаңдыққа, көп материалды меңгеруiне, жақсы есте сақтауына көмектеседi және заман талабына сай ұрпақты тәрбиелеуде маңызды өте зор.

1. Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық жалпы орта білім беру тұжырымдамасы: Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министiрiнiң 2006 жылғы 04 қаңтардағы №1 бұйрығымен бекітілген.

2. Өнербаева З.О. Оқыту технологияларын бiртұтас оқу процесiнде пайдаланудың қазiргi жағдайы. «Ұлт тағылымы» - №1, 2009 ж. – 64-70 б.

3. Өнербаева З.О. Химия пәні мұғалiмдерiн оқыту технологияларын енгiзу кезеңiмен дайындау. Социальные и гуманитарные науки. – Бишкек, - №1, 2009 ж. – 126-128 б.

4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шiлдeдегi «Бiлiм туралы» №319-III Заңы. (2009 ж. 22 қыркүйек ред.) // «Параграф» АЖ [Электронды ресурс] / «ИНФОТЕХ & СЕРВИС» ЖШС. – Алматы, 2009.

5. ГОСО РК Среднее общее образование. Основные положения (утвержден приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 23 октября 2006 г. №551). справочная правовая система «Юрист»-Алматы, 2008.

6. Өнербаева З.О. Химия пәнін оқытуды технологиялық деңгейге көтерудің тиімділігі. Вестник // Хабаршы серия ест-е науки №1 (19) 2009 ж. – 105-109 б.

7. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед ВУЗов в системы повыш. квалиф. пед кадров / Полат Е.С., Бухаркина М.У., Монсева М.В., Петров А.Е. Под ред Полат Е.С.: издательский центр «Академия» 2001 – 272 с.

8. Педагогика: теория, системы, технологии: учебник для студ. высших и сред. учеб. заведений [Смирнов С.А., Котова И.Б., Шиянов Е.Н. и др.] под ред. Смирнов С.А. 6-е изд. перераб. – М.: издательский центр «Академия» 2006 – 512 с.

Резюме

В этой статье рассматриваются, государственный стандарт профессионального образование предъявляет достаточно высокие квалификационные требования к профессиональным знаниям и умениям будущих специалистов, их личностным качествам.

Summary

In this article, have considered, the State Standards of Education imposes relatively high qualification requirements for professional knowledge and skills of future professionals, their personal qualities. The first is the ability to adapt to the social conditions of market relations, the professional competency oblosti.

ӘОЖ 502.1+504.5(574)

МЕКТЕПТЕРДЕ ҚОҒАМДЫҚ ҰЙЫМДАР МЕН АТА-АНАЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРЫ

Б.Ғ. Қапанова – аға оқытушы, биохимия және өсімдіктер физиологиясы кафедрасы,

А.Ж. Макеева – оқытушы

Экология ғылымы – туған өлкенің, ауылдық қалалық санитарлық тазалығын зерттеп, оларды сауықтырудың жолдарын белгілейді. Сондықтан әрбір оқушы өзінің туған өлкесінің немесе өмір сүріп отырған мекеменің биосфераның экологиялық жағдайын білуі тиіс. Алматы қаласының тұрғындары үшін туған өлкесі болып есептелетіні сөзсіз. Алматы қаласының экологиялық жағдайы өте нашар қалалардың қатарына жатады. Сондықтан Алматы қаласының ластануы мемлекеттік астананы Астана қаласына көшірудің бір себебі деп халық есептейді. Алматы қаласының мөлшерден тыс химиялық, физикалық, биологиялық жолдармен ластануы байқалады. Оның негізгі себептері [7]:

1. Алматы қаласында автомобильдердің мөлшерден тыс көбеюі.
2. Жылу қазандықтары мен ірі өнеркәсіп орындарының қаланың ішінде орналасуы.
3. Қаланың оңтүстік жағын Іле Алатауының биік шындары қоршап тұруы, олар қала ішіндегі ауаның айналымын қиындата түседі.
4. Қала архитектурасы бұрыннан дұрыс жасалмағаны белгілі.
5. Бензин сататын колонкалардың қала ішінде көбеюі, соншалық олардың санының қанша екенін білу оңай шаруа емес [6].

Қазір Алматы қаласының экологиялық картасы жасалынды.

Алматының санитарлық жағдайын жақсарту үшін мектептердің және оқушылардың атқаратын рөлі орасан зор. Қазір қала мектептері (№12, №159, №67, №139, №161, №117, №82) өздерін «экологиялық жасақшылар» қатарына қосып, Алматы қаласының экологиясын жақсартуға үлес қосуда [2].

XXI ғасырдың экологиясы, оның Президенті айтарлықтай жұмыс жасағанмен, оның қорытындылары мәз емес. Өйткені олардың қызмет істейтін белгілі орындары жоқ. «Жас натуралистер» ұйымы бар және т.б. қоғамдық ұйымдар жұмыс істейді [8].

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет болуына байланысты жасөспірімдердің рухани байлығын, мәдениеттілігін, жаңаша ойлау мен шығармашылық қабілеттілігін, кәсіби біліктілігі мен білімпаздығын дамыту орта мектептердің оқу-тәрбие үрдісіне жауапкершілігі мол міндеттер жүктейді. Солардың бірі – жас жеткіншектердің экологиялық білімділігін және биосфера компоненттерін (жерді, суды, өсімдік әлемін, жануарлар дүниесін) қорғау, биологиялық ресурстарды жүйелі түрде пайдалану жөніндегі көзқарастың және танымдық сезімін қалыптастырудың тәсілдерін анықтап, экологиялық білімі мол қоғам мүшесі ретінде тәрбиелеу болып табылады [8].

Адамзат баласының сана-сезімі, ақыл-ойы, мінез-құлқы айналыны қоршаған сыртқы табиғи орта оларды жоғары деңгейдегі реттеушісі. Ол адамзат баласының мақсатты, міндетті, іс-әрекетін жүзеге асырады.

Жеке Ұлттық тұлға санасы «қоғам жемісінің» туындысы болғандықтан, айналаны қоршаған сыртқы табиғи ортаға көзқарас жүйесі, басқа да іс-әрекеттері оның ойлау қабілетін туындайтынын ғылыми тұрғыда дәлелделінген болатын. Адамзат баласы белгілі бір әлеуметтік ортаға араласып, өзінен бұрын өмір сүрген ұрпақтардың тәжірибелерін, білімін, мәдени және рухани құндылықтарын игеріп, қоғамдық сана – сезімінің түрлі фермаларымен байланыс жасамайынша, дамып жетілмейтіндігі биологиялық ғылымдарда түбегейлі дәлелденген [9].

Сонымен бірге, белгілі психологтардың ғылыми еңбектерінде, биосфера (ноосфера) – адамзат баласы – қоғам арасындағы байланыстардың мәнін ашуда қарым-қатынас үрдісі адамзат баласының физиологиялық ерекшеліктерімен ғана сипатталынады, оның әлеуметтік және психологиялық даму үрдістері негізінде өзінің іс-әрекетін танып-біліп, өзін танып, бағалауға объективтік жағдай жасайды. [конференция материалдары, Жамбыл, 1996 ж.].

Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес оларға экологиялық білім мен тәрбие беруде оқушылардың психологиялық дамуын, айналаны қоршаған сыртқы табиғи ортамен қарым-қатынастарын ескеру үрдістері туындайтынын бір кездерде белгілі педагогтар мен психологтар айтып та жазып та кеткен. С.Л. Рубинштейн әрбір жеке тұлғаның айналаны қоршаған сыртқы табиғи орта мен байланысының басты мәндік компоненттерінің бірі – қарым-қатынас [4].

Өйткені қандайда болмасын бір қарым-қатынас психологиялық жағынан психологиялық-биологиялық және экологиялық сезім тұрғысынан көрініс береді, яғни бір іске, немесе оқуға талаптану не идеялогиялық тұрғыда пайымдау сипаты арқылы танылатынының өмірдің өзі көрсетіп келеді.

Психологиялық идеяларды одан әрі дамытушы белгілі психолог – эколог Е.М. Кудрявцева экологиялық білім мен тәрбиенің психологиялық ерекшеліктеріне орай, биосфераны және олардың тірі және өлі компоненттерін қорғауға жұмылдыруда адамзат баласының мінез-құлқындағы сана-сезімге өзгеше мән беріп, оның интеллектуалдық, жеке даралық, физиологиялық дайындық тәрізді басты компоненттеріне көп көңіл бөледі [3].

Соңғы жылдары оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беретін авторлық бағдарламалар (Т.В. Власова, В.А. Еремина, Т.Престула, «Биосфера мен адамзат баласының өзара қарым-қатынасы», 1994 ж. А.Н. Жиров, «Геоэкология» 1994 ж.) оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие маңызды орын алуға. Бірақ басқа мемлекетке жасалынғанғадықтан олардың көпшілік пунктері қазақ баларының психологиялық ерекшеліктеріне сай келмейтіні байқалады [1].

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттерде экологиялық білім мен тәрбие беру проблемасы толығымен шешіледі деп айта алмаймыз. Экологиялық білім мен тәрбие беру проблемасы толығымен педагогика теориясы мен практикасында жаңа сала ретінде қазіргі кезге дейін қызу қарқынмен жүргізілмей келеді.

Осы кезде халықаралық, экологиялық білім мен тәрбие беру жүйесінде биология ғылымдарында қалыптасқан үш түрлі үлгі бар екенін айта кету орынды. Оның біріншісі – көп пәнді жүйе, екіншісі – бір пәнді, ал үшіншісі – аралас пәнді жүйе. Бұл жүйелердің өздерінің алдына қойған мақсаттары, міндеттері бар [5].

1. Сарманова К. Перкас Н.К. Экологиялық білім беру бағдарламасы «Қазақстан мектебі» 1993 ж. - №8 – 25 б.
2. Жарықбаев Б.К. «Психология» – Алматы: Білім, 1993, – 272 б.
3. Кудрявцева Е.М. О некоторых психологических принципах и условиях экологического образования. – М.: Из-во. АПН ССР, 1991 – 20-26 б.
4. Кудрявцева Е.М. Психологический аспект образования и воспитания средней школы. Т.1 – Таллин, 1980, – с. 59-61.
5. Бақанов. «Экологиялық тәрбие туралы» «Қазақстан мектебі» 1993. - №8 – 25 б.
6. Бозжанов К.Б. Оқушылармен жүргізілетін класстан және мектептен тыс жұмыстар жүйесі. – Алматы, 1991. -- 72-73 б.
7. Парманов Н.Т. Экология және табиғат қорғау – Алматы, 1992, – 125 б.
8. Иманбердиева С. Экологиялық білім беру «Қазақстан мектебі» 1993 - №6, – 58-61 б.
9. Ақмурзина Н. Экологиялық сауаттылық мәдениеттілігі «Қазақстан мектебі» 1998. – №7, – 63 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются актуальные на сегодняшний день проблемы основ, содержание, целей воспитания.

Summary

This article discusses the current issues of today basis, content, goals, education.

УДК:91.095.

ВОПРОСЫ СОСТАВЛЕНИЯ ТУРИСТСКОГО РЕЕСТРА И КАДАСТРА

Г.М. Мусина – магистрант 1 курса КазНПУ им. Абая

В современных условиях туризм является одним из важнейших направлений развития экономики стран, имеет огромное значение и ряд характерных особенностей.

Во-первых, туризм превратился в один из ведущих секторов мирового хозяйства. Во-вторых, во многих странах мира туризм является одной из наиболее прибыльных отраслей экономики. В-третьих, туризм является источником доходов, как на микро-, так и на макроэкономическом уровнях.

В-четвертых, туризм становится одним из основных факторов создания дополнительных рабочих мест, ускоряет развитие дорожного и гостиничного строительства, стимулирует производство всех видов транспортных средств и многих отраслей экономики. В-пятых, туризм способствует сохранению народных промыслов и национальной культуры регионов и стран.

Как уже неоднократно отмечалось в различных источниках, Республика Казахстан, несмотря на высокий туристский потенциал, в настоящее время занимает незначительное место на мировом туристском рынке. Необходимыми условиями успешного развития внутреннего туризма РК, так же, как и въездного туризма, являются формирование качественного туристского продукта, наличие конкретной маркетинговой стратегии продвижения внутреннего туристского продукта на казахстанском рынке, отработанные методы реализации рекламно-информационной политики, создание системы профессиональной подготовки персонала, привлечение инвестиции в развитие туристской инфраструктуры.

Для успешного развития туризма в РК необходим приток инвестиций, как казахстанских, так и зарубежных в первую очередь, на развитие инфраструктуры для формирования сети гостиниц туристского класса, совершенствование системы транспортного обслуживания, в том числе транспортной инфраструктуры, увеличение количества санаторно-курортных рекреационных зон, разработки новых, интересных туристских маршрутов и совершенствование технической базы туризма.

Как совершенно справедливо отмечает В.Г. Гуляев в своей книге «Туризм: экономика и социальное развитие, разработка инвестиционных проектов развития туризма и программ инвестиционной привлекательности туристских районов невозможна без использования мониторинговых показателей и экономической оценки туристских ресурсов. Основной разработки федеральных и региональных программ развития туризма должен стать Единый кадастр туристских ресурсов Республики Казахстан» [1].

Таким образом, *Кадастр туристских ресурсов* – обобщенная (экономическая или экологическая) потребительная (стоимостная или балльная) оценка туристских ресурсов. Кадастр должен представляется в региональной либо тематической форме.

Степень изученности

Зарубежные исследователи выделяют ряд подходов к систематизации туристских ресурсов. Например, ученые из Новой Зеландии К.Грант и Б.Хей предлагают учитывать только те ресурсы, которые обладают возможностями для устойчивого развития территории в будущем. Австралийские исследователи Л.Кривокен, С.Леннокс и К.Эллис систематизируют ресурсы с точки зрения формирования туров и территорий для посещения туристами. Американцы М.Клаусон и Дж.Кнетч разработали подход, основанный на оценке значимости туристских ресурсов для различных участников туристского рынка. Другой американский ученый В.Джемиесон предлагает сплошной учет туристских ресурсов, вплоть до учета местных традиций и обычаев. Кроме того, собственные подходы к систематизации туристских ресурсов разработаны Международным сообществом по экотуризму, Комитетом по кадастру ресурсов провинции Британская Колумбия Канады, Мичиганским государственным университетом, Канадо-американской компанией Репта, Национальным агентством по туризму республики Беларусь.

Наименее изученным инструментом систематизации с точки зрения российской практики является кадастр, успешно используемый в различных странах мира (например, Австралии, Новой Зеландии, Канаде, США, Великобритании, Германии, Израиле): необходимость изучения и адаптации накопленного опыта разработки кадастров туристских ресурсов в российских условиях обусловлена тем, что информация, содержащаяся в кадастре, может быть использована в стратегиях территориального развития, стратегиях развития туризма, а также в целях обеспечения сохранности ресурсов.

Кадастр позволяет планировать предельные нагрузки на тот или иной вид ресурсов, предотвращая «их чрезмерное использование в целях обеспечения устойчивости социально-экономической и природной среды – территории». Формирование кадастров туристских ресурсов предполагает разработку систем учета, оценки, контроля и развития данных ресурсов.

Организационный механизм разработки кадастров туристских ресурсов формируется под воздействием субъектного состава этих ресурсов и его инфраструктуры, уникальной для каждого отдельного государства. Следовательно, формирование данного механизма имеет свою специфику, требующую отдельного изучения. В казахстанских условиях подобные исследования не приобрели необходимого масштаба, что требует дополнительных научных изысканий.

Степень теоретической разработанности темы. Вопрос разработки кадастров туристских ресурсов, носит в большей степени практическую направленность, в связи с чем количество исследований, посвященных методологической и методической стороне данного вопроса даже в иностранной литературе недостаточно, учитывая важность туризма, для развития экономики многих стран.

Отдельным вопросам рассмотрения сущности туристских ресурсов посвящены работы С.Х. Ашрафа, Р.Баргона, М.Б., Биржакова, В.С. Боголюбова, Б.Дж. Бонифейса, Е.А. Джанджугазовой, М.Джиреата, А.В. Дроздова, И.В. Зорина, Т.П. Кавериной, В.А. Квартальнова, М.Клаусона, Дж. Кнетча, П.Кноп, К.Р. Купера, Р.К. Малхорты, И.В. Петрасова, И.В. Скрынниковой, Дж. Стандевена, А.И. Фазили, Г.Хьюджеса. Работы представленных авторов сконцентрированы на исследовании содержания-понятия «туристские ресурсы», разграничения их со смежными категориями, классификации туристских ресурсов.

Отдельный интерес представляют работы, посвященные анализу опыта систематизации туристских ресурсов, среди которых необходимо отметить следующих исследователей: Т.Гербович, К.Грант, В.Джемисон, Г.Дженнингс, Л.Кривокен, С.Леннокс, Н.П. Никерсон, Д.Пирс, Б.Хей, К.Эллис.

В работах данных авторов раскрываются различные подходы к систематизации туристских ресурсов, выделяются критерии, а также обосновывается роль процессов систематизации в обеспечении развития туризма на той или иной территории.

Вопросам сущности кадастров туристских ресурсов посвящены труды П.Ф. Дейла, Д.В. Епихина, Дж. Ларрсона, Ю. Кауфманна, С.И. Колесникова, Т.А. Лавровой, Т. А. Пудовкиной, Д.Стеудлера, В.Хаверка, Дж. Хеннсена. Анализ методического обеспечения кадастрового учета произведен в исследованиях В.М. Азарова, А.Б. Антопольского, Д.Б. Аратского, А.А. Ильинского, Л.А. Калининной, С.А. Котельникова, Е.Л. Кротовой, А.Г. Лайнера, В.И. Семагина [2].

В процессе исследования литературных источников казахстанских исследователей О.Б. Мазбаева, Е.А. Токпанова, Б.К. Асубаева и других установлено, что проблеме формирования организационного механизма разработки кадастров туристских ресурсов должного внимания не уделяется. Данный факт, а также слабая теоретическая разработанность указанной проблемы обусловили постановку целей и задач диссертационной работы.

Методика составления туристского кадастра

Реализация методики разработки кадастра туристских ресурсов требует соответствующего организационного обеспечения. Ключевым вопросом, определяющим эффективность всего процесса, является отбор лиц, ответственных за разработку кадастра. Традиционно российские регионы имеют в структуре органов власти подразделения, ответственные за развитие туризма, в то же время в большинстве случаев они не обладают необходимым ресурсным потенциалом и квалификацией для разработки полноценных систем кадастрового учета.

В связи с этим возникает необходимость подбора независимой организации-исполнителя, которая по своим квалификационным требованиям отвечает задаче разработки кадастра туристских ресурсов. В сущности, данный процесс должен быть организован на региональном уровне.

Определенные функции органов кадастрового учета должны осуществляться и на местном, и районном уровнях для того, чтобы дать возможность пользователям системы общаться с органами кадастрового учета. Столицы регионов, где должны быть сконцентрированы базы данных и другие элементы организации кадастрового учета, зачастую слишком удалены от пользователей и труднодоступны.

Таким образом, организационный механизм разработки кадастров туристских ресурсов должен удовлетворять следующим принципам:

- системность (целостность) процесса разработки кадастров, обеспечивающая высокий уровень адаптивности к динамично изменяющейся внешней среде;

- единые условия кадастрового учета для всех территориальных образований региона независимо от их размера и географического расположения;
- заинтересованность ключевых участников процесса разработки кадастров в качественном развитии сферы туризма;
- поддержание процессов самоорганизации, саморегулирования и самоконтроля в ходе разработки кадастров туристских ресурсов.

Апробация данного организационного механизма осуществлена на примере Волгоградской области в Российской Федерации. Целесообразность систематизации туристских ресурсов региона подтверждается возможностями его туристского потенциала, а так обусловлена наличием следующих ключевых проблем в развитии туристской отрасли.

1. Практически отсутствуют или слабо развиты механизмы контроля развитием туристского рынка.
2. Органы государственного управления, ответственные за развит туристского рынка, рассматривают туризм как побочное направление сво деятельности, поскольку зачастую совмещают функции ответственности многие направления экономики региона.
3. Преобладающее влияние общественного мнения, связанного с отсутствие достопримечательностей и объектов туристского интереса на территории регион.
4. Слабое развитие нормативно-правовой базы в области регулирован туристской индустрии.
5. Неудовлетворительное состояние материально-технической базы объекто и предприятий инфраструктуры: средств размещения, рекреационной сфер транспорта [3].

Разработка кадастров туристских ресурсов представляет собой сложный процесс, нуждающийся в глубоком изучении.

Исследования по проблеме туристского кадастра в условиях перехода республики на рыночные отношения представляют особую значимость, как в теоретическом, так и в практическом плане.

1. Карпова Г.А. и Лаврова Т.А. «Проблемы регионального сектора экономики».
2. Зубакова Н.Н. «Теоретические основы процесса систематизации туристских ресурсов».
3. Туристские ресурсы Электронный ресурс. [2009]. – Режим доступа: <http://www.vpokhode.ru/tur.htm>.

Түйін

Мақалада туристік реестр және кадастр жасау мәселелері қарастырылған. Туристік кадастр құрудың тәжірибесі анализденіп, шет ел және қазақстандық әдебиет көздері зерттелген.

Summary

This article discusses the condition and problems of tourism registry and cadastre. It was analyzed the experience of touring the inventory studied the literature of Kazakhstan and foreign authors.

In the end of article, there is a conclusion of the necessary preparation of the Kazakhstan tourist cadastre and registry.

УДК 338.48

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ЖӘНЕ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Б.Қ. Асубаев – Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қаласы,

Қ.С. Биготапов – І.Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы,

Қазіргі заманғы туризм экологиялық жағдайға кері әсерін тигізеді, адамдардың қалыпты өмір жағдайына, жануарлар мен өсімдіктер әлемінің өзгеруіне алып келеді. Мәдени және табиғи объектілерді көрсету, оларды қолдауды және қайта қалпына келтіруді талап етеді.

Туризм арқылы қоғам дамуын ізгілендіруді төрт деңгейде қарастыруға болады:

1. Демалысты танысумен байланыстыру. Туризмнің басты мақсаты – жеке тұлғаның барлық еңбек элемент танымдық компоненттерін қоса отырып және белсендендіру көмегімен жақсы әсер ету;
2. Бейбітшілікке бағыттау. Туризм халықтар арасында бейбітшілік пен достық мақсатын да қарастырады, өйткені оның қызмет көрсетудегі алғышарттарының бірі – мемлекеттер арасында қатынасты орната отырып, халықаралық туристі алмастыруға мүмкіндік береді;
3. Өсіп келе жатқан жасөспірімдерді тәрбиелеу. Балалар және мектеп аудиторияларын туризмге бағыттау жағымды жағынан көрсетуге болады, себебі, туризм және саяхаттау баланың ішкі дүниесін, шығармашылығын дамытады.

Г.А. Яковлевтің ойынша, туризмнің дамуына жататыны: аудандағы ақшаның өсуі, сонымен қатар шетел валютасының көбеюі, салықтан ішкі өнімнің өсуі, жаңа жұмыс орындарының құрылуы, демалыс инфрақұрылымының реформалануы. Туризмнің дамуының кері жағдайларына жататындар: жергілікті тауарға және қызмет көрсетуге бәсекелестіктің өсуі; табиғи ресурстар мен жылжымайтын мүліктерге, туристік импорт кезінде шетелге ақшаның кетуі; экологиялық және әлеуметтік проблемалар [1, 79 б.].

Қазіргі кезде экологиялық туризмнің талап етілген бағыттары: табиғи-танымдық, реабилитациялық, аумақтық, эколого-этнографиялық туризм болып саналады.

Табиғи танымдық туризм – экологиялық туризмнің ауқымдық бағыттарының бірі. Ол адамның табиғатпен қарым-қатынасы кезіндегі барлық қажеттіліктерді және қандайда бір ақпарат алуды қамтамасыздандырады. Бұл бағытқа: туристік жобалар, туристерге ерекше қорғалатын аймақтарда ұсынылатын турлар, барлық атаулары біріктірілген «Табиғат танушылармен турлар» және де халықаралық, халықтық волонтерлік қозғалыс шеңберінде болжау. Табиғат танушылармен жүргізілетін тур: ботаникалық, зоологиялық; орнитологиялық, геологиялық; палеонтологиялық саяхаттар, т.б біріктіреді.

Реабилитациялық туризм – соңғы уақыттарда басты назарды аудартқан бағыт. Экологиялық туризмнің перспективті бағыттарының құрамына кіреді. Реабилитациялық туризм – эколого-туристік қызметтің ең маңызды қағидасы: экологиялық туризм табиғи аумақтарды сақтап қалуды емес, сонымен қатар олардың жақсаруына себеп болуы керек. Сиам шығанағындағы орналасқан Кунг-Крабен орталығында жүзеге асырылатын реабилитациялық жобаларын мысал ретінде қарастыруға болады. Орталыққа келіп-кетушілер турда болғаны жөніндегі естелік қалдыру үшін шағын мангр ағаштарын отырғызу керек. Біршама уақыт ішінде экотуристердің арқасында 160 гектар орман қалпына келтірілген [2, 72 б.].

Аумақтық туризм өндірісі жетілген еуропалық мемлекеттерде қарқынды дамыды. Бұл бағыттың дамуы қала тұрғындарының шектен тыс жоғары эмоциялық, экологиялық жүктемеден құтылуға, аумақтық өмірдегі жайлылық пен көркемдігіне қайта оралуға жағдай жасайды. Еуропадағы көшбасшы мемлекеттерде аумақтық туризмнің дамыған жерлері – Германия, Франция, Италия. Ресей аумақтарында да аумақтық туризм қарқынды түрде дамуда.

Эколого-этнографиялық туризм соңғы жылдары танымалдылықты иеленіп келеді. Бұл бағыттың негізінде адамдардың бұзылмаған табиғатты көруге ұмтылысы, сонымен қатар халықтың тұрмыс тіршілігі, салты мен тынысы және олардың мыңдаған жылдар бойы қоршаған ортамен үндесіп тіршілік етуі сипатталады.

Экологиялық туризмнің географиясы әр қилы. Егер негізгі туризмнің халықаралық легі дамушы елдерден дамыған елдерге бағыттала, ал қабылдаушы елдер арасындағылар Франция, АҚШ, Испания, Италия жетекші болса, ал экологиялық туристер біріншіден дамыған елдерден дамушы елдерге бағытталады. Соңғылары көбіне қоңыржай ендікті мекендейтіндерге, табиғаты тартымды және экзотикалық тропиктерде болады. Мұнда бірінші орындағылары: Кения, Танзания, Эквадор, Коста Рика, Непал, сондай-ақ Австралия, Жаңа Зеландия және ОАР. Еуропа мен Америка сияқты дамыған елдерде экотуристер көбінесе өз елдерінде саяхаттайды. АҚШ-тың ұлттық бақтары экотуристерге толы, ал кейбіреулеріне кіруге алдын ала тапсырыс береді. «Жабайы» территорияларда нәзік экологиялық тепе-теңдік үдеуші жағымсыз әсерге төзе алмайды. Жаңа рекреациялық аудандарды құру керектігі туып отыр [2].

Болашақта табиғи ортаға антропогендік факторлардың әсерінен адамзатты жаңа дағдарыстар күтуде, оның салдары бүгіннен бастап байқалуда. Н.Ф. Реймерстің пікірінше – бұл «ғаламдық термодинамикалық (жылулық)» дағдарысы және «қолайлы экология жүйесінің» дағдарысы [3; 4]. «Ғаламдық термодинамикалық» (жылулық) дағдарыс қаупіне байланысты күн сәулесінен басқа геосфера жүйесіне жылу энергиясының жаңа көздерімен алмастыру. Ғаламдық «қолайлы экологиялық жүйені» қалыптастыру үшін, қазірдің өзінен бастап экологиялық жоспарлаудың ғылыми негізін құрастырып, қоғамның эволюциясымен бірге табиғатты қамтамасыз ету қажет. Экологиялық туризм бұл – табиғат ресурстарын пайдалануды экономикалық және экологиялық тұрғыдан салыстыратын, ұйымдар мен сарқылмайтын табиғат байлықтарын қарастыратын сала [2; 17].

Ең алғашқы ұлттық бақ 1872 жылы Солтүстік Американың Йеллоустон мекенінде ашылған. XIX ғ. соңында табиғаттың көрікті мекенінде «Жабайы Батыс» көп халықтық бақ құрылды. 1885 жылы – Йохо, 1885 жылы – Банф және Глеймер, 1890 жылы – Йосемит, 1895 жылы – Ватертон Лейк. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін дүниежүзінде ұлттық бақтардың құрылуы жедел күшейтілді. 1950 жылы 39 елде шамамен 200 бақ есептелінсе, 1982 жылы өсу қарқыны 1 мыңға жетті. Ең жоғарғы қарқынмен ұлттық бақтардың құрылуы дамыған мемлекеттерде ерекшелінді. Индонезияда 2 жыл ішінде (1980-1982) 16 ұлттық бақтың ауданы 49,3 мың км² құрылғандығы жарияланды [4, 72 б.].

АҚШ, Канада, Мексика, Аргентина, Жаңа Зеландия, Австралия, Индонезия, Оңтүстік Африка елдерінің ұлттық бақ ұйымдастырушылары өз алдарына қойған мақсаттары – ол адамның қоршаған ортада демалысы кезінде қажеттіліктерін, физикалық денсаулығын қалпына келтіру. Америкалық типтің ұлттық бақтарында басты күш салған істері – туризм мен демалыс орындарын ұйымдастыруына бағыт алынады. Бақта жаяу жүретін және механикалық транспорт жүретін жолдар төселді, демалыс орындары ұйымдастырылды, қонақүйлер тұрғызылып, асхана, байланыс орындары және т.б. жарнамаланды. Осы барлық шаралар ұлттық баққа деген қызығушылықты тудырды. Мысалы, Йеллоустон ұлттық бағына келушілердің саны өскендігі көрінеді: 1895 жылы 5,5 мың адам, XX-дың 50-ші жылдары 1,5 млн дейін, 60 жылдары 2 млн адам, 70 жылдары 3 млн адамды құрады. Қазіргі кездегі Америкадағы Грант-Титан, Йосемите, Гранд-Каньон ұлттық бақтары жылына 3,5 млн келушілерді қабылдайды.

1990 жылы экологиялық туризмге ресми атақ беріліп, сол арқылы жылдық халықаралық симпозиум «Annual World Congress on Adventure Travel Ecotourism» өткізуіне және коммерциялық емес ұйымдарды құруға құқық берілді. Экологиялық туризмге басты анықтама берсек, онда ол барлық демалыс формаларын біріктіреді, табиғи ресурстарды қолдану негіздерін тірек етеді, сонда баға әлдеқайда жоғары болады [5, 98 б.].

ЖТҰ /ВТО/-ның бағалауына сүйенсек, экологиялық туризмнің әлемдік тығыздығы туристік индустрияда 2-4% құрайды. Эксперттік бағалау деректеріне қарағанда, экологиялық туризмдегі тауар өндірісі қызметіне жылына 55 млрд доллар жұмсалады. Мұндай жоғары процент көрсеткіштері дәстүрлі рекреациялық табиғат пайдаланудың түрлерімен бірге жаңа туристік маршруттар мен жобаларға көшумен түсіндіріледі.

Әйгілі табиғаты көркем елдерде туризм көбінесе ұлттық бақтардың ұйымдастырылуының басты себебі болып көрсетіледі. Мысалы: Коста-Рика өз аумағының 30%-н табиғат қорғау аймағы деп жариялады. Бұл мемлекетте туризм табыстың ең басты көзін құрайды және 650 млн доллар әкеледі. ОАР-да экологиялық туризм, кірісі бойынша алмаз өндіруден кейінгі орында, Аляскада мұнай өндіруден кейінгі 2-ші орынды иеленеді. Кенияда жылына ұлттық бақты пайдаланғаннан түсетін жалпы табыс 450 млн долларға дейін жетеді. Эквадорда экотуризм бойынша жылына 100 млн доллардан аса табыс әкеледі [3, 66 б.].

Жалпы облыс аумағында 2011 жылғы мониторинг қорытындысы бойынша 470 туристік нысан орналасқан, Алматы облысы аумағында 125 қонақ үй қызмет көрсетуде, 191 демалыс аумағы мен базалары, 76 қонақжай және 20 шағын аңшылар үйі, 15 шипажай, 14 сауықтыру лагері және орталықтар, 22 демалыс үйі және 7 басқа нысандар бар. Туристерді демалту және қабылдау нысандары аудандар мен қалаларда ақылы туристік-сауықтыру қызмет көрсету жұмысы жүргізілуде [6].

Бүгінгі таңда облыс аумағында екі мемлекеттік табиғат қорығы, 5 мемлекеттік ұлттық табиғат бақтары, 6 мемлекеттік табиғат қорықшалары бар. Алматы облыстық орман және аң шаруашылығы басқармасының деректеріне сәйкес ерекше қорғауға алынған аумақтардың жалпы ауданы 2337,49 мың га, оның 92,442 мың гектары немесе 3,96 % мемлекеттік табиғат қорықтары, 1233,748 мың гектары немесе 52,78% мемлекеттік ұлттық табиғат бақтары, 1011,3 мың гектары немесе 43,26% мемлекеттік табиғат қорықшалары алып жатыр [6].

Жоғарыда аталған деректер облыс аумағында қорықтар санын арттыру қажет екендігін көрсетті. Алматы облыстық орман және аңшылық шаруашылығы басқармасының деректеріне сәйкес ерекше қорғауға алынған аумақтарда барлығы 1069 адам еңбектенеді. Олардың 819-ы немесе 76,61% мемлекеттік ұлттық табиғат бақтарында, 186-ы адамы немесе 17,39% мемлекеттік қорықшаларда, 64-і немесе 6% мемлекеттік табиғат қорықтарында еңбек етеді. Ерекше қорғауға алынған аумақтар санатының ішінде тек ұлттық табиғат бақтарында ғана экологиялық, ғылыми-танымдық және зияраттық туризмді дамытуға рұқсат берілген.

2011 жылғы дерек бойынша экологиялық туризм негізінен «Алтынмел», «Көлсай көлдері», «Іле Алатауы», «Шарын», «Жоңғар Алатауы» мемлекеттік ұлттық табиғат бақтарында дамыған. Жоғарыда ерекше қорғауға алынған аумақтарға 2011 жылы ұйымдастырылған жорықтар барысында экологиялық туристік бағыттар **біріншіден**, антропогендік өзгерістерге ұшырамаған ландшафттарында ұйымдастырылатынына; **екіншіден**, экотуристер тартымдылығымен көзге түсетін орындармен ондағы жануарлар мен өсімдіктердің тіршілігімен танысатынына; **үшіншіден**, экотуризм туризмнің ережелері мен барлық талаптарды орындайтынына; **төртіншілен**, ерекше қорғауға алынған аумақтарға жақын орналасқан елді мекендер халқының әл-ауқаты мен өмір сүру деңгейін көтеруге көмектесетінін көрсетті. Алматы облысы аумағындағы МҰТБ табиғи ландшафттарының бірегейлігі экологиялық туризмді дамыту мүмкіндігін арттырады. Алматы облыстық туризм, спорт және дене шынықтыру басқармасының туризмді дамытуының 2010 жылғы деректеріне сәйкес МҰТБ аумағында 73 экологиялық туристік бағыт бар.

Отандық және әлемдік туристік қызмет көрсету рыноктарында облыстың туристік мүмкіндіктерімен таныстыратын жолсілтеме, облыстың туристік және инвестициялық мүмкіндіктері туралы буклеттер, плакаттар, өзгеше табиғат нысандары мен көруге тұратын орындардың көріністері бар ашық хаттар және тағы басқа жарнамалық-ақпараттық өнімдер жарнамалануда. Осының барысында облыс бойынша арнайы туристік карта жарық көріп, болашағынан көп үміт күтетін жайлар жасалуда.

Алматы облысының экологиялық туристік өнімдерін ішкі және халықаралық нарыққа ұсынудың қазіргі кездегі стратегиясын қалыптастыру үшін төменде көрсетілген шараларды жүзеге асыру қажет:

- республикалық және шетелдік ақпарат құралдарында тұрақты түрде өңірдің экотуризмнің даму мүмкіндіктерін насихаттайтын кең көлемді жарнамалық-ақпараттық шаралар ұйымдастыру;
- экотуризм саласы бойынша көрмелік-жәрмеңкелік қызметті дамыту;
- қазақстандық және шетелдік туристер үшін туристер ағыны көп болатын орындарда ақпараттық орталықтар торын құру;
- қалалардағы іс-шараларды, жобаларды, сонымен қатар өңірдегі туризмді кластерлік жүйемен дамыту тұғырнамасының дер кезінде және сапалы насихатталуы үшін БАҚ-тармен ынтымақтасу;
- халықаралық талаптарға сай келетін және аталған сала дамуын көрсететін мультипликативтік нәтиже ескерілетін қазіргі кезеңдегі экотуризм статистикасын қалыптастыру;
- турист үшін ақпараттарды іздеуге және қажетті тауарларын сатып алуға, міндетті төлемдерді төлеуге қолайлы жағдайлар жасау.

1. Туризм и окружающая среда. Развитие экологической ответственности туризма в России. // Матер. 1-ой российской-германской конференции. – Берлин. 1992. – М. - 1993. – С. 96-98.

2. Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М.: «Финансы и статистика». 2007. - 15-21.

3. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: Словарь-справочник. – М.: Просвещение, 1992. – 315 с.

4. Родоман Б.Б. Проблемы охраны и возрождение мобильного туризма // Теоретическое проблемы рекреационной географии. – М.: 1989. – С. 69-78.

5. Реймерс Н.Ф. Экология теории, законы, правила, принципы и гипотезы. – М.: Мысль. - 1994. – С. 285-292.

6. Алматы облысы: туризм, дене шынықтыру және спорт басқармасының 2010-2014 жылдарға арналған стратегиялық даму жоспары. // Жетісу. - 11 ақпан. - 2010.

Резюме

В статье рассматриваются одна из перспективных форм туризма, а именно экологический туризм. Авторы приводят веские аргументы в пользу развития экологического туризма в Алматинском регионе на базе особоохраняемых природных территорий. Экологический туризм составляет важнейшую компоненту туристского кластера региона.

Summary

In article one of perspective forms of tourism, namely ecological tourism is considered. Authors give telling arguments in favor of development of ecological tourism in the Almaty region on the basis of osoboohhranyaemy natural territories. Ecological tourism makes the major to a component of a tourist cluster of the region.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УСЛУГ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА

Г.Н. Мыркасымова – ст. преп., магистр туризма,

Е.А. Калимбетов – преп., магистр экономики, кафедра туризма КазНПУ имени Абая

В производстве и потреблении гостиничных услуг важнейшую роль играют вопросы качества. Без качественного обслуживания гостиничное предприятие не способно добиваться своих главных целей. История развития различных гостиничных корпораций и цепей, как правило, свидетельствуют, что прибыль есть результат качества.

Перед гостиничным предприятием Казахстана стоит задача предоставления и поддержания качества обслуживания на должном уровне, своевременного устранения недостатков в предоставлении услуг, разработки стратегии улучшения обслуживания.

Исследования показывают, что главной причиной того, удаётся ли клиент своим посещением предприятия обслуживания ещё раз или нет, является хорошее или плохое обслуживание, ему предоставленное. Если мы будем рассматривать предприятия обслуживания с точки зрения динамики их развития, качество будет оказывать самое большое влияние на их жизнеспособность. Успешная реализация качественного продукта потребителю является главным источником существования предприятия.

Качество подразумевает соответствие предоставляемых услуг ожидаемым или установленным стандартам. Стандарты, их реальная форма и содержание являются критерием качества обслуживания. Критерий оценки качества полученной услуги для потребителя – это степень его удовлетворенности, т.е. соответствие полученного и ожидаемого. Критерий степени удовлетворенности клиента – желание вернуться ещё раз и посоветовать это сделать своим друзьям и знакомым.

На качественное обслуживание в гостиничном предприятии воздействуют следующие факторы. Прежде всего, состояние материально-технической базы. Следующий фактор – прогрессивная технология обслуживания. Высокий профессионализм и компетентность обслуживающего персонала, его умение и готовность четко, быстро и культурно обслуживать гостя. Самым важным фактором в современных гостиничных предприятиях является управление качеством обслуживания, что предусматривает разработку и внедрение стандартов качества, обучение персонала, контроль, корректировку, совершенствование обслуживания на всех участках деятельности гостиницы [1].

Для обеспечения качественной подготовки туристских кадров необходимо:

- внести в классификатор специальностей высшего образования специальности по туризму, рекомендованные Всемирной туристской организацией в соответствии с международной практикой;
- внедрить в высших учебных заведениях, готовящих кадры для туристской отрасли, сертификацию качества туристского образования "WTO - Ted Qual";
- организовать проведение в республике научно-практических конференций и участие Казахстана в международных туристских мероприятиях по подготовке кадров и ключевым проблемам развития туристской индустрии;
- участвовать в разработке учебных программ, учебно-методических пособий, учебников и наглядных материалов для высших и средних учебных заведений, осуществляющих подготовку туристских кадров;
- проводить на постоянной основе обучающие семинары и курсы повышения квалификации специалистов туристской индустрии, включая гидов, экскурсоводов, инструкторов туризма, в том числе для особо охраняемых территорий и государственных национальных природных парков.

Кроме того, по заключению международных экспертов, одной из важных мер по развитию туристской отрасли является ее научно-методическое обеспечение. В республике практически отсутствует научно-методическая база отрасли, в то время как в развитых странах мира, таких, как Германия, Великобритания, существуют центры по исследованиям и прогнозированию перспектив развития национального туризма, финансируемые из государственного бюджета [2, с. 17].

Каждому предприятию размещения Казахстана для улучшения работы можно предложить поэтапное проведение анализа деятельности:

Первый этап заключается в том, чтобы решить, что из себя представляет предприятие и что оно может предложить клиентам. Это может быть гостиница, санаторий, конгрессная гостиница, обычная и т.д. На

втором этапе нужно добиваться осознания клиентом того, что ему нужно, и стимулировать его спрос. Это традиционная роль отдела маркетинга: рекламирование, продажа и стимулирование продажи. На третьем этапе происходит предложение услуг отеля. Необходимо следить за тем, что предлагают клиентам отделы сбыта, представляющие интересы предприятия. Четвертый этап – это ведение учета оказанных услуг. Предлагать услуги гостиницы и вести учет оказанных услуг – это две разные вещи. Навыки по учету оказанных услуг могут прививаться агентами по бронированию мест, и сотрудникам, работающим на этаже. На пятом этапе идет – подготовка гостиницы. Шестой этап – удовлетворение желаний, нужд и ожиданий. Здесь процесс переходит к удовлетворению запросов клиента, т.е. начинается собственно работа. На седьмом этапе необходимо проводить измерение степени удовлетворения запросов клиентов и оценка результатов деятельности. Каждой организации нужна оценочная ведомость: не просто финансовый отчет, а объективная оценка того, как поработали, удовлетворяя желания, нужды и ожидания клиентов. Есть много способов такой оценки: обзоры, карточки жалоб, карточки отзывов и другие средства.

Из программы развития туризма в Республике Казахстан на 2010-2014 гг. можно выделить развитие системы государственного регулирования и поддержки туристской деятельности. В этом направлении необходимо реализовать следующие меры:

- разработать проекты нормативных правовых актов по вопросам обеспечения государственного регулирования международной торговли туристскими услугами с учетом предстоящего вступления Республики Казахстан во Всемирную торговую организацию;

- совершенствовать национальное законодательство по вопросам развития въездного и внутреннего туризма, миграции, упрощения визовых и регистрационных процедур, таможенного и пограничного контроля;

- принять необходимые нормативные правовые акты по вопросам инвестирования и налогообложения для развития въездного и внутреннего туризма;

- совершенствовать систему статистического учета и отчетности в сфере туризма, внедрить Вспомогательный счет туризма (ВСТ) в систему национальных счетов;

- совершенствовать методику формирования платежного баланса туристской отрасли с учетом рекомендаций Всемирной туристской организации и решений Статистической комиссии Организации Объединенных Наций;

- активизировать сотрудничество в области туризма с зарубежными странами на основе расширения международной договорной базы отрасли;

- повысить качество туристских и гостиничных услуг в соответствии с требованиями, установленными системой технического регулирования;

- обеспечить максимальный уровень координации деятельности в сфере туризма между заинтересованными центральными исполнительными и другими государственными органами, а также между государственным и частным секторами;

- обеспечить соответствующий уровень туристского менеджмента;

- обеспечить государственную поддержку развитию туристской инфраструктуры и координацию действий центральных и местных исполнительных органов в этом направлении;

- содействовать развитию частных инициатив в туристской отрасли.

Учитывая недостаточное развитие инфраструктуры туризма, а также ограниченность финансовых средств, необходимо определить приоритеты первоочередного строительства сети гостиниц, гостевых домов и мотелей, а также кемпингов в рамках реализации проекта "Еврокемпинг" на региональном уровне, направленного на строительство сети гостиниц категории трех-, двухзвездочные в следующих регионах: Акмолинская область – г. Кокшетау, п. Зеренда Зерендинского р-на и г. Щучинск; Алматинская область – г. Текели, г. Жаркент; Жамбылская область – г. Тараз (на территории архитектурного комплекса "Тектурмас"), Байзаковский р-н (на территории древнего городища "Акырмас"), с. Б.Момышулы Жуальинского р-на. [2, с. 13].

Изучение и анализ становления и развития гостиничного хозяйства РК позволили сделать следующие выводы и предложения.

1. В Казахстане есть необходимость в строительстве новых средств размещения и реконструкций уже существующих. Для этого необходимо привлечение инвесторов извне.

2. Бизнес гостиничных услуг как вид предпринимательской деятельности оказался наиболее приближенным к рыночным колебаниям спроса и предложения. Для самостоятельных предприятий, оказывающих гостиничные услуги, возникает возможность выработки системы оценок по сервису оценок по сервису на рынке.

3. Эффективность гостиничного бизнеса связана, в первую очередь, со степенью эффективности менеджмента. Создание управленческой инфраструктуры не связано с крупными инвестициями, а требует, прежде всего, наличия управленческого потенциала, представленного высокопрофессиональными кадрами управленцев, дефицит которых в гостиничном бизнесе ощущается всё острее, что, соответственно, накладывает отпечаток на остроту проблем в этой области.

4. Для гостиничных предприятий есть необходимость в повышении качества предоставляемых услуг.

К основным тенденциям развития предприятий индустрии гостеприимства в Казахстане, оформившимся достаточно четко только в последние десятилетия, можно отнести следующие:

- углубление специализации гостиничного и ресторанного предложения;
- образование международных гостиничных и ресторанных путей;
- развитие сети малых предприятий;
- внедрение в индустрию гостеприимства новых компьютерных технологий.

Углубление специализации предприятий гостеприимства взаимосвязано с такой важной тенденцией, как образование международных цепей, которые играют огромную роль в разработке и продвижении высоких стандартов обслуживания.

1. Организация приема и обслуживания туристов / Тимохина Т.Л. Учебное пособие. – М.: ООО "Книгодел", МАТТР, 2004. – 288 с.

2. Государственная программа развития туризма в Республике Казахстан на 2010-2014 годы // Разработана Министерством туризма и спорта Республики Казахстан / Журнал Деловой туризм Казахстана-2010.

3. Индустрия гостеприимства в Казахстане: проблемы и перспективы: Международный деловой журнал KAZAKHSTAN - №1, Архив / Раева Р., Шайкенова Р. – Алматы, 2002.

4. Гостиничный бизнес в Казахстане // АльПари. – Алматы, 2006. – №3/4.

Түйін

Мақалада қонақ үй шаруашылығының табысты болуына қажетті негізгі шарт қарастырылған – қызмет сапасы және оған әсер етуші факторлар.

Summary

The article is one of the basic conditions for the success of the hotel business is the quality of the services and the factors influencing it.